

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
2019-YL-196

ERKEN LYDIA DÖNEMİ TARİHİ VE ARKEOLOJİSİ

HAZIRLAYAN
Murat AKTAŞ

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Engin AKDENİZ

AYDIN- 2019

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Arkeoloji Anabilim Dalı **Yüksek Lisans** Programı öğrencisi **Murat AKTAŞ** tarafından hazırlanan **Erken Lydia Dönemi Tarihi ve Arkeolojisi** başlıklı tez,**2019** tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı ve Soyadı :	Kurumu :	İmzası :
Başkan : Prof. Dr. Engin AKDENİZ	ADÜ
Üye : Doç. Dr. Ali OZAN	PAÜ
Üye : Dr. Öğr. Üyesi. Aydın ERÖN	ADÜ

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu **Yüksek Lisans** tezi, Enstitü Yönetim Kurulununtarih.....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ahmet Can BAKKALCI
Enstitü Müdürü V.

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kurallarının gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

...../...../2019

Murat AKTAŞ

ÖZET

ERKEN LYDIA DÖNEMİ TARİHİ VE ARKEOLOJİSİ

Murat AKTAŞ

Yüksek Lisans Tezi, Arkeoloji Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Engin AKDENİZ

2019, XVI + 157 sayfa

Batı Anadolu'da Hermos (Gediz) ve Kaystros (Küçük Menderes) ırmaklarının vadilerini kapsayan coğrafyaya yerleşen Lydialılar'ın nereden ve ne zaman geldikleri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Lydialılar'ın MÖ II. bin yılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da var oldukları anlaşılmaktadır. Herodotos, Troia savaşından itibaren Herakles oğullarının bölgede beş yüz yıl hüküm sürdüğünden bahseder. Lydia adının da daha önceleri bu bölgede yaşayan Maionialılar olarak anılan Lydia halkına kendi adını veren Kral Atys'in oğlu Lydos'tan türediğini anlatır

Lydialılar'ın üç kral sülalesi Atyadlar, Heraklidler (Tylonidler) ve Mermnadlar'ın yönetiminde olduğu tarihsel kayıtlardan aktarılırken Lydia kültür varlığının maddesel anlamda (arkeolojik) kanıtları MÖ 700- 300 yılları arasında karşımıza çıkmaktadır. Lydia Krallığı'nın tarihsel misyonu, Tmolos Dağı'ndan kaynağını aldıktan sonra Hermos'a dökülen Paktalos Nehri'nin getirdiği altın mineralinin keşfinin ardından belirginleşmektedir.

Heraklid sülalesinden sonra yönetime geçen Mermnad sülalesinin ilk kralı Gyges döneminde Lydia, Kimmer akınları ile yıkılan Frig İmparatorluğunun ardından büyük bir güç olarak Anadolu'da tarih sahnesinde görülür. MÖ 546 yılında Kroisos'un yenilgisi ile 200 yıl süren Pers egemenliğinde yaşayan Lydia sonrasında diğer Anadolu halkları gibi MÖ 334'de İskender ve MÖ 130 yılı ile birlikte Roma yönetiminde varlığını sürdürmüştür.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Lydia, Maionia, Atyad, Heraklid (Tylonid), Mermnad

ABSTRACT

HISTOİSTORY AND ARCHEOLOGY OF THE EARLY LYDİAN PERİOD

Murat AKTAŞ

M.A.Thesis, Department of Archeology

Supervisor: Prof. Dr. Engin AKDENİZ

2019 XVI + 157 pages

It is not known exactly where and when the Lydians came to the geography covering the valleys of the Hermos (Gediz) and Kaystros (Küçük Menderes) rivers in Western Anatolia. However, it is understood that the Lydians existed in Anatolia since the second half of the second millennium BC. Herodotus mentions that after the Trojan War, the sons of Heracles ruled the region for five hundred years. Herodotus says that the name of the people of Lydia, who were formerly known as Maionians, lived in this region and derived from Lydos, son of King Atys.

Historical records indicate that the Lydians were under the rule of the three kings known as Atyads, Heraclids (Tylonidler) and Mermnads. The material (archaeological) evidence of the Lydian cultural heritage appears between 700 and 300 BC. The historical mission of the Lydian Kingdom became clear after the discovery of the golden mineral brought by the Pactalos River which spilled into Hermos after taking its source from Tmolos Mountain.

After the Phrygian Empire, which was demolished by Kimmer raids, Lydia was seen as a great power in the history scene in Anatolia during the period of Gyges, the first king of the Mermnad dynasty, which came to power after the Heraklid dynasty. After the defeat of Kroisos in 546 BC, Lydia lived under Persian rule for 200 years. Later, like other Anatolian peoples, it continued its existence in 334 BC with Alexander the Great and 130 BC under the Roman Empire.

KEY WORDS: Lydia, Maionia, Atyad, Heraklid (Tylonid), Mermnad

ÖNSÖZ

“Erken Lydia Dönemi Tarihi ve Arkeolojisi” başlıklı Yüksek Lisans tezim beş bölümden oluşmaktadır. Tezin ilk bölümü, Lidya Bölgesinin Coğrafi Özellikleri; ikinci bölümü, Lidya Uygarlığı Hakkında Yapılan Bilimsel Araştırmalar; üçüncü bölümü, Tarihsel Süreç İçerisinde Lydia Devleti; dördüncü bölümü, Antik Kaynaklar ve Epigrafik Veriler Yardımıyla Erken Lydia Dönemi Tarihinin İncelenmesi; beşinci bölümü ise Yüzeysel Araştırmaları ve Kazı Sonuçlarına Göre Erken Lydia Dönemi Arkeolojisi başlığı altında incelenmiştir. Tezimde kazı ve araştırmalar ışığında erken dönem Lydia Uygarlığının tarihi coğrafyası, sosyal ve kültürel ilişkileri, ekonomik ve ticari hayatı hakkında bilgi sahibi olmak amaçlanmıştır.

Her şeyden önce yetişmemde büyük emeği geçen, bana bu konuyu çalışma imkanı veren, kaynak ve yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Engin AKDENİZ’ e en derin duygularıyla teşekkürlerimi sunarım. Gerek kazıda gerekse tezin hazırlanması sırasında kıymetli yardımlarını gördüğüm Dr. Öğrt. Üyesi Rafet DİNÇ’e, Arş. Gör. Nihal AKILLI’ ya ve Arş. Gör. Yavuz Selim KAYA’ya teşekkür ederim. Ayrıca kaynak yardımında bulunan İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Merkez Kütüphanesi yetkililerine teşekkür ederim.

Son olarak beni her zaman destekleyen, maddi ve manevi yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen aileme teşekkürlerimi sunarım.

Murat AKTAŞ

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
RESİMLER DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	3
1. LİDYA COĞRAFYASININ GENEL ÖZELLİKLERİ	3
1.1. Bölgenin Sınırları ve Fiziki Coğrafyası	3
1.2. Jeomorfoloji	14
1.3. Klimatoloji	16
1.4. Biyocoğrafya.....	17
1.5. Hidroğrafya	17
1.6. Ekonomik Coğrafya	18
2. BÖLÜM	20
2. LİDYA UYGARLIĞI HAKKINDA YAPILAN BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR	20
3. BÖLÜM	22
3. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE LYDİA DEVLETİ	22
3.1. Prehistorik ve Protohistorik Dönemler	22
3.2. Lydialılar'ın Kökeni	25
3.3. Erken Lydia Dönemi	31
3.4. Orta Lydia Dönemi	33
3.5. Geç Lydia Dönemi.....	38
4. BÖLÜM	46

4. ANTİK KAYNAKLAR VE LYDİA EPİGRAFİK VERİLERİ YARDIMIYLA ERKEN LYDİA DÖNEMİ TARİHİNİN İNCELENMESİ	46
4.1. Lydia Hanedanları	46
4.1.1. Atyadlar	47
4.1.2. Heraklidler (Tylonidler) (yak. MÖ 1190-700)	54
4.1.3. Mermnadlar (yak. MÖ 700-550)	56
4.2. Lydia Bölgesi'nin Erken Dönemleri Hakkında Bilgi Veren Arkeolojik Kazılar	65
4.2.1. Yortan	65
4.2.2. Ahlatlı Tepecik	70
4.2.3. Eski Balıkhane	74
4.2.4. Gavurtepe Höyüğü	78
4.2.5. Hastane Höyüğü	79
4.2.6. Kaymakçı/Gölmarmara	88
4.2.7. Sardeis	92
4.2.8. Ulucak	98
4.3. Lydia Bölgesi'nin Erken Dönemleri Hakkında Bilgi Veren Diğer Buluntu Merkezleri..	106
4.4. Lydia Bölgesi'nin Erken Dönemleri Hakkında Bilgi Vermesine Karşın Yerleri Tam Olarak Tespit Edilemeyen Diğer Buluntu Merkezleri	108
5. BÖLÜM	110
5. YÜZEY ARAŞTIRMALARI VE KAZI SONUÇLARINA GÖRE ERKEN LYDİA DÖNEMİ ARKEOLOJİSİ	110
5.1. Seramik	110
5.2. Mimari	114
5.3. Plastik	119
5.4. İnanç Sistemi ve Ölü Gömme Gelenekleri	123
5.5. Dil	138
6. TARTIŞMA VE SONUÇ	142
7. KAYNAKLAR	147
ÖZGEÇMİŞ	157

KISALTMALAR DİZİNİ

Çev. : Çeviren

Ed. : Editör

Fig. : Figür

İTÇ. : İlk Tunç Çağı

km. : kilometre

km² : kilometre kare

Lev. : Levha

m. : Metre

m³ : Metre küp

MÖ : Milattan Önce

MS : Milattan Sonra

OLBA. : Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi'nin Bilimsel Dergisi.

OTÇ. : Orta Tunç Çağı

Res. : Resim

STÇ. : Son Tunç Çağı

S. : Sayı

Tab. : Tablo

TÜBA-AR. : Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri ve devamı

yak. : Yaklaşık

yy. : Yüzyıl

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1: Lydia'nın il sınırları ve kentleri ile birlikte kapladığı coğrafyanın günümüzdeki görünümü. C. H. Roosevelt 2017: 63.	3
Resim 2: Lydia bölgesinin topoğrafyasını gösteren harita. C.H.Roosevelt 2017: 61.	5
Resim 3: Lydia Bölgesinin dağlarını, akarsularını ve göllerini gösteren harita. C.H.Roosevelt 2017, 65.	9
Resim 4: Lydia Bölgesi'nin (sarı renk) ve Lydia Krallığı'nın (yeşil renk) sınırlarını gösteren harita. Cahill 2006: 91.	10
Resim 5: Lydia'daki yerleri saptanan Pers yerleşimleri. Tanrıver 2007: 189.	11
Resim 6: Lydia'daki yerleri saptanan Makedon kolonileri. Tanrıver 2007: 190.	12
Resim 7: Maionia ve çevresini gösteren harita. Akar Tanrıver 2007: 207.	14
Resim 8: Gediz Nehri yatağında bulunmuş yontma taş alet. (Meaddy 2015, 72, Fig. 4a-b). ..	22
Resim 9: Çakallar Tepesi fosil insan-hayvan ayak izleri. Akdeniz 2008b: 102, Res. 12.	23
Resim 10: Yapılan yeni radyometrik çalışmalarla İTÇ'ye tarihlendirilen Kanlıtaş kaya resmi. Ulusoy 2019:190.	24
Resim 11: Sardeis'in ana nekropolisinde, ikincil kullanım kontekstinde bulunan Lydce yazıtlı stel. Buckler 1924, IV. Levha, 10 numaralı katalogtan alınmıştır.	27
Resim 12: Büyük Kral Yolu'nu gösteren harita. Hanfmann 1983: 297.	44
Resim 13: Lydia hanedanlarını ve krallarını gösteren tablo.	46
Resim 14: Akpınar Kaya Anıtı. Greenewalt 2010: 23. Fig. 34.	49
Resim 15: Karabel Kaya Anıtı. Murat Aktaş arşivi.	51
Resim 16: Karabel Geçidi'ndeki ikinci kabartma. Bittel 1939-1941: 185.	52
Resim 17: İzmir İli Torbalı İlçesi Pancarlı Beldesinde bulunan stel parçası.	53
Resim 18: Sardeis'te bir yemek ritüelinin kalıntıları, tabak, fincan, testi, pişirme kabı, bıçak ve genç bir köpek yavrusunun iskeletini içermektedir. Greenewalt 2010: 129, Res. 4.	56
Resim 19: Lydia Kralı Gyges'ten Asur Kralı Asurbanipal'a (MÖ 668-627) giden elçilik heyetinden söz eden kil tablet. Çivi yazısıyla yazılmıştır. Llyod 1997: 91.	58
Resim 20: Mermnad sülalesi döneminde Lydia'nın Ionya ve Aiolia'daki genişleme süreci. Kerschner 2010: 250, Resim 2.	61
Resim 21: Lydia Krallığı'nın olası sınırları. (C.H.Roosevelt 2017, 73).	63

Resim 22: Kroisos'un odun yığını üzerindeki ölüm sahnesi. Ramage-Craddock 2000, 20, fig. 1. 7.....	64
Resim 23: Yortan mezar hediyesi boyunlu çömlek. Kamil 1982:178 Fig 26-34.....	67
Resim 24: Yortan mezar hediyesi boyunlu çömlek. Kamil 1982:178 Fig 26-31.....	67
Resim 25: Yortan mezar hediyesi gaga ağızlı testi. Kamil 1982:189 Fig 37-125.	68
Resim 26: Yortan mezar hediyesi gaga ağızlı testi. Kamil 1982:189 Fig 37-128.	68
Resim 27: Yortan Mezarlığı'nda bulunan mermer idoller. Kamil 1982: 238, fig 84. 289-292.....	70
Resim 28: Ahlatlı Tepecik genel görünümü. Arş. Gör. Yavuz Selim Kaya arşivi.	71
Resim 29: Ahlatlı Tepecik'te ele geçen mikrolit alet. Spier 1983: 308, Fig.20.....	71
Resim 30: Ahlatlı Tepecik'te ele geçen İTÇ'ye tarihlendirilen üç ayaklı kaplar. Mitten ve Yügrüm 1968: Fig.8, Fig.9.....	72
Resim 31: Ahlatlı Tepecik'te açığa çıkarılan İTÇ'ye ait pithos mezar. Mitten ve Yügrüm 1969:130 Fig. 7.....	73
Resim 32: Ahlatlı Tepecik'te ele geçen İTÇ'ye ait kırmızı renkli testi. Spier 1983: 308, Fig. 19.....	73
Resim 33: Eski Balıkhane genel görünümü. Arş. Gör. Yavuz Selim Kaya arşivi.	74
Resim 34: Plankare içerisinde açığa çıkarılan pithos mezar, yönü kuzeye bakmaktadır. Mitten ve Yügrüm 1971: 193, Fig. 3.....	75
Resim 35: Eski Balıkhane küp mezarları içinde ele geçen İTÇ Dönemine ait mezar buluntuları. Mitten ve Yügrüm 1971: 191-195, Fig. 4.....	76
Resim 36: Eski Balıkhane İTÇ Dönemine ait küp mezar içinde ele geçen minyatür çömlek. Mitten ve Yügrüm 1971: 191-195, Fig. 9.	76
Resim 37: Eski Balıkhane'de İTÇ Dönemine ait küp mezarların içinde ele geçen koç figürünü kolye ucu (pandantif). Mitten ve Yügrüm 1971: 191-195, Fig. 6.....	77
Resim 38: Eski Balıkhane İTÇ Dönemine ait küp mezarların içinde ele geçen altın kulak tıkaçları. Mitten ve Yügrüm 1971: 191-195, Fig. 7a.....	77
Resim 39: Eski Balıkhane küp mezarın dışında ağzına yakın bir yerde ele geçen taştan yapılmış bir tanrıça figürünü. Mitten ve Yügrüm 1971: 193, Fig.8.....	78
Resim 40: Gavurtepe Höyüğü genel görünümü. www.tayproject.org adresinden alınmıştır. .	79
Resim 41: Hastane Höyüğü hava fotoğrafı. Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi.....	80
Resim 42: Hastane Höyüğü M28 açmasında açığa çıkarılan, İlk Tunç Çağı'na ait mimari kalıntı. (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi).	81

Resim 43: Thyateira/Hastane Höyüğü Prehistorik Dönem seramik fotoğrafları. (http://thyateirakazisi.com/53/).	82
Resim 44: Thyateira/Hastane Höyüğü'nde ele geçen bazalt el baltası. Akdeniz 2014a: 43, Res. 23a.	83
Resim 45: Thyateira/Hastane Höyüğü'nde ele geçen kesici alet. Üst örtü kireçtaşı (beyaz) altı mikritik kireçtaşı (bej). Akdeniz 2014a: 43, Res. 23b.....	83
Resim 46: Thyateira/Hastane Höyüğü'nde ele geçen pişmiş toprak ağırşak. Akdeniz 2014a: 44, Res.24a	84
Resim 47: Thyateira/Hastane Höyüğü'nde ele geçen stilize taş idol. Akdeniz 2014a: 44, Res.24c	84
Resim 48: Thyateira/Hastane Höyüğü i36-d plankaresinde açığa çıkarılan Lydia Dönemine ait mimari kalıntılar. (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi).....	85
Resim 49: Thyateira/Hastane Höyüğü i-36/d plankaresinde açığa çıkarılan Lydia Dönemine ait mimari kalıntıların çizimi. (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi).....	85
Resim 50: Thyateira/Hastane Höyüğü f-32/d plankaresinde açığa çıkarılan Lydia Dönemine ait mimari kalıntılar. (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi)	86
Resim 51: Thyateira/Hastane Höyüğü f-33/d plankaresinde açığa çıkarılan Lydia Dönemine ait mimari kalıntılar. (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi).....	86
Resim 52: Thyateira/Hastane Höyüğü i-36/d plankaresinde ele geçen beyaz bikrom ve damarlı boyama tekniğiyle yapılmış seramik parçası. MÖ 8-6. yüzyıla tarihlenmektedir. (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi)	87
Resim 53: Thyateira/Hastane Höyüğü i-36/d plankaresinde ele geçen Kırmızı bikrom boyama tekniğiyle yapılmış seramik parçası MÖ 7-6. yüzyıla tarihlenmektedir. (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi).....	87
Resim 54: Thyateira/Hastane Höyüğü i-36/d plankaresinde ele geçen Lydia seramik parçası MÖ 8-6. yüzyıla tarihlenmektedir. (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi).....	88
Resim 55: Kaymakçı genel görünümü. (Arş. Gör. Yavuz Selim Kaya arşivi).	89
Resim 56: Kaymakçı savunma duvarı mimarisi. Roosevelt 2016: 265, Res. 8.	89
Resim 57: Kaymakçı'da yapı kompleksleri içinde depolama amaçlı kullanıldığı düşünülen ana kayaya oyulmuş yuvarlak çukurlar. Roosevelt 2017b: 582.	90
Resim 58: Kaymakçı Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilen matara. Roosevelt 2016: 262, Res. 2.	91
Resim 59: Kaymakçı'da ele geçen hayvan protomları. Roosevelt 2016: 262, Res. 3.....	91

Resim 60: Kaymakçı'da ele geçen Tunç bıçak, iğneler, kurşun yüzük, bız, delgi. Roosevelt 2016: 263, Res. 4.....	92
Resim 61: MÖ II. bin yıla tarihlendirilen mermer idol. Roosevelt 2016: 263, Res. 4.	92
Resim 62: Sardeis'te ele geçen MÖ V-IV bin yıla trihlendirilen taş figürin başı. Spier 1983: 308, fig. 21.	93
Resim 63: Sardeis'te açığa çıkarılan, Tunç Çağı'na ait pithos mezar. Spier 1983: 310. fig. 25.....	94
Resim 64: Bronz ev sektörünün Lydia Dönemi tabakasına ait planı. Dusinberre 2003: 55. Fig. 9.....	95
Resim 65: Sardeis'te açığa çıkarılan Hellenistik ve Roma tiyatrosunun altındaki Lydia evinin planı. Cahill 2010: 93.	96
Resim 66: Bronz ev sektörünün genel görüntüsü. Hanfmann 1983: 312. Fig. 31.	96
Resim 67: Bronz ev sektörünün güneyinde ele geçen Miken (Sub-Miken) seramik parçaları. Hanfmann ve Waldbaum 1970: 320.Res. 31.....	97
Resim 68: Bronz ev sektörünün güneyinde ele geçen Miken seramik parçaları. Hanfmann 1983: 311. Fig. 26.....	97
Resim 69: Vb tabakasında açığa çıkarılan dal-örgü tekniğiyle inşa edilmiş 30 no.lu mekan. Çilingiroğlu 2012: 162, Resim 1.	100
Resim 70: Vb tabakasında 30 no.lu mekan içinde bulunmuş çömlekler. Çilingiroğlu 2012: 162, Resim 2.....	101
Resim 71: Vf tabakasına ait çanak çömlek parçaları. Çilingiroğlu 2012: 163,Resim 3.	102
Resim 72: Vb tabakasında ele geçen baskı kalıpları (pintadera). Çilingiroğlu 2012: 163, Resim 4.....	103
Resim 73: VI tabakasında açığa çıkarılan kırmızı boyalı kireç tabanlı yapı. Çilingiroğlu 2012: 165, Resim 5.....	104
Resim 74: VI tabakada açığa çıkarılan 5 no.lu kireç taban üzerinde ortaya çıkarılan buluntular. Çilingiroğlu 2012: 166, Resim 6.....	105
Resim 75: Hermos ve Kaistros Vadilerindeki Antik Yerleşimler. Malay, H.-Herrmann, P. 2007.....	108
Resim 76: Sardeis'te ele geçen üzerinde deniz canavarları figürü olan lebes. (MÖ 6. Yüzyılın ortaları). Greenewalt 2010: Resim 1, 108.	112
Resim 77: Kırmızı üzerine siyah kadeh (MÖ 6.yüzyılın başı). Greenewalt 2010: Resim 8, 114.....	113

Resim 78: Sardeis'te ele geçen kırmızı üzerine siyah ayaklı çanak. Üzerinde kazıma bezemeyele köpek ile geyik figürü yapılmıştır. (MÖ 6. Yüzyılın ortaları). Greenewalt 2010: Resim 9, 114.	113
Resim 79: MÖ 6. Yüzyıl ortalarında Lydia Surlarını canlandırma denemesi. Greenewalt 2010: 19.	114
Resim 80: Sardeis Akropolü'nde Lydia teras duvarı. Greenewalt 2010: 20.	115
Resim 81: Sardeis'te MMS Sektörü, Arkaik Dönem sur duvarları. Greenewalt- Rautmann 2000: 661.	115
Resim 82: Sardeis, MMS sektöründeki Lydia evlerinin görünümü. Cahill 2010: Res. 24, 92.	119
Resim 83: Sardeis'te bulunan üçlü grup. Shear 1931 fig. 4.	120
Resim 84: MÖ IV-III. Yüzyıla tarihlendirilen yazılı kaide.	121
Resim 85: Sardeis'te bulunan MÖ 6. Yüzyıla tarihlendirilen aslan heykeli. Shear 1931: fig. 1-16.	121
Resim 86: Sardeis'te Kybele sunağının güneybatı köşesinde duran kum taşından yapılmış aslan heykeli. MÖ 570-560. Hanfmann ve Ramage 1978, no. 29.	122
Resim 87: Sardeis'te bulunan Arkaik Dönem'e tarihlendirilen aslan heykelleri. (MÖ 6. Yüzyıl) Ratte 1989b: 380-383.	123
Resim 88: Lydia Tümülüslerinin Dağılımını Gösteren Harita. Roosevelt 2003: 203.	125
Resim 89: İkiz Tepe'de bulunan kapı taşları. Baughan 2010: 278.	127
Resim 90: Karnıyarık Tepe'nin rekonstrüksiyonu. Baughan 2010: 276.	128
Resim 91: BT89.1 Tümülüsünün taban ve kesit planı. Dedeoğlu 1991: 119-149.	129
Resim 92: BT89.1 Tümülüsünün dromosundaki insutu halde belgelenen tekerlerin kalıntıları. Baughan 2010: 280.	130
Resim 93: BT89.1 Tümülüsünde ele geçen figürlü tekerlek dingilleri ve süslemeli çiviler. Baughan 2010: 281.	130
Resim 94: Sardeis'in güney nekropolisinde bulunan kaya mezarların girişlerinin güneyden görünümü. Baughan 2010: 292.	132
Resim 95: Sardeiste bulunan tipik kaya mezarı. Baughan 2010: 298.	132
Resim 96: Sardeis'te bulunan Piramit Mezar'ın rekonstrüksiyon çizimleri. Ramage, Goldstein ve Mierse 1983: 333, Fig.68.	133
Resim 97: Sardeis'te bulunan Lydia tipi küvet biçimli lahitler. Butler 1922: 160, Resim 177.	134

Resim 98: Hacı Oğlan bölgesinde bulunan küvet biçimli lahitler. Greenewalt-Ratte-Rautmann- 1993: 36, Fig. 30.....	135
Resim 99: Astrastas'ın mezar steli. (M 520-500). Hanfmann, G. M. A., Ramage, N. H. 1978; Fig.70.....	137
Resim 100: Sardeis Artemis Tapınağı'ndan bir sütuna ait astragal silme parçası. M III. yüzyıl'a tarihlendirmektedir. Dedeoğlu 2003: 84.	139
Resim 101: Ephesos Artemision'unda ele geçen Lydia dilinde yazılmış yazıt. Kerschner 2010: 256.....	140
Resim 102: Lydia alfabesi. Melchert 2008: 57.	141

GİRİŞ

Bu çalışmada, bilimsel kazı ve araştırmalar ışığında erken dönem Lydia Uygarlığı'nın tarihi, coğrafyası sosyal ve kültürel ilişkileri, ekonomik ve ticari hayatı araştırılmıştır. Lydialılar'ın kuruluşundan MÖ 546 Sardeis'in Perslerin eline geçtiği tarihe kadar, sınırlarını Ege Denizi'nden Kızılırmak kıyılarına, kuzeyde ise Marmara sahillerine kadar genişlettikleri, zengin ve refah içinde yaşayan bir krallık oldukları anlaşılmaktadır. Lydia Krallığı'nın tarih sahnesinde önemli bir rol alması, Tmolos Dağı'ndan kaynağını aldıktan sonra Hermos'a dökülen Paktalos Nehri'nin getirdiği altın mineralinin keşfinin ardından gerçekleşmiştir.

Tezin I. Bölümünü oluşturan “Lidya Coğrafyasının Genel Özellikleri” başlığı altında bölgenin sınırları ve fiziki coğrafyası, jeomorfolojisi, klimatolojisi, biyocoğrafyası, hidrografyası, beşeri coğrafyası ve ekonomik coğrafyası hakkında bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır.

Tezin “Lidya Uygarlığı Hakkında Yapılan Bilimsel Araştırmalar” adı altındaki ikinci bölümünde, bölgede 20. yüzyılın başında P. Gaudin, 1910- 1914 yılları arasında H. C. Butler, 1958 yılında G. M. A. Hanfmann ve H. Detweiler, 1950'li yılların sonunda D. French, 1966-1969 yılları arasında D. G. Mitten, G. Yüğrüm, J. S. Hendersen, D. H. Finkel, 1976- 2007 yılları arasında C. H. Jr. Greenewalt, 1987-1992 yılları arasında R. Meriç, 2008 den itibaren N. Cahill ve sonraki yıllarda R. Dinç, T. Takaoğlu, E. Akdeniz, C. H. Roosevelt ve A. Erön'ün yapmış oldukları bilimsel kazı ve araştırmaların sonuçlarından faydalanılmıştır.

Tezin üçüncü bölümünü oluşturan “Tarihsel Süreç İçerisinde Lydia Devleti” konu başlığı altında, Lydia Bölgesinin Prehistorik ve Protohistorik Dönemleri, Lydialılar'ın Kökenleri, Erken Lydia Dönemi, Orta Lydia Dönemi ve Geç Lydia Dönemleri araştırılmıştır.

Dördüncü bölümünde, “Antik Kaynaklar ve Epigrafik Veriler Yardımıyla Erken Lydia Dönemi Tarihinin İncelenmesi” konusu ele alınmıştır. Söz konusu bölümde Atyadlar, Heraklidler (Tylonidler) ve Mermnadlar Hanedanlıkları incelenmiştir. Ayrıca saptanan Erken Lydia Dönemi buluntu merkezleri haritalarla gösterilmiştir.

Beşinci bölümde, bölgede yapılan “Yüzey Araştırmaları ve Kazı Sonuçlarına göre Erken Lydia Dönemi Arkeolojisi” incelenmiştir. Seramik, mimari, plastik, inanç sistemi ve ölü gömme gelenekleri ve dil ile ilgili kanıtlar değerlendirilmiştir.

Teorik bir çalışma olduğu için yayınlardan hareketle yorumlamalar ve kritik değerlendirmeler tezin iine eklenmiştir. Yukarıda bahsedilen bilgiler dışında tez; haritalar, fotoğraflar, çizim ve tablolarla da desteklenmiştir.

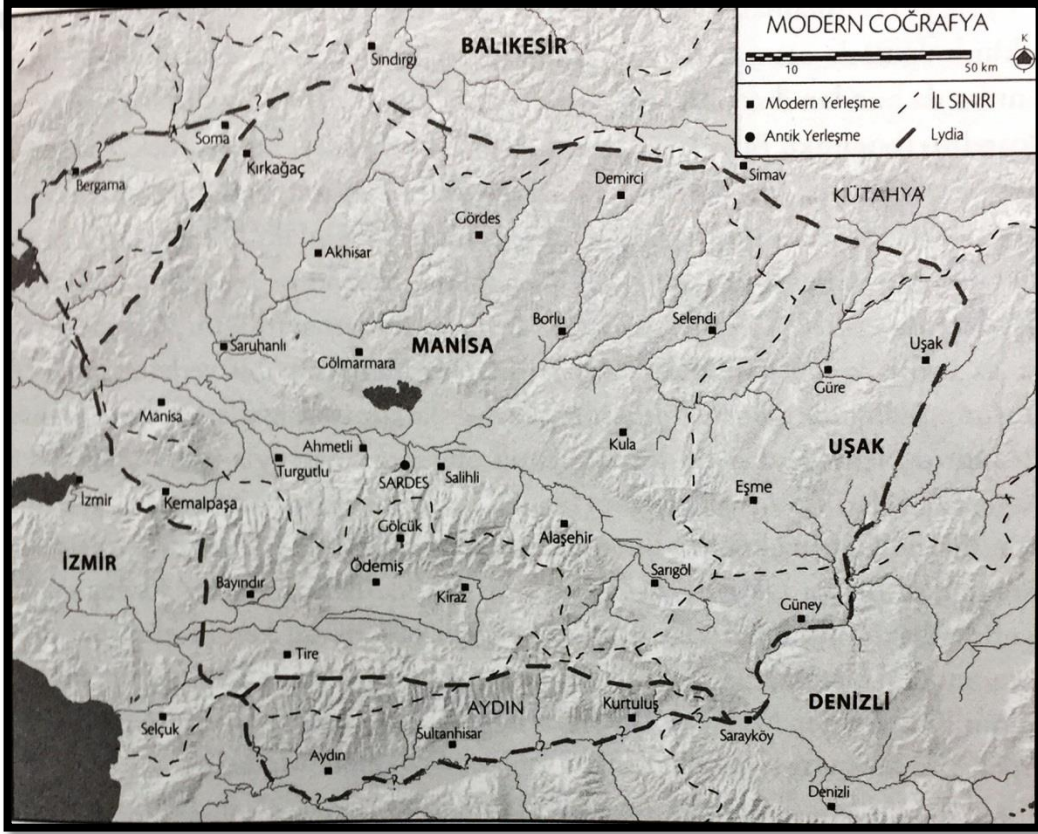

1. BÖLÜM

1. LİDYA COĞRAFYASININ GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1. Bölgenin Sınırları ve Fiziki Coğrafyası

Antik dönemde Lydia Bölgesi, günümüzde Gediz ve Küçük Menderes isimleriyle anılan Hermos (Hermus) ve Kaistros ırmaklarının vadileri kaplayan geniş bir coğrafyada yer almaktaydı. Bugünkü Manisa ilinin tamamı ve çevresindeki İzmir'in doğusu, Aydın'ın kuzey doğusu, Denizli'nin kuzeybatısı, Uşak'ın batısı, Kütahya'nın güney batısı ve Balıkesir'in kısmen güney kesimleri bu bölgenin sınırları içerisindeydi¹.

Resim 1: Lydia'nın il sınırları ve kentleri ile birlikte kapladığı coğrafyanın günümüzdeki görünümü. C. H. Roosevelt 2017: 63.

¹ Sevin 2001: 175; Dinç 2015: 11.

Lydia Bölgesi'nin topoğrafyasında doğu-batı doğrultusunda uzanan dağ sıraları ile nehirler ve bunların arasında kalan bereketli ovalar belirleyicidir. Lydia yerleşimleri bölgenin başlıca nehirleri olan Hermos (Gediz Çayı) ve Kaystros'un (Küçük Menderes) vadilerinde yoğunlaşmıştır². Kuzeye ve güneye doğru Lydia sınırlarını oluşturan diğer akarsular ile dağ sıraları vardır. Kuzeyde Makestos (Susurluk) Çayı, Kaikos Nehri (Bakır Çay) ve Temnos (Demirci Dağ) ile Dindymos Dağı (Murat Dağı) Lydia'yı Mysia'dan ayırır. Lydia Bölgesi'nin belki de en az tartışmalı sınırı güney kısmındadır. Güney sınırı ile ilgili iki coğrafi birim söz konusudur. Strabon, Maiandros (Menderes) nehrinin Lydia ile Karia arasındaki sınırı oluşturduğunu söylemiştir³. Ancak bazı yazarlar, Mesogis Dağları'nın (Aydın Dağları) Lydia'nın Karia ile sınırlarını belirlediğine vurgu yaparlar. Anlaşıldığı kadarıyla Lydia ile Karia arasındaki sınırda kriter alınan coğrafi ögenin dönemsel olarak değişimi de söz konusudur.

Lydia'nın kuzeyinde Mysia, doğusunda Phrygia, güneyinde Karia ve batısında Aiolis ve Ionia yer almaktaydı⁴. Lydia'nın kuzeydoğusunda, Katakekaumene'nin de kuzeyinde Maionia yöresi bulunmaktaydı. Maionia, Kula yakınlarındaki modern Menye'nin (Gökçeören) bulunduğu yere lokalize edilmektedir⁵. Ptolemaios, Maionia'dan sınırları içinde Saittai, Dadaleis-Daldis (Kemer) ve Kadoi (Gediz) gibi kentlerin yer aldığından söz etmektedir⁶.

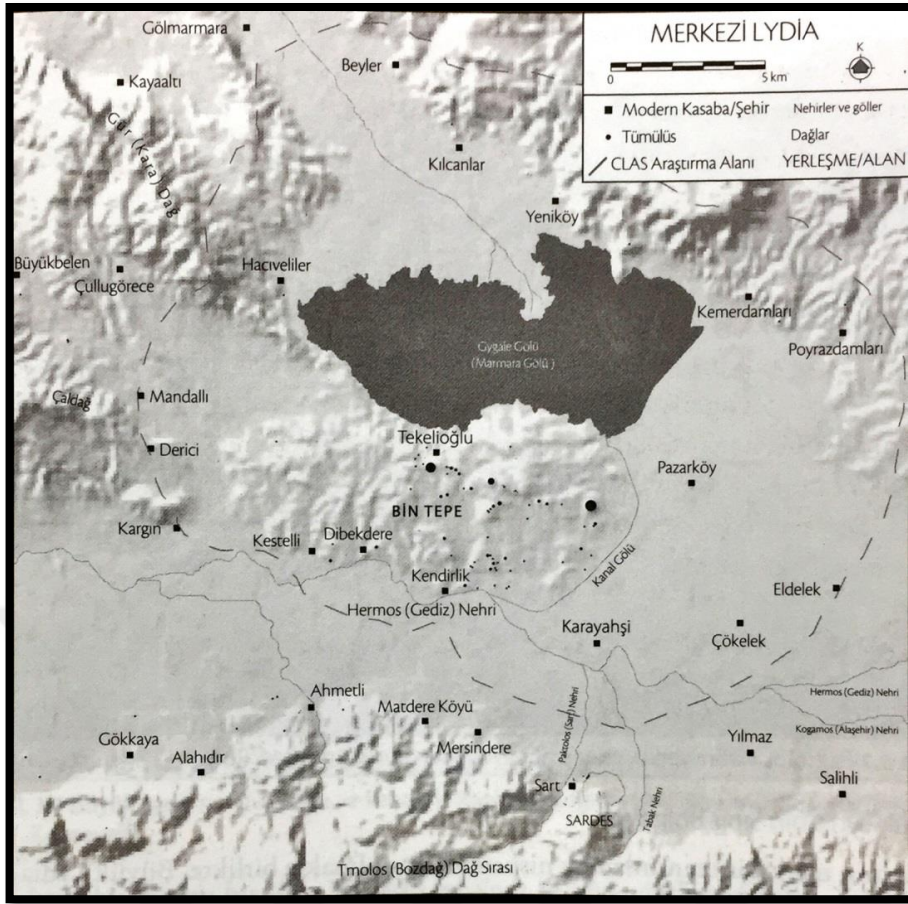
² Tanrıver 2007:177.

³ Strabon XII,577.

⁴ Sevin 2001: 177.

⁵ Akar Tanrıver 2007: 198; Sevin 2001: 177.

⁶ Sevin 2001: 177.

Resim 2: Lydia bölgesinin topoğrafyasını gösteren harita. C.H.Roosevelt 2017: 61.

Bölgenin doğu ve güneydoğu sınırlarının saptanması oldukça sorundur. Strabon, “Güneye, Toroslara doğru uzanan kısımlar o denli iç içe girmişlerdir ki, Phrygialılar, Kariyalılar, Lydialılar ve Mysialılar birbirlerine karıştıklarından beri, bunları ayırt etmek zordur” diyerek bu önemli soruna dikkat çekmiştir⁷.

Kuzeybatıda Aiolis ve Mysia ile sınırı Akhisar ovasının batı ucundaki Aspodene (Yunt Dağı), batıda ise Sardene (Dumanlı) dağı belirlemiş olmalıdır. Buradan güneye doğru Manisa-Kemalpaşa ve Torbalı hattı Aiolis ve İonia ile sınırı çizmekteydi. Özellikle İonia ile sınırın, Kemalpaşa ve Bornova ovalarını birbirinden ayıran Mastousia dağından sonra Belkahve eşliğinden geçtiği anlaşılmaktadır⁸.

Mastousia (Tahtalı) dağı, Tmolos silsilesinin batı ucundaki başlangıcıdır. Lydia ile Phokaia (Foça) Yarımadası arasında sınırı belirleyen kütle ise Sardene (Dumanlı) dağı adını

⁷ Strabon XIII, 628.

⁸ Sevin 2001: 175.

taşımaktadır. Kuzeybatı uçta, Pergamon yöresindeki kayalık Aspodene (Yunt) Dağı ise zirvesinde yer alan Aspodene Ana Tapınağı ile bilinmektedir⁹. Hyrkania ovasının güney ucunda, Gediz ile Nif (Krios) çayının beraber aktığı Turgutlu yöresindeki bölümüne, Kemalpaşa ovası olarak düşünülen yere İran dilinde Kyrou Pedion-Kourou Pedion (Kurupedion) yani “Kyros Ovası” denilmektedir¹⁰. Kemalpaşa ovasının batı ucunda Nymphaion (Nif/Kemalpaşa) yer almaktadır. Magnesia (Manisa)’ dan Hermos vadisi boyunca doğuya doğru ilerlendiğinde, Tmolos dağlarının kuzey etekleri üzerinde Troketta (Hacı Veli/Avşar) kasabasıyla karşılaşılır.

Lydia Bölgesi'nin sınırları ile krallığın sınırları birbirlerinden ciddi farklılık göstermekteydi. Bölgenin sınırları yaklaşık 22.400 km² bir alanı kaplarken¹¹, Lydia Krallığı'nın toprakları en geniş olduğu dönemdeki haliyle Ege Denizi'nden doğudaki Halys'e (Kızılırmak); Karadeniz'den Akdeniz'deki Attaleia'ya (Antalya) kadar uzanarak yaklaşık 276.300 km² bir alanı kaplayacaktır.

Bölgede Hermos'un ardından uzunluğu ya da debisinden dolayı olmasa da farklı bir sebepten dolayı en çok söz edilen akarsu bugünkü Sart Çayıdır. Bu çay Antik dönemde Paktalos adıyla anılmaktaydı. Strabon, Hermos'un kollarından biri olan Paktolos Irmağından söz ederken ırmağın Tmolos Dağı'ndan çıktığını, eski zamanlarda bu ırmakta çok miktarda altın tozu bulunduğunu ve Kroisos'un da zenginliğinin buradan kaynaklandığını söylemiştir. Ayrıca aynı zamanda kendi yaşadığı dönemde altının kalmadığını da belirtmiştir¹².

Herodotos, Strabon'un tıpkı az önce belirttiğimiz üzere altın tozu barındırdığına benzer bir bilgiyi bu ırmağın doğduğu Tmolos Dağı için söyler. Herodotos, Batı Anadolu'nun en yüksek dağlarından biri olan Tmolos dağından (Bozdağ) “*akıp gelen altın kumu vardır*”¹³ ifadesini kullanarak Antik dönemde buranın madencilikte önemli bir yer olduğunu vurgulamıştır. Tmolos dağ sırası batıda Karios Dağı (Keldağ), Drakon Dağı (Mahmut Dağı) ve Karabel Geçidi üzerinden geçerek Olympos Dağı'na (Nif Dağı) ve Lydia'nın batısına doğru devam etmektedir. Dağ sırası doğuda Kogamos Çayı'nı (Alaşehir) besleyen ırmak

⁹ Strabon XIII. 629.

¹⁰ Strabon XIII, 626

¹¹ Roosevelt 2017: 66.

¹² Strabon XIII, 626.

¹³ Herodotos I 93.

kollarının yakınında sonlanmaktadır¹⁴. Güney dağ sırası ise Batlamyus'un Lydia'nın güney sınırını oluşturduğunu söylediği Mesogis Dağları'dır (Aydın Dağları).

Tmolos'un kuzeyindeki geniş Hermos Nehri Vadisi'nden yükselen üç ayrı dağ bulunmaktadır. Bunlardan en batıdaki Sipylos Dağı (Manisa Dağı), antik Magnesia ad Sipyllum (Sipylos) kentinin (Sipylos; bugünkü Manisa)¹⁵ ve eteklerinde yer alan diğer küçük yerleşmelerin üzerinde yükselir. Batıda bugünkü adı Yamanlar Dağı olan Antik Aolis'in içlerine doğru devam eder. Antik adları bilinmeyen Çal Dağı ve Gür (ya da Kara) Dağ ise Hermos Nehri Vadisi, Sipylos Dağı'nın doğu-kuzeydoğusu ve Gygaie Gölü'nün batısından yükselir. Bu iki dağın, batısında yer alan antik Hyrkania (Hyrkanis) Ovası'nın sınırını oluşturmuş olması muhtemeldir. Bu dağların yamaçları boyunca iskana işaret eden sayısız kalıntı mevcuttur¹⁶. Geri kalan küçük tepeler, sırtlar ile Lydia'nın kuzey, kuzeydoğu ve doğu kesimlerinde dağlık bölgelerin etekleri, Doğu Tmolos'un kuzeyi ve kuzeydoğusu boyunca uzanan bir dizi sırtla merkezi Lydia'dan ayrılır¹⁷.

Lydia bölgesi akarsu ağı bakımından zengindir. Bölgenin başlıca ırmağı, Bizans Döneminde Erken Lydia dönemine atıfta bulunurcasına "*Mainomenos*" da denen Hermos'tur. Temnos ve Dindymos Dağları arasında, Asteles (Derbent Deresi) gibi birçok kolla doğan ırmak, Katakekaumene ülkesini aştıktan sonra, Sardeis kenti önlerinde kendi adıyla anılan ovasına çıkmaktadır. Tmolos (Bozdağ) Dağı'nın doğu kısmından çıkan ve büyük bir kol olan Kogamos'un (Kogamis, Alaşehir Çayı) katılmasıyla büyüyen batıya doğru akar ve burada çok verimli bir araziden geçer. Bu verimli Sardeis Ovası Strabon'a göre "*tüm ovaların en iyisi*" dir¹⁸. Kogamos'u (Kogamis, Alaşehir Çayını) aldıktan sonra, Kuzeyde Kaikos Nehri'nin çıktığı dağlardan doğan ve Hyrkanis Ovası boyunca akan Lykos Nehri'nin katılmasıyla daha da büyüyen Hermos; Paktolos, Hyllos, Phrygios, Pidasos ve Borbythes (Arapdere) deresiyle birleşen Krios (Nif Çayı) gibi pek çok kolla beslenip, Akpınar anıtı önünden batı yönüne doğru uzanarak Menemen Boğazı içinden geçerek Panaztepe yakınlarından, bir bölümü günümüzde bataklıklarla kaplı geniş delta ovasına çıkar ve kendi adıyla anılan Hermeios (İzmir) körfezine dökülür¹⁹.

¹⁴ Bengisu 1996: 1-2.

¹⁵ Akşit 1983: 17.

¹⁶ Malay 2009: 4.

¹⁷ Roosevelt 2017a: 19.

¹⁸ Strabon XIII, 626.

¹⁹ Magie 1950: 36, 783-784.

Hermos'a su sağlayan ve batıya doğru olan çaylardan şüphesiz en ünlüsü, az önce bahsettiğimiz Paktolos (Sart) çayı, ise diğeri de günümüzdeki verimli Akhisar Ovası'na hayat veren, bugün Kumçayı adıyla anılan Hyllós'tur²⁰. Homeros'un²¹, "balığı bol" sıfatıyla nitelediği bu ırmak, gevşek zeminli bir araziden akmaktadır.

Bölgenin Hermos'tan sonraki ikinci önemli akarsuyu Kaystros'tur. (Küçük Menderes) Tmolos'tan Kilbos (Kadın Deresi) adıyla doğan bu ırmak, Koloe'nin (Kiraz) Kilbianon ya da Kilbis denen yüksek ovasında öteki kollarıyla birleşip, batıya doğru keskin bir dirsek çizerek, kendi adıyla anılan ovaya çıkmaktadır. Pegaseion (Cellat Gölü) adlı bataklık gölden itibaren, kuzeyden bu bataklığa akan Phyrtes (Fetrek Çay) ve Astraios (Çevlik çay) derelerini de alarak yeni bir dirsekle güneye döner ve buradan da antik dönemde Ephesos limanına, günümüzde ise Pamucak civarından Ege Denizi'ne dökülmektedir²².

Lydianın en büyük ve "ünlü" gölü, Sardeis'in 6 km. kuzeyinde, sonraları Koloe denilen Gygaia (Marmara) gölüdür²³. Günümüzde bilinçsiz sulama dolayısıyla büyük oranda kaybedilen bu göl erken dönemlerde Gygaia ismiyle anılmaktaydı. Bu isim ilk defa Homeros tarafından kullanılmıştır²⁴. Fazla derin olmayan bu gölün, ırmak taşkınları sonucunda oluşmuş bir birikinti gölü olduğu düşünülmektedir. Göl ve çevresi aynı zamanda bölgenin erken yerleşim sahalarını yurtluk etmiştir. Gölün güney-güneybatı kesimlerinden Sardeis'e kadar uzanan, bugün bağlarla kaplı geniş araziler (Bintepeler Yöresi) Lydia asillerinin edebi uykularına yatırıldıkları tümülüsleri barındırmaktaydı. Strabon, gölün güney kıyılarında Koloe Artemisi'nin (Artemis Koloene) tapınağı ve yine aynı adı taşıyan bir kasabanın varlığından söz eder²⁵. Tmolos dağının üzerinde adını Lydialıların atalarından Torrebos ya da Torrebos'tan alan, küçük Torrebia (Ödemiş/Gölcük) gölü yer almaktadır²⁶. Messogislerin kuzey etekleri üzerindeki Palaiapolis (Beydağ) gibi köyden biraz daha büyük kasabaların yanına Roma İmparatorluk Dönemi'nde Nikaia (Ayasuluk?) adında bir kent kurularak yerli boyların yerleşik hayata geçmesi amaçlanmıştır²⁷.

²⁰ Sevin 2001: 181.

²¹ Homeros II. XX.391

²² Sevin 2001: 182.

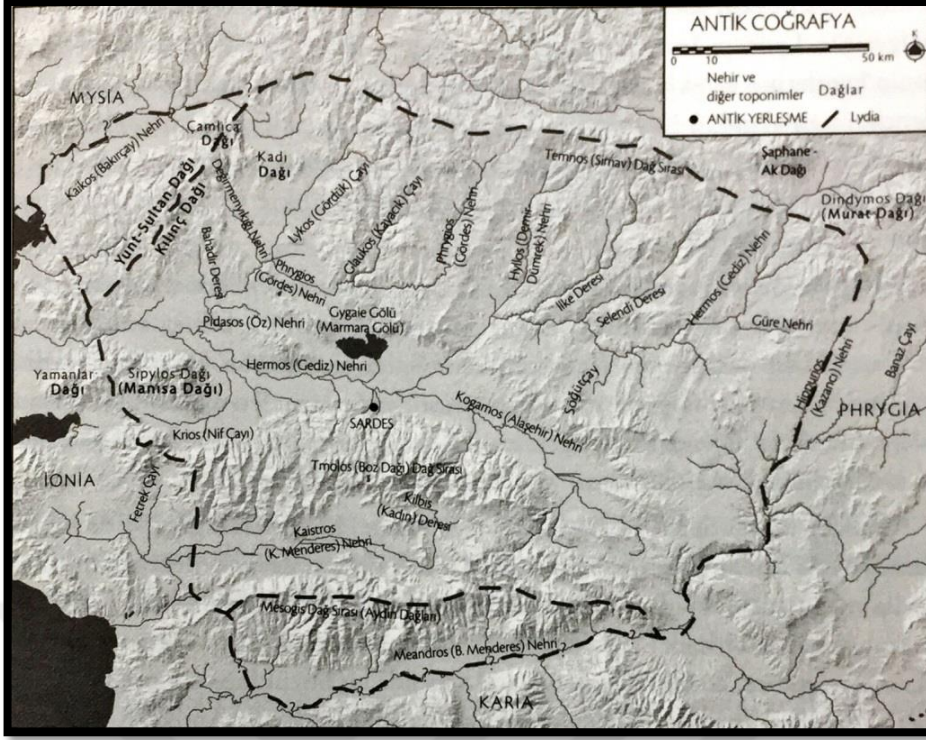
²³ Strabon XIII, 627.

²⁴ Homeros II.865,XX.391.

²⁵ Strabon XIII, 627.

²⁶ Sevin 2001: 182

²⁷ Sevin 2001: 189.

Resim 3: Lydia Bölgesinin dağlarını, akarsularını ve göllerini gösteren harita. C.H.Roosevelt 2017, 65.

Lydia'nın doğu kesimlerinde, Hermos ve Kagamos ırmakları arasında kalan bölgede Grekçe "yanık arazi" veya "yanık topraklar" anlamına gelen ve "Katakekaumene" adıyla anılan volkanik arazi yer alır²⁸. Strabon, "bu coğrafyada hiç ağaç olmadığından, toprağın küllerle kaplı, bölgenin dağlık ve kayalık yapıya sahip olduğundan, sadece kalite olarak diğer ünlü şaraplardan aşağı kalmayan Katakekaumene şarabının elde edildiği bağların bulunduğu" söz etmektedir. Bazı araştırmacılar da Typhon efsanesinin geçtiği yer olarak kabul etmişler, bölgeye "Katakekaumene ülkesi" demişlerdir²⁹. Bu yörenin hem Lydialıların hem de Mysialıların ortaklaşa paylaştıkları bir alan olduğu anlaşılmaktadır.

²⁸ Malay 1983: 52.

²⁹ Strabon XIII, 628.

Resim 4: Lydia Bölgesi'nin (sarı renk) ve Lydia Krallığı'nın (yeşil renk) sınırlarını gösteren harita. Cahill 2006: 91.

Antik Kaynaklar ve Pers dilinde yazılmış olan iki yazıt, Kastollos-Kastolou pedion ovasında (Burçak Ovası; Kyros'un ordusuna bağlı askerler burada konumlanmıştır³⁰), Kenger ve Kemaliye yakınlarında Pers nüfusunun yaşadığını göstermektedir³¹. Diğer taraftan Geç Dönemlere ait bazı köy isimlerinden buralarda Akamenid dönemde bazı yerleşimlerin kurulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Saruhanlı'ya bağlı Alibeyli ve Halitpaşa kasabaları yakınlarındaki Hyrkanis, Hazar denizi civarında oturan Hyrkanis halkının Persler tarafından buraya yerleştirilmesi nedeniyle bu ismi almışlardır³². Hierakome (Beyoba/Sazoba)³³, Kyros tarafından kurulan bu yerleşme kutsal bir köydü ve Artemis Persike (Pers Artemisi) de denilen tanrıça Anhita'nın tapınağı yer almaktadır. Dareioukome (Yeşilköy), Mostene-Mosteni ve lokalizasyonu yapılamayan Maibozanoi yerleşmeleri de Perslerle ilişkilidir³⁴.

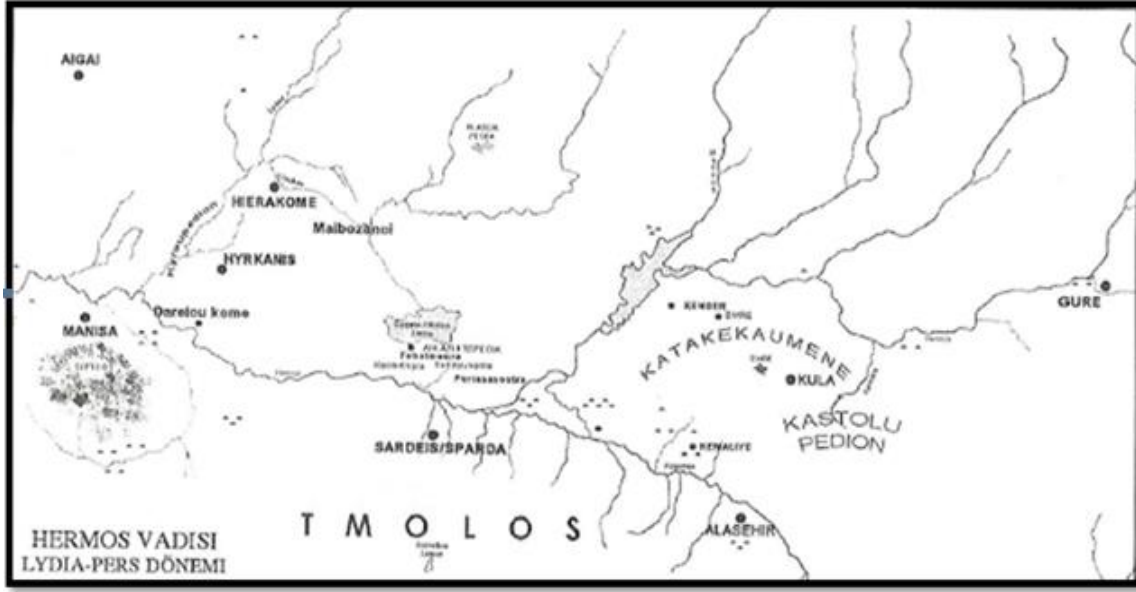
³⁰ Ksenophon I, 1-2; 9,7.

³¹ Tanrıver 2007: 180.

³² Strabon XIII,629; Debord 1999: 194.

³³ Debord 1999: 195; Sevin 2001:184

³⁴ Sekunda 1985: 7-29; Debord 1999: 194-195

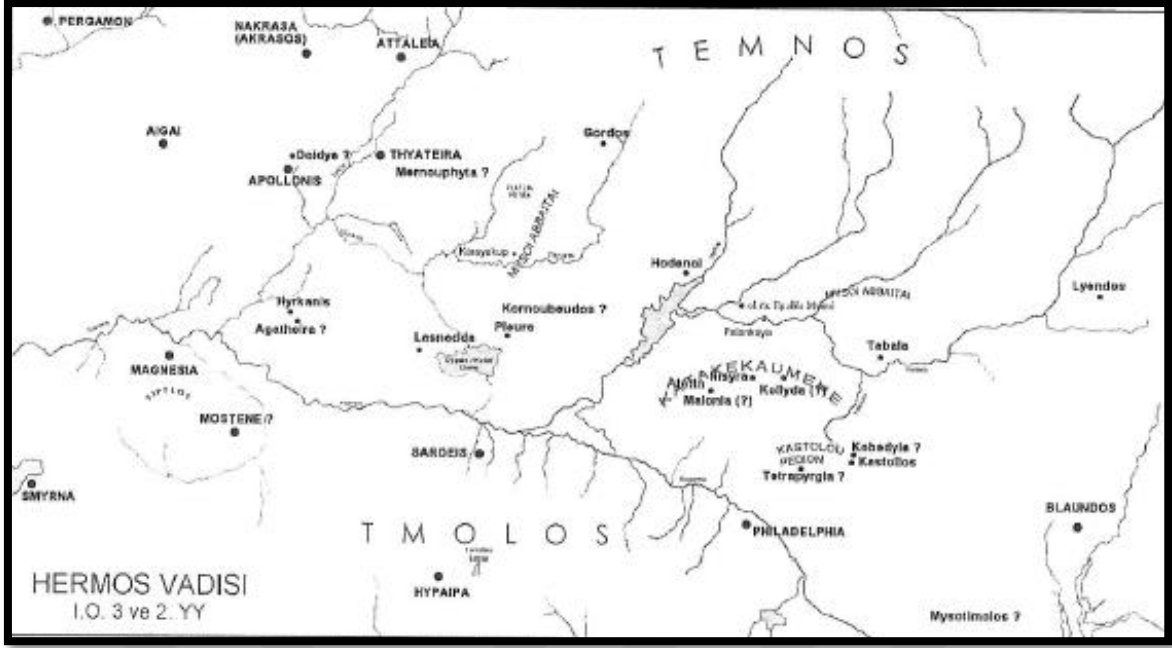
Resim 5: Lydia'daki yerleri saptanan Pers yerleşimleri. Tanrıver 2007: 189

Sardeis'te ele geçen ve Mnesimakhos yazıtı olarak bilinen bir belgede MÖ IV. yüzyıl sonunda Sardeis ovasında bulunan fakat yerleri tam olarak saptanamayan dört köyün adı geçmektedir. Bunlar; Tobalmoura, Kombdilipia, Tandoukome ve Periasasostra'dır³⁵. Lydia'daki yeri saptanan Makedon kolonilerini şu şekilde sıralayabiliriz. Alaşehir'in kuzeydoğusunda yer alan Bebekli'ye lokalize edilen Kobedyle, Halitpaşa'ya lokalize edilen Agatheira, İlyaslar'daki Akrasos (Nakrasa), Palamut yakınlarındaki Doidye, Dereköy'e lokalize edilen isminin –espoura şeklinde bittiği anlaşılan köy ve Akhisar (Thyateira)'dır. Pers döneminden beri yerleşime sahne olan Hyrkanis'de bu dönemde Makedonlar tarafından kolonize edilmiştir³⁶. Thyateira'nın kuzeyinde Attaleia (Selçikli), Attalos kralı I. Eumenes tarafından önceki adı Agroeira olan küçük bir kasabanın yerinde kurulmuştur. Kırkağaç'ın doğusunda, Akrasia, Nakrasos ya da Akrasos denilen Nakrasa (İlyaslar) ise MÖ III. yüzyılın sonlarında kurulan Makedon kolonisidir. Thyateira'nın doğusunda Tomara (Göcek) ile batısındaki Hermokapelia (Büknüş) da bu sınır bölgesinin diğer küçük kasabaları arasındadır. Burası daha sonraki dönemlerde Sardeis metropolitliğine bağlı bir piskoposluk merkezi durumuna gelmiştir. Thyateira'nın batısında II. Eumenes tarafından kurulan Apollonis (Palamut/Mecidiyeköy) yer almaktadır³⁷.

³⁵ Tanrıver 2007: 180.

³⁶ Tanrıver 2007: 183.

³⁷ Sevin 2001: 183.

Resim 6: Lydia'daki yerleri saptanan Makedon kolonileri. Tanrıver 2007: 190.

II. Eumenes Döneminde, MÖ 190 yılında Scipio yönetimindeki Roma ordusu Magnesia yakınlarında III. Antiokhos'un ordusunu bozguna uğratar. Savaştan 1 yıl sonra Apameia'da (Dinar) yapılan antlaşma ile Anadolu'daki Suriye egemenliği son bulur. MÖ 188'de yine Apameia'da düzenlenen bir toplantı ile Romalılar tüm Lydia'nın idaresini Pergamon krallığına verir³⁸. Bu dönemde Thyateira, Akrasos-Nakrasa (İlyaslar), Magnesia ve Sardeis gibi yerleşimler Attalidler'in eline geçmiştir. Ayrıca, bu dönemde birçok koloni de kurulmuştur. Atetta (Gökçeören) ve Mernouphyta (Akhisar yakınları) Attalidlerin kurmuş oldukları kolonilerdendir. Kastollos, Lasnedda (Çullugörece), Maionia, Kollyda (Gölde), Tabala (Yurtbaşı/Davala), Bagis (Güre) Lyendos (Güre yakını, Aktaş) ve Gordos'a (Gördes) da Pergamon kralları tarafından koloniler yerleştirilmiştir. Hodenoi (Karahanlı) ve Nisyra (Saraçlar) da bu dönemin küçük yerleşimleri arasındadır³⁹. Buranın güney batısında Kharakipolis (Karayakup) muhtemelen MÖ III. yüzyılda Kharaks adıyla kurulup II. yüzyılda ismi değişerek kent düzeyine yükselmiştir⁴⁰.

Bölgede ele geçen yazıtlardan Roma Döneminde yoğun bir kentleşmenin olduğu ve ayrıca köy yerleşmelerinde de büyük artış olduğu anlaşılmaktadır. Hodenoi, Nisyra, Kastollos, Tetrachyrgia gibi Hellenistik Dönemde kurulan birçok köyün yaşamaya devam

³⁸ Magie 1950: 19.

³⁹ Tanrıver 2007: 184.

⁴⁰ Sevin 2001: 184.

ettiği gözlemlenirken, ele geçen çok sayıdaki yazıttan birçok yeni köyün lokalizasyonunu yapmamıza olanak sağlamıştır. Olasılıkla MÖ I. yüzyıla tarihlenen köylerden bazıları şunlardır: Partheura (Daldis'in batısındaki Taşkuyucak), Kidoukome-Kadoukome (Tiyenli-Zeytinliova), (N)Akokome (Üçavlu), Thyateira yakınlarına lokalize edilen Telagina (Telagioni), Ouameai, Silba (Silboi), Potamia, Moskhakome (Sarıçam), Gölarmara'nın kuzeyine lokalize edilen Koloenoi, Koustianoı, Tabakreneıtai, Hamıdıye yakınlarındaki Alkıleura, Zeugon (Soğanlı), Alaşehir'in güneydoğusundaki Mahmutağaköy'e lokalize edilen Tamasis⁴¹. Roma İmparatorluk Çağı'nda Flaviuslar tarafından kurulmuş olan ve kendilerine "Mokadalılar'ın metropolisi" adını veren Silandos (Selendi) ve Timenou Therai-Temenouthyrai (Uşak yakını) gibi kasabalarda yaşamışlardır. Burada Grimenothyritai (Gavurören/Altıntaş) ve II. yüzyılın başlarından itibaren onun yerine kurulmuş olan Traianoupolis (Çarık) adlı kasabalar bulunmaktaydı⁴².

Sardeis'ten güneye, Tmoloslar'ı aşarak Hypaipa'ya (Datbey/Günlüce) doğru uzanan yol üzerinde ve Paktolos Çayı'nın batısında Metallon adında küçük bir kasaba kurulmuştur. Adından da anlaşılacağı üzere Antik Çağ'da burada altın işletildiğine dair izler tespit edilmiştir. Yine bu yörede Bizans Döneminde Phyrğion adını almış olan kutsal kent Dioshieron (Birgi) ile aynı çağda Valentinianopolis adıyla kent haline getirilen küçük Aulioukome gibi başka piskoposluklar da vardı. Sardeis'in güneydoğusunda, Kogamos vadisinin içerisinde önemli kara yolları üzerinde kurulan Philadelphia (Alaşehir) bulunmaktadır⁴³.

Philadelphia'nın kuzeyinde, Maionia (Menye-Gökçeören) kenti yer almaktadır. Maionia topraklarında Anadolulu Ay Tanrısı Men ile ilişkilendirilen Aksiotta ve Motella köylerinin yerleri tam olarak bilinmemektedir⁴⁴. Yörede, Kollyda/Kolyda (Gölde), Nisyra (Saraçlar), Saittai (Sidas Kale), Satala (Sandal) ve yeri tam olarak lokalize edilemeyen Magidia gibi küçük yerleşimler konumlanmıştır. Yine bu yörede Koresa (Köres/Ayazviran) yerleşimi de Men tapınımla ilişkilendirilmiştir. Doğuda, Philadelphia-Kotiaion yolu üzerindeki Blaundos-Blaudos (Sülümenli), Nais (İnay) ve Klanoudda-Klannouda (Kışla) da Sindros (Banaz) çayı vadisiyle birlikte Phrygia sınırlarında yer alan kasabalaradır. Güneydoğuda, Philadelphia-Hierapolis yolu üzerindeki Tripolis (Yenice) bir başka sınır

⁴¹ Tanrıver 2007: 187.

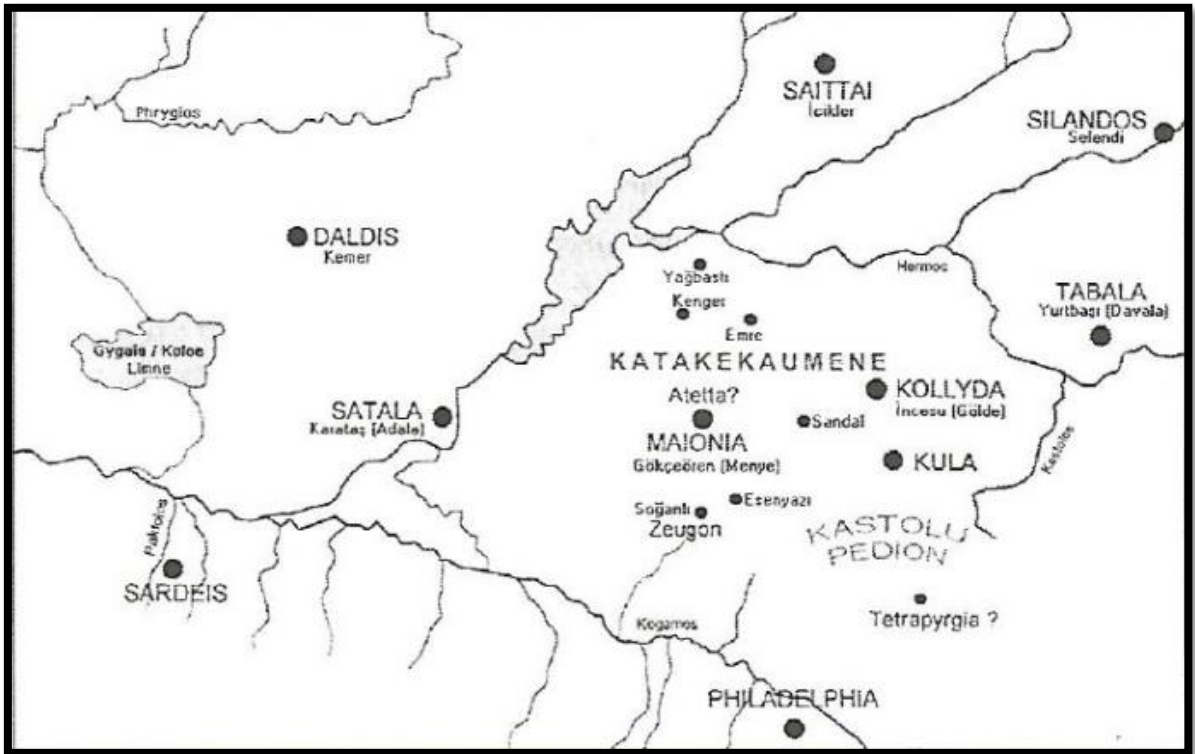
⁴² Sevin 2001: 188-189

⁴³ Sevin 2001: 186-187.

⁴⁴ Akar Tanrıver 2007: 205.

kentidir. Buranın biraz kuzeyinde Roma İmparatorluk Döneminde sikke basmış olan Apollonos Hieron (Bozalan?) kenti yer almaktadır⁴⁵.

Kaystros ovasının batısında, Roma İmparatorluk Çağı'nda Tolo ve Tolokome gibi adları da olan Tolokaisareis (Çatal?); güneyinde Digde-Adagide (Ovakent), Thyraia - Apateira- Tyrra (Tire), Phrygler tarafından iskan edilmiş olan Almoura (Eski Oba) ve Bona-Bonita (Boğaziçi) Ephesos'a doğru uzanan köy niteliğinde antik yerleşim yerleridir⁴⁶. Strabon'nun batı uçta bir köy olarak varlığını bildirdiği Larisa'nın yeri ise belirlenebilmiş değildir⁴⁷.

Resim 7: Maionia ve çevresini gösteren harita. Akar Tanrıver 2007: 207.

1.2. Jeomorfoloji

Lydia'nın tümü ve Batı Anadolu'nun büyük bir kısmı iki anakaya grubu altında uzanmaktadır. Bunlar; Menderes Masifi ve İzmir-Ankara Kenet Zonu'dur. Menderes Masifi, Lydia'nın orta, güney ve doğu kesimlerinde yer almakta ve Prekambriyen ya da Geç Paleozoyik zamanlarda çeşitli derecelerde metamorfizmaya uğramış gnays, şist, fillit, kuvarsit

⁴⁵ Sevin 2001: 187-188.

⁴⁶ Sevin 2001: 189.

⁴⁷ Strabon XIII, 620.

ve mermerden oluşmaktadır⁴⁸. Kuzey ve Kuzeybatı Lydia'nın temelini ise çoğunlukla Mezozoyik olmakla birlikte, kısmen Senozoyik volkanik, ultramafik (ofiyolit) formasyonlar; türbidit ile Kretase veya Erken Tersiyer dönemlerinde oluşmuş İzmir-Ankara Kenet Zonu'nun diğer derin deniz çökelleriyle ilişkili kayaç formasyonları oluşturmaktadır⁴⁹.

Her iki kayaç topluluğu da graben (çökük) ve yarı graben nehir vadilerini, horst (çıkık) yüksek arazi ve dağ sıralarından ayıran bir sistem üreten kabuksal genişlemenin bir sonucu olarak Miyosen'de başlayan masif Neojen faylanmasına maruz kalmıştır⁵⁰. Bu faylanma, genellikle doğu-batı yönünde menderesler çizerek akan Kaikos, Hermos, Kaistros ve Meandros nehirlerinin vadileri ile dağlık bölgeleri ve Tmolos ile Mesogis dağ sıralarıyla; yine çoğunlukla kuzeydoğu-güneybatı yönünde kıvrılarak uzayan nehir vadileri ve Kuzey ve Kuzeydoğu Lydia'daki sırtlardan oluşan, bugün aşına olduğumuz ana topografyanın oluşmasına sebep olmuştur. Pliyosen'in içlerine doğru devam eden alüvyal ve gölsel sedimantasyonun, oluşturdukları süreçte graben ve yarı graben vadilerin üzerini kaplaması, konglomera, kumtaşı, kiltası ve kireçtaşıyla karakterize olan Neojen yaşlı sedimanter formasyonlara yol açmıştır.

Lydia Bölgesinin önemli bir bölümü I. Jeolojik zamanda Saruhan-Menteşe kütesinin bulunduğu alan üzerinde kurulmuştur. I. Jeolojik zamanın oluşumu sırasında kuzey, güney, doğu ve batı yönde elips biçimindeki sertleşmiş kütle III. Jeolojik zamanda Alp kıvrımlarını meydana getirerek yer yer kırılma ve çökmelere uğramıştır. Esas temel ise metamorfik kütlelerden oluşmuştur. Fakat III. Jeolojik zamanda bu kırılma ve çökmeler, kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde meydana getirdikleri fay çizgileriyle bir deprem alanı yaratmıştır. Diğer taraftan IV. Zamanda Saruhan-Menteşe kütesinin çökmesi ile Akdeniz havzasının en bereketli ovalarından olan Gediz ve Bakırçay ovalarının oluşmasını sağlamıştır. III. Jeolojik zamanın sonunda Demirci kıvrım dağları ile Kula, Gördes alanında oluşan faylardan yer yer volkanlar çıkmış, katılışım kütleleri çevreyi kaplamıştır. Devlit adı verilen bazalt konileri arasında özellikle Kula devliti, Kara tepe ve Kara devliti sayılabilir. I. Zamanın gnays, bazalt ve mermerleri; II. Zamanın kalker ve kum taşları ile III. zamanın kömür oluşumları ve volkanik kayaları, IV. Zamanın alüvyon ve kongmeraları yaygın bir şekilde bulunmaktadır⁵¹.

⁴⁸ Schuiling 1962: 71-84; Akkök 1983: 342-50.

⁴⁹ İnci 1998: 65.

⁵⁰ Purvis ve Robertson 2004: 171-201.

⁵¹ Akşit 1983: 18.

Katakekaumene, lavın sıcak noktadan sızmasıyla oluşan Kula volkanikleri Kuvaterner yaşlı oluşumlardır⁵². Menderes Masifi'nin derinliklerinde uzanan aktif magma odası, alanda hala jeotermal aktiviteye sebep olmaktadır. Orta Hermos Nehri Vadisi'nin sınırlarında birkaç kaplıca alanı vardır⁵³. Erozyonal, alüvyal, vejetasyonal ve diğer süreçlerle bağlantılı olarak kayaların uzun yıllar boyunca çözülmesiyle oluşan topraklar, Lydia'nın belirli bölgelerinin verimlilik potansiyelinin değerlendirilmesinde birincil öneme sahiptir. Bununla birlikte toprak haritalarının mevcudiyeti ve doğruluğu bu noktada topraklarla ilgili bir çalışma yapmamızı olanaksız kılmaktadır. Bugünkü tarımsal verilere dayanarak sadece ana nehir vadilerinin alüvyal çökeltinin, mevsimsel taşkınlar nedeniyle periyodik olarak beslenmesini sağlayan maddelerle canlanarak önemli ölçüde verimli duruma geldiği söylenebilir. Özellikle Orta Hermos Nehri Vadisi, Kula volkaniklerinin bulunduğu bölgeden geçen nehrin mabadan itibaren topladığı besin öğeleri sayesinde son derece verimli hale gelmiş olmalıdır⁵⁴.

1.3. Klimatoloji

Lydia genel olarak bugünkü Ege Bölgesi gibi Akdeniz ikliminin etkisi altındaydı. Ancak denize dik olarak inen dağlar ve aralarındaki oluk biçimli vadiler nedeniyle deniz etkisi içerilere değin sokulabilmektedir. Bu yüzden de denizden pek yüksek olmayan Hermos ve Kaystros vadilerinde ılıman bir iklim egemendir. Buna karşılık günümüzde İçbatı Anadolu eşliği denen daha doğudaki iç kesimlerde karasal iklim özellikleri görülmeye başlamaktadır. Fazla yağış almayan bölgede özellikle yaz ayları çok kurak ve sıcak geçmektedir⁵⁵. Akdeniz ikliminin yaygın olduğu yerlerde bu iklime uymuş bitki örtüsü yoğundur. İç kesimlere doğru gidildikçe de deniz etkisinin azalmasıyla ve yükseltinin artması nedeniyle step bitki örtüsü görülmeye başlanmıştır.

Lydia'nın bugünkü sıcaklık ve yağış örüntülerinin yaklaşık 3000 yıl önce de bu coğrafyaya hakim olduğu öne sürülmektedir⁵⁶. Dolayısıyla bu öneriye göre, en azından MÖ I. binyılda Lydia döneminde benzer bir özellik söz konusuydu. Lydia'daki bitki örtüsü kuşağı ve tiplerinin günümüze dek tutarlı bir şekilde devam etmiş olması mümkün olsa da, gelişen ağaç yetiştirme yöntemleri, tahıl yetiştirme, hayvan otlatma ve Lydia çevresini toptan değiştiren başka insan faaliyetleriyle (örn. maden eritme ve odun ihtiyacını karşılamak için çok sayıda

⁵² Ercan 1993: 113-29 ve Tekkaya 1976: 8-10.

⁵³ Vengosh, Helvacı ve Karamenderesi 2002:163-83.

⁵⁴ Hanfmann ve Foss 1983: 4, 219.

⁵⁵ Sevin 2001: 180.

⁵⁶ Yakar 2000: 17; van Zeist, Woldring ve Stapert 1975: 55-143; Bottema ve Woldring 1984: 123-49.

ağaç dikme) Lydia bitki örtüsünün dağılımında, antik çağdan bugüne büyük oranda bir değişim olmuştur⁵⁷. Yerel mitlerde ve tarihi kayıtlarda, iklim kalıplarında kısa süreli değişikliklerin yaşandığına işaret eden bir anekdot verilmiştir ve geçim kaynaklarının önemli oranda azalmasına neden olarak bölge halklarını ciddi anlamda etkileyen en az dört ya da beş kuraklık felaketinden bahsedilmektedir⁵⁸. Ancak Lydia’da uzun vadeli, insan kaynaklı bir iklimsel değişimin yaşandığını gösteren çok az kanıt vardır.

1.4. Biyocoğrafya

Lydia Bölgesi’nde genellikle Akdeniz bölgesi bitki örtüsü egemendi. Ancak, denizle ilişkisi Manisa Dağı (Sipylos) ve Yund (Yunt) Dağları ile kesilmiş olduğundan Akdeniz ikliminin gecikmiş tipi sayılan karasallaşmış hali görülmektedir. Bu bakımdan Akdeniz bölgesinin yaygın bitkisi makilerin yanı sıra garig adı verilen makilerin ufak tipleri yer almaktadır. Dikenleşmiş, sert cilalı yapraklı bu bitkiler 500 m. yüksekliğe kadar görülürler. Akdeniz bitki topluluklarının karakteristik özelliklerini taşıyan zeytin (*olea*), palamut meşesi (*quercus aegilops veya macrolepis*), kocayemiş (*arbutus unedo*), mersin ağacı (*myrtus*), defne (*laurus nobilis*), kekik (*tymus*), adaçayı (*salvia*), lavanta çiçeği (*lavandula*), funda (*erica arborea*) en yaygın olanlarıdır. Ayrıca kızılçam, karaçam ormanları yer yer yayılmıştır. Çok bereketli ovaların en önemli ürünlerini çekirdeksiz üzüm, pamuk, tütün ve incir oluşturmaktadır⁵⁹. Eskiçağda bugünün tütün, pamuk ve patates tarlalarıyla örtülü olan Batı Anadolu ovaları uçsuz bucaksız otlaklarla örtülüydü. Homeros⁶⁰, içinden Küçük Menderes’in aktığı çayırların güzelliğinden söz etmektedir. Strabon, kıyıya yakın yerler ve oluk biçimli vadi etekleri zeytin ve incir ağaçlarıyla kaplı olduğunu bahsetmektedir.⁶¹

1.5. Hidrografya

Gediz (Hermos) nehri, Murat dağlarından doğar. Gediz ilçesinden geçtiğinde vadi yüksekliği 1208 m.’yi bulur. Selendi, Simav Dağı’ndan doğan Simav Çayı ve Demirci Dağları’ndan gelen Demirci Çayı suları ile birleşen Gediz, Adala yöresinde güney-doğudan Karıncalı Dağı’ndan doğan ve kuzey-batı yönünde akarak Alaşehir’in (Philadelpheia) kuzeyinden geçen Alaşehir Çayı (Kogamos) ve Salihli’nin kuzey-batısında Demirci Çayı ile birleşerek Gediz (Hermos) adını alır ve daha sonra Manisa’nın 3 km. kuzeyine geldiğinde

⁵⁷ Roosevelt 2017: 78.

⁵⁸ Strabon XII, VIII, XIX.

⁵⁹ Akşit 1983: 22.

⁶⁰ Homeros II. II. 460.

⁶¹ Strabon XIII, 627.

Akhisar'ın (Thyateira) kuzey-batısından gelen Gördükçayı (Lykos) ve Gördes'ten (Julia Gordos) doğan Kumçayı'nı (Hyllos) alarak güneyde Tahtalı dağın kuzey-doğusundan doğarak bir kavis çizen Nifçay (Kryon) ile birleşir. Menemen Boğazı'na girerek ovayı suladıktan sonra Foça'da (Phokaia) Çamaltı Tuzlası dolaylarında Sakız limanında denize dökülür. Yaz ve kış aylarında su hacmi orantısız olarak değişmektedir. Kış aylarında taşkınlara sebep olmasına karşılık, yazın 4m³.’lük su hacmine düşer. Ege bölgesinin ikinci büyük nehri olan Gediz'in (Hermos) uzunluğu 350 km.'yi bulmaktadır. Havzasının genişliği ise, 18000 km². dolaylarındadır. Gediz nehrinin meydana getirdiği ova 32 km. uzunluğundadır ve ova kuzey-batıdan volkanik Dumanlı Dağ (Sardene) ile, batıda ise Manisa Dağı (Sipylos) ve Yamanlar Dağı tarafından kapatılmıştır. Gediz'in (Hermos) denizden yüksekliği, Salihli'de 80 m. Manisa'nın doğusunda 38 m., Hamidiye'de ise yaklaşık 25 m. dir. Ova içinde 1 km. kadar 0,70 m. lik bir yükseklikte akar⁶².

1.6. Ekonomik Coğrafya

Hermos ve Kaystros'un taşımış olduğu alüvyonlar sayesinde oluşan ovalar bölgede zengin ekonomiye sahip kentlerin gelişimini sağlamıştır. Bunun yanında bu büyük kentlerin etrafında irili ufaklı pek çok kasabanın da ortaya çıkmasında ve gelişmelerinde önemli bir etken olmuştur. Lydia Bölgesini sulayan Hermos (Gediz) ve onun kolları sayesinde bölge, meyve ve hühubat bakımından son derece zengindi. Kogamos, Paktalos, Lykos, Phrygios ve Hyllos da bölgedeki tarım arazilerinin verimliliğini sağlayan önemli akarsularıdır⁶³. Verimli ovalar dışında, Tmolos ve Messogis Dağları'nın yamaçları ile Katakekaumene'deki bağlardan elde edilen şaraplar tüm antik dünyada ünlenmiştir⁶⁴.

Ormanlık araziler, altın, gümüş, antimon ve civa sülfürü, Harmandalı'nda mermer, Göl marmara'da mavimsi mermer, hayvancılık ve buna bağlı olarak oluşan yünlü kumaş dokumacılığı, parfüm üretimi ve metal işçiliği bölgenin Lydia Krallığı döneminden itibaren gelişen başlıca endüstri kolları haline gelmiştir⁶⁵. Antik yazarlar, bölgedeki Tmolos dağında altın madeninin bulunduğunu ve bu madenin Paktolos Çayı'nda da bulunduğunu belirtmektedirler. Bu madenin Lydia kralı Kroisos ile onun soyundan gelenlerin büyük zenginliklerinin kaynağını oluşturduğu bilinmektedir⁶⁶. Bir zamanlar efsanevi Pelops soyunun

⁶² Akşit 1983: 20-21.

⁶³ Strabon XII, 591.

⁶⁴ Malay 1983: 52.

⁶⁵ Magie 1950: 34-35; Malay 1983: 52; Tanrıver 2007: 178.

⁶⁶ Herodotos I. 93, V. 101, VI. 125; Strabon XIII, 591 ve 626, XIV; 68.

zenginleşmesine neden olan büyük altın madeni yataklarının ise Spylos dağında (?) olduğu fakat bu damarın daha Strabon zamanında tükenmiş olduğu bilgilerimiz arasındadır⁶⁷. Mesogis dağının kuzey yamacında ve Ödemiş'e 20 km. kadar uzaklıktaki bir mevkide antimon madeni bulunduğu bilinmektedir. Burada çıkarılan antimon madeninin Antik Çağ'da ayna yapımında kullanılmış olabileceği düşünülmektedir⁶⁸.

Lydia da önemli bir geçim kaynağını hayvancılık sektörü oluşturuyordu. Hayvan yününün değerlendirilmesi, tekstil endüstrisinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Tekstil endüstrisi nüfusun önemli bir kısmının geçim kaynağını oluşturmaktaydı. Özellikle, ihracata yönelik üretimlerin yapıldığı Sardeis, Miletos, Thyateira, Saittai, Kolossai, Laodikeia ve Hierapolis şehirleri Ege limanları ile sıkı bir ilişki içerisinde olmuştur⁶⁹. Sardeis'te dokunan halılar Pers krallarının saraylarını süslemekte ve erguvani renkteki divan örtüleri MÖ 5. yüzyılda da bilinmektedir. Lydialı palto tacirleri MÖ 4. yüzyılda bir lonca kurmuşlardır. Thyateira'da, bu endüstrinin boyama aşamasında önemli bir yeri mevcuttur. Gösterişin ve israfın yaygınlaştığı dönemlerde Lydialılar'ın, dokuma ipliklerinin arasına altından iplikler de karıştırmak suretiyle dokudukları kumaşlar çok rağbet görmüştür. Bölgede dokunan bir diğer pahalı kumaş türü de Attalicum'dur. Pergamon saraylarında kullanıldıkları için bu adı almıştır. Ele geçen yazıtlarda Thyateira ve Saittai gibi şehirlerde deri işçilerinin oluşturdukları birliklerin olduğu anlaşılmaktadır⁷⁰. Bölgenin bir diğer geçim kaynağını da balıkçılık oluşturmaktadır⁷¹. Lydia'nın doğal zenginliği, jeopolitik konumu ve ana ticaret yollarının üzerinde olmasıyla da daha fazla önem kazanmıştır. Ege ile Doğu arasındaki iletişimin önemli bir ayağını oluşturmuştur.

⁶⁷ Strabon XIV, 680.

⁶⁸ Malay 1983: 57.

⁶⁹ Malay 1983: 58.

⁷⁰ Malay 1983: 59-60.

⁷¹ Dedeoğlu 2003: 11.

2. BÖLÜM

2. LİDYA UYGARLIĞI HAKKINDA YAPILAN BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR

Lydia Bölgesi sınırları içerisinde yapılan ilk arkeolojik kazı çalışması 20. yüzyılın başında, Fransız demiryolu mühendisi P. Gaudin tarafından Manisa ili, Kırkağaç ilçesi, Gelenbe beldesi yakınlarında yer alan Yortan mezarlığında yapılmıştır⁷². Yortan kazısından sonra, Lydia'nın başkenti olan ve sadece Anadolu için değil Ege Arkeolojisi için de tartışmasız önemli bir konumda bulunan Sardeis'te Amerikalılar tarafından kazı çalışmaları başlatılmıştır. Günümüzde Manisa ili, Salihli ilçesi sınırları içerisindeki Sart kasabasında yer alan Sardeis'teki Amerikan kazıları 1910-1914 yılları arasında H. Crosby Butler, 1958 yılında M. A. Hanfmann ve H. Detweiler, 1976-2007 yılları arasında ise C. H. Greenewalt tarafından yürütülmüştür. 2008 yılından bugüne N. Cahill'in kazı başkanlığında kazı çalışmaları devam etmektedir⁷³. Yortan ve Sardeis kazılarından yıllar sonra bölgede 1950'li yılların sonunda D. French tarafından tarih öncesi ve ön tarih dönemlerin araştırılmasına yönelik yüzey araştırmaları yürütülmüştür. French, Balıkesir ve Manisa/Akhisar illerini kapsayan yüzey araştırması yapmış daha sonra bu yüzey araştırmalarının sonuçlarını yayınlarak Manisa, Akhisar ve Balıkesir'in erken dönem yerleşmelerinin tespit edilmesine ve anlaşılmasına yönelik Batı Anadolu arkeolojisi için büyük katkılarda bulunmuştur⁷⁴.

Manisa il merkezinin doğusunda, Marmara Gölü'nün (Gyges Gölü) güney kısmında yer alan Ahlatlı Tepecik yerleşmesi, 1966 yılında keşfedilmiştir. 1967 ve 1968 yıllarında D. G. Mitten yönetiminde, G. Yügrüm ve J. S. Hendersen'in de katılımlarıyla kazılar yapılmıştır⁷⁵. Yerleşmenin İTÇ'den Roma Dönemi'ne kadar çeşitli devirlerde iskan gördüğü anlaşılmıştır.

Yine Marmara Gölü'nün güneyinde Tekelioğlu Köyü'nün 2 km doğusunda yer alan Eski Balıkhane yerleşmesinde yine D. G. Mitten yönetiminde, D. H. Finkel ve G. Yügrüm'ün katılımlarıyla 1969 yılında kazı çalışmaları yapılmıştır⁷⁶. Yerleşmede, İTÇ'den Bizans Dönemi'ne kadar çeşitli dönemlere ait kültür tabakaları tespit edilmiştir.

⁷² Akdeniz 2009: 49-64. Akdeniz 2013: 4.

⁷³ Roosevelt 2010: 42.

⁷⁴ French 1961: 99-141.

⁷⁵ Mitten ve Yügrüm 1969: 126-127.

⁷⁶ Mitten ve Yügrüm 1971: 191.

Lydia Bölgesi'nin güneydoğusunda, bugünkü Alaşehir ilçesi yakınlarında yer alan Gavurtepe Höyüğü'nde, 1987-1992 yılları arasında R. Meriç yönetiminde kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Höyükte yapılan kazılarda, Kalkolitik Çağ'dan Bizans Dönemine kadar çeşitli dönemlere ait kalıntılar saptanmıştır⁷⁷.

Lydia topraklarında sonraki yıllarda R. Dinç⁷⁸, T. Takaoğlu⁷⁹, E. Akdeniz⁸⁰, C. Roosevelt ve A. Erön⁸¹ gibi araştırmacıların gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları sayesinde erken dönemlere tarihlenen birçok buluntu merkezi de tespit edilip incelenmiştir.

Son yıllarda bölge arkeolojisi, tabakalaşma ve kronolojinin daha iyi anlaşılmasına olanak verecek bazı yerleşimlerde kazı çalışmaları başlatılmıştır. Bunlardan ilki Kaymakçı kazısıdır. Manisa ili Saruhanlı ve Gölarmara ilçeleri sınırında Gediz Vadisi'nde yer alan Kaymakçı'da, 2005-2010 yılları arasındaki yüzey araştırmaları sırasında ele geçen çanak çömlek parçaları, mimari kalıntılar, tümülüs mezarlar ve diğer gömülere ait buluntular yerleşmenin Kalkolitik Çağ'dan Demir Çağı'na kadar uzun bir dönem boyunca iskan edildiğini göstermiştir⁸². Yüzey araştırması sonrası başlayan kazı çalışmalarında ise Kaymakçı'nın Orta ve Son Tunç Çağı'na tarihlenen önemli bir yerleşim olduğu saptanmıştır⁸³. Lydia sınırları içerisinde kazısı yapılmakta olan bir diğer erken yerleşme ise Thyateira antik kenti yayılım sahasındaki Hastane Höyüğü'dür. Thyateira'daki ilk kazılar 1962 yılında Y. Boysal başkanlığında, "Tepe Mezarlığı" olarak adlandırılan alanda yapılmıştır. 1968-1971 yılları arasında yine aynı mevkide R. Duyuran tarafından kazılar devam ettirilmiştir⁸⁴. 2011 yılından itibaren Thyateira kazıları E. Akdeniz başkanlığında yürütülmektedir⁸⁵. Ekip üyesi olarak uzun yıllardır katılma fırsatı bulduğum bu kazının 2018 sezonunda yerleşmenin Hastane Höyüğü'ndeki bölümünde Son Neolitik/İlk Kalkolitik Çağ'dan günümüze kadar iskan gördüğü anlaşılmıştır. Özellikle İlk, Orta ve Son Tunç Çağına tarihlendirilen buluntular yoğundur. Bu kazı ayrıca, Lydia kültürünün izlerinin adımlı verdiği bölgenin kuzey coğrafyasında, Mysia sınırlarında kazılarla saptandığı tek yerleşim olması dolayısıyla da önem taşımaktadır.

⁷⁷ Meriç 1988: 158.

⁷⁸ Dinç 1997: 266.

⁷⁹ Takaoğlu 2002: 73-97.

⁸⁰ Akdeniz 2008a: 255-266.

⁸¹ Erön 2017: 147-163.

⁸² Roosevelt 2013: 235-237.

⁸³ Roosevelt 2015: 243-269.

⁸⁴ Duyuran 1969: 73-76.

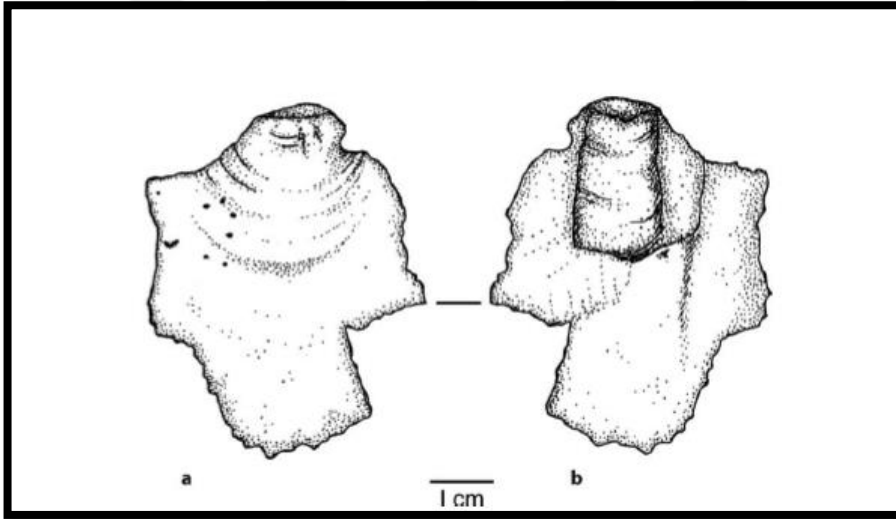
⁸⁵ Akdeniz 2013a: 429-444.

3. BÖLÜM

3. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE LYDİA DEVLETİ

3.1. Prehistorik ve Protohistorik Dönemler

Lydia Bölgesi'nin tarih öncesi dönemlerine ilişkin veriler Paleolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Yakın zamanlarda yayınlanan ve Gediz Irmağı yatağında bulunduğu belirtilen yontma taş bir alete dayanarak bu coğrafyada 1.24-1.17 milyon yıl önce, Alt Paleolitik Çağ'da, Homo Erectus'un yaşadığı iddia edilmiştir⁸⁶. Yayınlanan tek aletin de Anadolu'nun insan elinden çıkma en eski aleti olduğu vurgulanmıştır. Bu bilgiye göre Paleolitik Çağ'ın sonlarında bölgenin barınmaya elverişli mağara ve doğal kaya sığınakları uygun yaşam alanlarını oluşturmuştur. Şüphesiz bu alet ve aletin ait olduğu dönemde Lydia coğrafyasının durumu hakkında daha tutarlı bilgilere ihtiyaç vardır.

Resim 8: Gediz Nehri yatağında bulunmuş yontma taş alet. (Meaddy 2015, 72, Fig. 4a-b).

Paleolitik Çağ'dan sonra, coğrafi olarak Holosen arkeolojik olarak Mezolitik Çağ'da Lydia coğrafyasının durumu hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Fakat genel olarak Neolitik Çağ öncesine bakıldığında Manisa'nın Salihli/Köprübaşı ilçe sınırlarında tespit edilen fosil insan ayak izleri bu dönem Lydia'nın iç kesimlerinin durumunu aydınlatacak bilgiler sunmaktadır. Sindel Köyü yakınlarındaki Çakallar Tepesi'nde tespit edilen fosil ayak izleri İ. Kayan'ın yaptığı jeomorfolojik ve radyometrik çalışmalar sonucunda MÖ 10.000-8.000 yıla

⁸⁶ Maddy 2015: 68-75.

tarihlendirmektedir. Bu tarih de Batı Anadolu'da Mezolitik Çağ'a denk gelmektedir⁸⁷. Ayak izleri, Dibek Dağı eteklerindeki mağarada yaşamış olan insanlara ait olmalıdır.

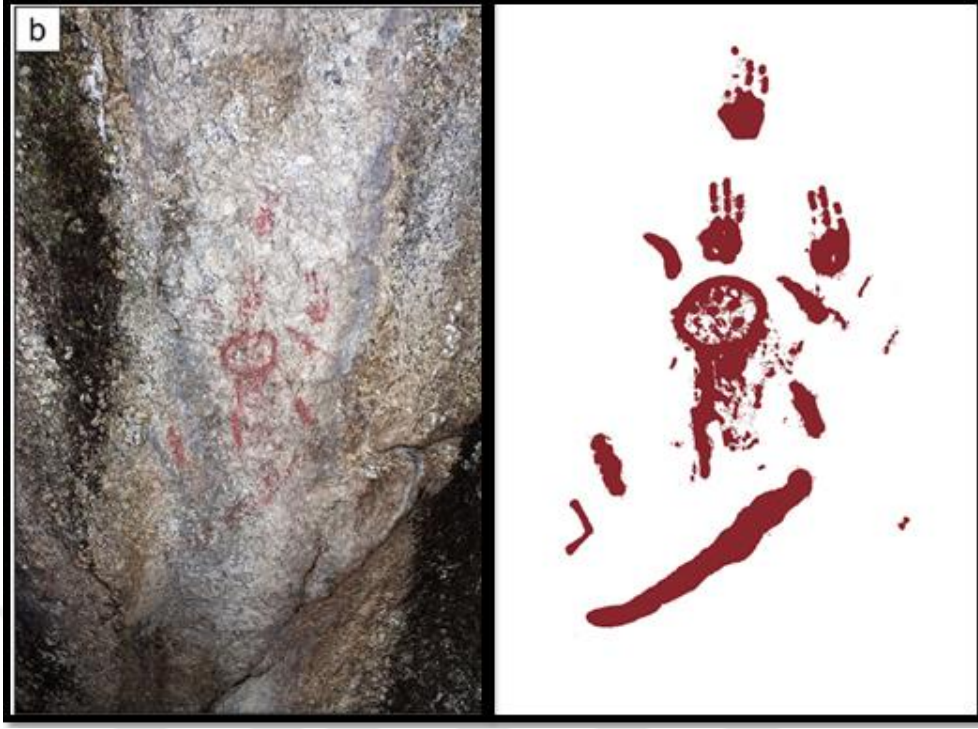
Resim 9: Çakallar Tepesi fosil insan-hayvan ayak izleri. Akdeniz 2008b: 102, Res. 12.

Ayak izlerinin bulunduğu alanın yaklaşık 700 metre batısında, Neolitik Çağ öncesine tarihlendirilen Kanlıtaş adıyla anılan bir kaya sığınağı Prof. Dr. Engin Akdeniz ve ekibi tarafından keşfedilmiştir. Kayanın alt yüzeyine kırmızı ve vişneçürüğü renkte mineral kökenli boya ile yapılmış resimler saptanmıştır⁸⁸. Resimlerin ayak izleri ile ilişkisi kesin olarak tespit edilemese de son zamanlarda yapılan yayınlarda radyometrik teknolojilerle yapılan tarihlendirmeye göre MÖ 2. 700'e ait olduğu önerilmektedir⁸⁹.

⁸⁷ Akdeniz 2013b: 6; Akdeniz 2008b: 101-102.

⁸⁸ Akdeniz 2013b: 6; Akdeniz 2011b: 76.

⁸⁹ Ulusoy 2019: 187-198.

Resim 10: Yapılan yeni radyometrik çalışmalarla İTÇ'ye tarihlendirilen Kanlıtaş kaya resmi.
Ulusoy 2019:190.

Mezolitik Çağ'ın bitişiyle başlayan Neolitik Çağ'a ait Manisa'da çok sayıda yerleşim yeri tespit edilmiştir. Yörenin en önemli Neolitik yerleşimi Akhisar'ın güneyindeki Moralılar Höyüğüdür. Höyük, D. French, R. Dinç, E. Akdeniz ve T. Takaoglu tarafından incelenmiştir. Bu araştırmalarda yüzeyde çok sayıda Son Neolitik ve İlk Kalkolitik dönem seramik parçaları ile, obsidyen ve taş aletler bulunmuştur. Ancak, özellikle Dinç'in Moralılar höyüğündeki yüzey araştırması sırasında yıkık bağ evinin duvarında kullanılan bir taş üzerinde tespit ettiği kabartma ile pişmiş toprak, kazıma bezemeli, dört ayaklı, sembolik kült masası ayrı bir öneme sahiptir⁹⁰. Benzer kült eserler Fikirtepe, Coşkuntepe, Ulucak ve Yeşilova'da da bulunmuştur⁹¹.

Yörede, Moralılar Höyüğü yanı sıra Kulaksızlar, Akhisar Höyük, Refik Arslan Höyüğü, Kızılçukur, Nuriye, Koldere, Naim Tepe, Taklan Tepe, Su Deliği Tepesi diğer önemli Neolitik çağ merkezleridir⁹². Bahsi geçen merkezler, yüzey araştırmaları ile tespit edilmiş fakat kazıları henüz yapılmamış olan erken dönem yerleşmeleridir.

⁹⁰ Dinç 1997: 266.

⁹¹ Akdeniz 2011a: 16-17.

⁹² Akdeniz 2011a: 26.

Akhisar ilçesinin 16 km. güneydoğusundaki Kulaksızlar mermer idol-taş kap atölyesi, Harmandalı mermer yatağı yakınlarında, adını aldığı köyün güneybatısındadır⁹³. İlk defa R. Dinç tarafından bilim dünyasına tanıtılan bu merkezde başta Kilya tarzı heykelcikler olmak üzere pekçok taş ve mermer eserin üzeriminin yapıldığı yüzeyde saptanan atıklardan ve kullanılan aletlerden anlaşılmaktadır⁹⁴. Kulaksızlar, Ege Havzası'nda Kilya tarzı heykelciklerinin üretiminin yapıldığının belgelendiği tek buluntu merkezidir.

3.2. Lydialılar'ın Kökeni

Batı Anadolu'da Gediz ve Küçük Menderes arasındaki coğrafyaya yerleşen Lydialıların kökenleri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak gerek antik yazarların verdiği bilgiler, gerek arkeolojik kazılar, gerekse filolojik veriler biraraya getirildiğinde kaydadeğer bir aşamaya gelindiği anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili olarak antik dönem yazarlarını incelediğimizde kaydadeğer bilgilere ulaşılır. Antik yazarların verdiği bilgiler ele alındığında, örneğin; Herodotos, Mylasadaki (Milas) Kariyalılara ait Zeus Karios tapınağına, kardeş uluslar olarak yalnızca Mysialılar ve Lydialıların alındığını belirtmiştir⁹⁵.

Strabon, Mysia, Phrygia ve Lydialıların aynı Thrak kökenine dayandığını iddia etmektedir. Bu konuda şunları yazar; *“Mysia adının aslı Lydia’lılarda gürgen (kayın) ağacına verilen isimden (Lydce Mysos) çıkmıştır”. Olympos Dağı’nın çevresinde bol miktarda gürgen ağacı vardır. bu açıklamaya göre, halkın onda biri buraya yollanmıştır. Ve bunların torunlarına “oksya” (Mysos) ağacından dolayı Mysialı denmiştir ve dillerinde de bu hususu doğrulayan kanıtlar vardır. Mysia’lıların dilleri bir bakıma Lydia ve Phrygia dillerinin bir karışımıdır. Çünkü Mysia’lılar, Olympos Dağı civarında bir süre yaşadıkdan sonra Trakhia’dan gelen Phrygia’lılar, Troia ve civarını çevirerek burayı ele geçirince Mysia’lılar da Lydia’ya komşu olan Kaikos kaynağının üst taraflarına yerleşmişlerdir⁹⁶.*

Geleneksel bakış açısında Lydialılar'ın Anadolu'ya, Tunç Çağı'nın sonlarına doğru, Phrygler ile aynı zamanda (MÖ 1200) geldikleri savunulmaktadır. Geliş yerleriyle ilgili çok farklı coğrafyalar önerilmektedir. Hatta bunlar arasında Güneydoğu Avrupa'dan antik Bithynia bölgesine kadar çeşitli öneriler vardır. Konuya dilbilimsel açıdan yaklaşan başka bir görüş ise Lydia dili ile Hitit dili arasında bir ilişki olduğunu ve bu halkın Batı Anadolu'ya II.

⁹³ Akdeniz 2010:65; Akdeniz 2011a: 12; Dinç 1996: 11-12; Dinç 1997: 255-257; Takaoğlu 2001: 157.

⁹⁴ Akdeniz 2011a: 12; Dinç 1997: 265.

⁹⁵ Herodotos I, 171.

⁹⁶ Strabon XII, 572.

Bin yılın başlarında doğudan gelip yerleşmiş olabilecekleri şeklindedir. Dilbilimsel incelemeler, Lydce'nin, Lykçe ve Side dili gibi Hint-Avrupa dil kümesinin Hitit-Luvi dalına girdiğini göstermektedir. Lydialılar kendilerini, güney komşuları Karialılar ve kuzey komşuları Mysialılar ile aynı kökene dayandırır⁹⁷.

P. Meriggi'nin yaptığı dilbilimsel çalışmalara göre MÖ II. bin yılın ilk yarısında Avrupa'dan Anadolu'ya gelen ve Hint-Avrupa dili konuşan insan topluluklarının bir kısmı Batı Anadolu topraklarına yerleşmiştir. Meriggi, MÖ II. binyılda Batı Anadolu'ya yerleşen insan toplulukları ile Orta Anadolu'da Hitit kültürünü oluşturan insanların Lydia halkı ile dilsel bir bağa sahip olduğunu vurgular⁹⁸.

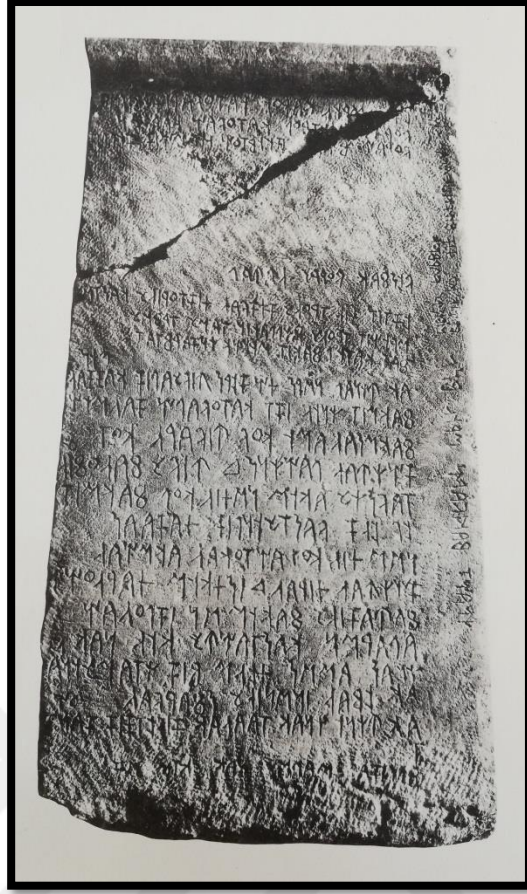
Gusmani'nin verdiği bilgilere göre, Arkeolojik çalışmalarda Lydia diline ait 115 yazıt tespit edilmiştir. Bu yazıtlar, taşlara ve çanak seramiklere kazınmış, çoğu çok kısa metinlerden oluşmaktadır. Bu eserlerin önemli bir kısmı Sardeis'te, birkaç tanesi ise Lydia'nın diğer yerleşimlerinde bulunmuştur. Lydia coğrafyasının dışında ise Lydce yazılmış az sayıda yazıt tespit edilmiştir⁹⁹.

Dilbilimsel çalışmalar, Lydce metinlerin ilk defa MÖ VII. yüzyıla ait seramikler üzerine kazınmış kısa yazılar şeklinde olduğunu göstermektedir. MÖ V. yüzyılda ise daha uzun bilgi veren yazılarda rastladığımız bu dil, Eski Yunanca'nın MÖ I. binyılın ortalarında bölgenin ortak dili haline gelmesiyle kullanımı sona ermiştir. Ele geçen Lydce yazıtlarının çoğu kısadır ve parçalı bir şekilde ele geçmiştir. Ancak birkaç örnekte bir kişiye ithaf yazısı ve ölü gömme ile ilgili daha uzun bilgi veren yazıya rastlanmıştır. Bu uzun yazılı örnekler, sözcük dağarcığının tümü hakkında olmasa da dilin yapısı ve diğer Anadolu dilleriyle Lydce'nin bağlantısıyla ilgili bilgi vermektedir. Lydce'nin gelişiminin coğrafi ve kronolojik kökenine dair ortak bir karara varılamamıştır. Ancak son yıllarda gerçekleştirilen dilbilimsel araştırmalar, Lydce'nin Hint- Avrupa dil ailesine mensup Anadolu dilleri ya da Proto Anadolu dilleriyle akraba olduğuna işaret etmektedir.

⁹⁷ Bryce 2006: 142-143; Yıldırım 2004: 139; Sevin 2001:175.

⁹⁸ Hanfmann 1983: 67.

⁹⁹ Roosevelt 2017: 36.

Resim 11: Sardeis'in ana nekropolisinde, ikincil kullanım kontekstinde bulunan Lydce yazıtlı stel. Buckler 1924, IV. Levha, 10 numaralı katalogtan alınmıştır.

Hint-Avrupa dil ailesinin Orta Anadolu'da konuşulan dil grupları Palaca ve Hititçedir. Luvice ve Lykçe gibi Anadolu dillerinden türeyen ve Batı Anadolu'da konuşulan Lydce olasılıkla Anadolu dillerinden en erken ayrılan lehçe olmuştur. Bu da Lydce'nin diğer akraba olduğu Anadolu lehçelerinden büyük oranda farklılık göstermesini açıklar niteliktedir. Bazı araştırmacılar dilbilimsel verilere destek olarak sınırlı biyolojik kanıtları öne sürmektedirler. Hem dilbilimsel araştırmalar hem de iskeletler üzerine yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlara dikkat çeken Melchert'e göre Lydialıların Anadolu'nun orta batı kesimine III. Bin yılda gelmişlerdir¹⁰⁰. Benzer şekilde Roosevelt de Lydialıların kökenini araştırmak için Lydia sınırları içerisinde tespit edilen mezarlarda ele geçen insan kemiklerinin incelenmesine dikkat çekmektedir. Roosevelt'in vurguladığına göre yapılan analizler MÖ 3. binyıldan MS 3. yüzyıla dek aynı biyolojik özelliklere sahip insanların Lydia coğrafyasında yaşadığını

¹⁰⁰ Melchert 2003: 267.

göstermiştir¹⁰¹. Ancak sınırlı veriye dayanan bu araştırmaların sonuçlarını tüm Lydia halkıyla bağlantılı olarak değerlendirebilmemiz mümkün değildir.

Lydialılar'ın kökenini dilbilimsel veriler ışığında ortaya koyarken karşımıza çıkan problemlerden bir diğeri Lydcenin kardeş dili Luwiceyle ilgilidir. Luwice birçok dilbilimci tarafından ifade edildiği üzere MÖ 1200 yılları civarı, yani Son Tunç Çağı'nın sonuna kadar Lydia bölgesi dahil, Batı Anadolu'da konuşulan birincil dil olarak kabul görmektedir¹⁰².

Konuyla bağlantılı olarak Batı Anadolu'daki Luwi varlığına ilişkin bilgiler Anadolu'nun merkezinde yer alan Hattuşa'da ele geçen tabletlerle, biri Troia'da, diğeri Torbalı Metropolis'da bulunan iki mühür ile Hitit Devleti'nin siyasi etkisi altında kalmış, orta ve batı Anadolu'da tespit edilmiş kaya anıtlarından gelmektedir. MÖ XIII. yüzyıl Hitit İmparatorluk dönemine tarihlenen bu anıtlardan biri Lydia bölgesi sınırları içerisinde Nif Dağı'nın kuzey-güney geçilmesini sağlayan Karabel Geçidinde yer almaktadır. Karabel anıtı, Hitit İmparatorluğu'nun uzak batıdaki komşusu Arzawa'ya bağlı iki vassal devlet arasındaki (Mira Krallığı ve Seha Nehri Ülkesi) sınırın yakınlarında yer aldığını ortaya koyan son veriler sayesinde bölgenin II. bin yılına ait tarihi coğrafyası hakkında bilgi vermektedir. Bölgenin güneyinde, Kaistros (Küçük Menderes) ve Meandros (Büyük Menderes) vadilerini kuşatan Mira Krallığı; kuzeyinde ise geç dönem Lydia'sının merkezi olan Hermos (Gediz) Vadisi'ni kapsayan Seha Nehri Ülkesi bulunduğu ön görülmüştür¹⁰³.

MÖ XIV. yüzyılın sonlarında Mira Krallığı, Arzawa Ülkeleri olarak bilinen bir birliğin parçasıydı. Arzawa, başkenti Apasa (Selçuk Ayasuluk Tepesi) ile Anadolu'nun batısından yükselen bir güç olarak Hititler'in rakibi bile olmuştur. Arzawa Birliği'nin bir diğer üyesi Seha Irmağı Ülkesi, hakkında daha az bilgi bulunmaktadır. MÖ XIV. yüzyıl başlarına tarihlenen Hattuşa arşivlerinde bahsedildiği üzere Seha Irmağı Ülkesi, Arzawa birliğinin bir parçasıydı¹⁰⁴. Hitit arşivlerinde, Mira krallığı, Seha Irmağı Ülkesi ve Ege'nin doğusunda yer alan, Myken krallığının en azından bir kısmıyla ilişkilendirilen Ahhiyawa'dan giderek artan nüfuzu ve Hitit egemenliğini tehdit eden çatışmalar bağlamında bahsedilmektedir¹⁰⁵.

Hitit yazılı belgeleri vasıtasıyla Mira ve başkent Apasa hakkında birçok veri gün ışığına çıkarılmıştır fakat Seha Irmağı Ülkesi, sınırları ve toplumsal yapısına ilişkin daha az

¹⁰¹ Roosevelt 2017: 35.

¹⁰² Roosevelt 2017: 38; Melchert 2003a: 22.

¹⁰³ Hawkins 1998: 1-31.

¹⁰⁴ Hawkins 1998:1-31.

¹⁰⁵ Hawkins 1998: 1-31; Mountjoy 1998: 33-67.

bilgi sahibiyiz. Seha Irmağı olarak Gediz ve Büyük Menderes Irmakları önerilmiş, Seha Irmağı Ülkesi'nin de bu iki ırmaktan birinin vadilerini içine alan coğrafya olduğu kabul edilmiştir. Seha Irmağı Ülkesi'nin sadece bir kentinin; olasılıkla başkentinin adının “Maddunassa” olduğu ve MÖ XIV. yüzyıl ortalarından MÖ XIII. yüzyıl sonlarına kadar hüküm sürmüş son beş kralının isimlerine ait bilgilere ulaşılabilmiştir. Muwawalwi, Manapatarhunda, Masturi, Tarhunaradu isimli krallar ile Muwawalwi'nin soyundan gelen isimsiz bir yönetici (?) adı geçen kişilerdir¹⁰⁶. MÖ XIV yüzyılın sonlarında, Manapatarhunda ile birlikte Seha Nehri Ülkesi'nin kralları, Hitit İmparatorluğu'nun Büyük Kralları'nın vasalı olmuş ve bu durum MÖ 1200/1180 yıllarına, Son Tunç Çağı'nın sonuna dek devam etmiştir.

Yukarıda özellikle Arzawa birliği kapsamında bahsedilen Luwi varlığı giderek artan sayıda araştırmayıcı Tunç Çağı'nda Orta Batı ve Güneybatı Anadolu'da Luwice'nin konuşulduğu ve bölgenin Luwiya adıyla anıldığı şeklinde bir düşünceye yönelmiştir¹⁰⁷. Son yıllarda yapılan çalışmalardan biri Eski Yunancada “Lydia” (ya da Assur arşivlerinde geçtiği haliyle “Luddi”) kelimesinin “Luwıya” dan türediğini öne sürmektedir. Bu iddia Lydia'nın Lydce konuşanlar olsa da olmasa da Luwice konuşanların diyarı olduğu savını güçlendirmektedir¹⁰⁸.

Bu görüşü destekleyen Melchert ve Bryce'a göre ise tarihi Lydia Bölgesi, Son Tunç Çağı boyunca Luwice konuşan Arzawa kapsamındaki Seha Irmağı Ülkesi ve Mira Krallığı halkları tarafından iskan edilmiştir. Bölgede Luwice'nin hakim olduğu iddiası, Arzawalılar'ın kısmen Luwice konuştuğu kanısından kaynaklanmaktadır¹⁰⁹. Dil bilimciler, Son Tunç Çağı'nda bölgede Luwiler'in var olduğunu ve daha sonra Lydia halkının Anadolu'nun batısına göç ettiğini belirtmektedirler. Araştırmacılar, ikincil kanıtlara dayanarak Lydialıların göç ettikleri yerin Anadolu'nun kuzeybatısında, Marmara Denizi'nin güneyinde bir yer ya da Luwice adının Masa olduğu düşünülen tarihi Mysia bölgesi olabileceğini öne sürmektedir¹¹⁰. Lydia dili konuşan halkların Sardeis ve çevresine göç etmesi, STÇ'nin sonlarında Doğu Akdeniz bölgesini etkisi altına alan büyük göç dalgasının sonuçlarından biridir. STÇ ve sonrasında yaşanan göç dalgasının etkisi sonucu Lydia halkının Mysia bölgesini iskan etmiş olduğu sonucuna varılabilir¹¹¹.

¹⁰⁶ Hawkins 1998: 17-18, 20.

¹⁰⁷ Van Den Hout 2006: 222.

¹⁰⁸ Widmer 2004: 197-203; Beekes 2003: 47-49.

¹⁰⁹ Melchert 2003a: 22; Bryce 2003: 32.

¹¹⁰ Beekes 2002: 206-17; Melchert 2003a: 22.

¹¹¹ Roosevelt 2017: 41.

Homeros İlliada'da oldukça geniş bir coğrafyaya sahip Maionia adlı bir bölgeden bahseder. Homeros, Maionialılar'dan Troia Savaşı'na atlı arabalarıyla katılan halk olarak söz etmektedir¹¹². Homeros, anneleri, Gygaie ve Talaimenes'in çocukları olan Mnesthles ve Antiphos, Tmolos Dağı'nın eteklerinde doğmuş olan Maionialıların lideri olduğunu söylemektedir¹¹³. Homeros'un sınırlarını çizdiği Tmolos Dağı'nın eteklerinden Gyges Gölü'ne kadar yayılan bölge, Maionia olarak tanımlanmaktadır¹¹⁴. Bu noktada Manisa'nın Kula ilçesinin batısında, bugünkü İzmir-Ankara karayolunun hemen kuzeyinde yer alan, çevresinde pekçok arkeolojik kalıntıyı barındıran ve adının Türkçe hiçbir karşılığı olmayan Menye (Gökçeören) Beldesi'nin ismine tarihsel devamlılık açısından dikkat çekmekte fayda olduğunu düşüncesindeyim.

Lydialıların eskiden "Maionialılar" olarak bilindiğini söyleyen Herodotos; şimdiki adlarını Atys'in oğlu Lydos'tan aldığını ve eski isimlerinin unutulmuş olduğunu belirtmektedir¹¹⁵. Strabon ise Maionyalılar ile Lydialılar'ın aynı insanlar olduğu görüşündedir¹¹⁶. Fakat Lydialılar ile Maionyalılar'ın aynı halk olup olmadıkları tartışılmaktadır. Magnesia şehrinin Lydia Bölgesi içinde olması ve daha önceki adının "Sipylum" olarak adlandırıldığını söyleyen Plinius, daha önce Tantalıs denildiğini belirtmiştir. Ayrıca Tantalıs'in Maeonia'nın (Lydia'nın) başkenti olduğunu yazmıştır¹¹⁷.

Homeros "*Asia otlaklarında, Kaistros kıyılarında*"¹¹⁸ dediği için, Strabon da Maionia'nın ilk önceleri Asia olarak adlandırıldığı kanısına varmıştır¹¹⁹. Herodotos, "*Asya adının Prometheus'un karısının isminden alındığını, fakat Lydialıların bu ada sahip çıkmak istedikleri için, Prometheus'un karısı olan Asia'dan değil Manes oğlu Kotys'in oğlu olan Asias'ın adından aldığını, bu Asias adını Sardeis boylarından birisi olan Asiadla da taşıdığını*" belirtir¹²⁰.

¹¹² Homeros II. 864-866; X.431.

¹¹³ Strabon XIII, 4-6.

¹¹⁴ Akşit 2008: 51.

¹¹⁵ Herodotos VII,74.

¹¹⁶ Strabon XIII, 625.

¹¹⁷ Akşit 198: 27.

¹¹⁸ Homeros VI, 184.

¹¹⁹ Strabon XIII,627.

¹²⁰ Herodotos IV,45.

3.3. Erken Lydia Dönemi

Batı Anadolu'da Son Tunç Çağı-Erken Demir Çağı'na geçiş dönemin hiç şüphesiz Lydia coğrafyasında ekonomik, politik ve sosyal hayat devam etmekteydi. Henüz krallıkların ortaya çıkmadığı Mermnadlar sülalesi öncesi bu dönemde bölgenin atlı savaşçılar veya yerel yöneticiler tarafından yönetildiği bilinmektedir¹²¹. Erken Lydia dönemi olarak bilinen bu dönem yaklaşık olarak MÖ 1200/1180 yıllarında başlamaktadır. Antik kaynaklarda bahsedilen Lydia krallarının ilk hanedanları bu döneme ait olmalıdır¹²². Herodotos'a göre bu dönem Atyadlar bölgede hüküm süren bir yönetici ailesidir.

Herodotos'a göre, Lydialıların bir kısmı kavimler göçü sırasında Lydia'dan Etruria'ya göç etmişlerdir¹²³. Herodotos, "*Manes oğlu Atys zamanında kıyıcı bir kıtlık sarmıştı Lydia'yı. Bir süre dışlerini sıktılar Lydialılar, sonra kıtlık sürüp gittiği için çareler aradılar, her biri kendince bir çare sürdürdü ileriye. Bu oyunlar, zar, aşık (kemiği) ve top oyunları, tavladan gayri hepsi o zamanda ortaya çıkmıştır; zira Lydialılar tavlayı biz bulduk demiyorlar. Bunları bulduktan sonra bakınız ne yapıyorlardı açlıklarını basturmak için: Yiyecek peşinde koşmayı unutmak için, iki günün birini oyuna veriyorlardı, ertesi gün oyunu bırakıp yemek yiyorlardı. On sekiz yıl boyunca böyle yaşadılar. Ama kıtlık azalacağı yerde, kırımını büsbütün artırınca kral Lydialıları ikiye ayırdı, "Kim kalacak, kim gidecek kura çekilsin" dedi, kaderin kalmak üzere ayırdıkları gene kendi hükmü altında bulunacaktı, göç edecek olanlara da oğlunu veriyordu kral olarak ki, adı Tyrsenos'tu. Böylece ülkeden çıkmak üzere ayrılmış olanlar İzmir'e indiler, orada gemiler edindiler, işlerine yarayacak şeyleri yüklediler, bir yurt ve yaşama çaresi peşinde kıyı kıyı dolanıp, sonunda Umbria'ya yanaştıkları güne kadar denizlerde gezdiler; orada kentler kurdular ve torunları bugün de orada oturmaktadırlar. Lydialı adını değiştirdiler, kendilerini yola çıkaran kral oğlunun adını aldılar; yeni adları olan Tyrsenler sözünü onun adına üretmişlerdir."* Böylece Etrüsklerin Lydia kökenli oldukları konusu gündeme gelmektedir¹²⁴.

Antik kaynakların yanı sıra çeşitli söylenceleri bir araya getirdiğimizde, Maionia topraklarında ilk olarak Atys'in oğlu Lydos'un sülalesi hüküm sürmüştür¹²⁵. Lydia'nın ikinci sülalesi, yirmi iki nesil ya da Herodotos'un aktardığına göre 505 yıl boyunca devam etmiştir.

¹²¹ Roosevelt 2003: 335-336.

¹²² Roosevelt 2017: 35.

¹²³ Herodotos: I, 94.

¹²⁴ Pedley 1972: 11, 23.

¹²⁵ Herodotos: I. 7.

Herodotos'a göre, bu sülalenin kralları Heraklidler olarak bilinmekteydi. Bir başka görüşe göre ise Heraklidler, Şamlı Nikolaos'un Tylonidler olarak adlandırdığı Lydia sülalesi olmalıdır. Hem heraklidler hem de Tylonidler, Homeros, Herodotos ve Strabon gibi yazarlarca ilk Lydialılar olarak bilinen (Maionia ülkesinde yaşayan) Maionia halkıyla ilişkilendirilmiştir¹²⁶. Heraklidlerin ilk kralı Agron'dur. Bu kralı takiben başa geçen yirmi kral nesli Meles, Myrsos ve Maionia kökenli bir ismi olduğu anlaşılan Kandaules gibi adlar taşımaktaydı. Son kral olan Kandaules, Eski Yunanlılarca Myrsos oğlu Myrsilos olarak bilinmekteydi¹²⁷.

Eski Yunanca kaynaklarda ilk Lydia kralları içinde Daskylos, Gyges, Sadyettes, Moksos ya da Mopsos, Kadys ve Ardys gibi isimlerden bahsedilmektedir. Bu kralların tarihsel gerçekliği, Heraklid krallarınınkinden bile daha az ortaya konmuştur¹²⁸. Üstelik ilk krallara verilen bu isimlerin çoğunun uzun süre yeniden kullanılmış birleşik, yani iki ya da daha fazla kelimenin bir araya getirilmesiyle oluşturulan isim ya da sıfatlar olması da muhtemeldir. Nitekim Gyges ismi, “kebir olan” ya da “ata”; Ardys ismi ise “oğul” ya da “soyundan olan” anlamına gelmektedir¹²⁹.

Heraklidler'in son kralı Kandaules'i tahtından eden meşhur “ata” kral Gyges, Sardeis'in ilk Mermnad kralıydı. Asur arşivleri Herodotos ve daha sonraki dönemin tarihçileri, bu “tahttan indirme” olayının MÖ 680 yılı civarında yaşandığını söyler¹³⁰.

Herodotos'un hesaplarının güvenilir olduğunu var sayarsak, ikinci Lydia sülalesi olan Heraklidlerin (Tylonidler ya da Maionilılar), Son Tunç Çağı'nın sonunda Doğu Akdeniz'de Lydia krallığı döneminde Sardeis dışındaki yerleşimler hakkında pek fazla bilgi yoktur. Bu devir yerleşimlerinin en iyi bilineni krallığın başkenti olan Sardeis'tir¹³¹.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, dilbilimcilerin büyük çoğunluğu Hitit İmparatorluk dönemine ait hiyeroglif Luwice yazıtlardan ve arşivlerden edinilen verilere göre, o zamanlar Mira ve Seha Nehri Ülkesi'nin bir parçası olan Lydia'nın Luwice konuşan halklarca iskan edildiğini öne sürmektedir. Bu fikre göre, MÖ III. bin yılın başlarında Luwi dili konuşan halklar Anadolu'daydı fakat bu halkların Lydia bölgesine gelmeleri, 1200 yılı dolaylarında

¹²⁶ Hanfmann 1958: 71-72.

¹²⁷ Herodotos I, 7.

¹²⁸ Pedley 1972: 6-17.

¹²⁹ Carruba 2003: 151-154.

¹³⁰ Spalinger 1978: 400-409; Cogan veTadmor 1977: 78-79, 84.

¹³¹ Jones 1971: 37.

Hitit egemenliğinin çöküşünün ardından gerçekleşmiştir. Lydia halkı bu coğrafyaya yeni gelmiş ya da o bölgede uzun süredir yerleşik olarak var olsalar da Antik kaynaklara göre Maionia ile ilişkilendirilen hanedanların Lydce konuşan kralları, 1200 yılından kısa bir süre sonra başa geçmiş ve Mermnadların ortaya çıkışına değin yaklaşık beş yüzyıl boyunca iktidarda kalmışlardır.

Sardeis'te yapılan çalışmalarda Tunç Çağı'nın sonuna ait tabakalar kısıtlı bir alanda ortaya çıkarılmıştır ve bu kalıntılar, o dönemde bir yangının yaşandığına işaret etmektedir. Bu yangının boyutları ve yapısı henüz anlaşılammıştır, ancak Sardeis'in Heraklidler tarafından istila edildiğini destekleyecek ya da aksini iddia edecek sağlam bir arkeolojik veri yoktur¹³².

Lydia Bölgesi'ndeki Gygaie Gölü etrafında yürütülen son çalışmalar, Lydia öncesi veya Erken Lydia dönemine ait ek veriler sunmaktadır. İTÇ ve öncesine tarihlenen birkaç höyüğün keşfiyle birlikte, Merkezi Lydia Arkeolojik Yüzey Araştırması, Gygaie Gölü'nü çevreleyen ve MÖ II. binyıla ait çalışmalarda güçlü bir toplumun varlığına işaret etmektedir.

Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na geçiş Sardeis'te olduğu gibi merkezi Lydia'da da belirgin değildir. Fakat erken dönemine ait sitadellerin terk edilmesi de dahil olmak üzere Demir Çağı yerleşme örüntülerinde görülen dikkat çekici değişim yeni (belki de Lydce konuşan) halkların gelişine işaret ediyor olmalıdır¹³³. Atalarında ve soylarından gelenlerde olduğu gibi, erken dönem Lydialıların Demir Çağı maddi kültürü çok yönlü ilişkilere sahip olup, "karasal ve kıyısız etkiler arasında bir gelgit" sergilemektedir¹³⁴.

3.4. Orta Lydia Dönemi

Lydia krallarının üçüncü ve son sülalesi olan Mermnad hanedanı, tarihsel açıdan doğruluk sergileyen çağdaş ve daha sonrasında kaleme alınmış metinlerle doğruluğu teyit edilen tek hanedandır. Assur arşivlerindeki birkaç önemli kaydın dışında, Mermnad tarihinin tamamını klasik kaynaklardan öğreniriz. Ksanthos adında Lydialı bir tarihçinin varlığını bilsek de, bu tarihçi Yunan kitleye hitaben Eski Yunan dilinde yazmıştır. Bu nedenle, bölgeye içeriden bakarak Lydialıların bakış açısını sergileyen bir örnek mevcut değildir. Bu gibi yabancı kaynaklar çoğunlukla Sardeis'e ve kentin yönetici üst sınıflarının siyasi tarihine odaklanırlar. Buna rağmen MÖ VII. yüzyılın başlarında, olasılıkla MÖ 680 yılı dolaylarında

¹³² Beekes 2002: 216.

¹³³ Luke ve Roosevelt 2009: 200-216.

¹³⁴ Roosevelt 2017: 45.

Gyges ile başlayan Ardys, Sadyattes ve Alyattes ile devam edip MÖ VI. yüzyılın ortalarında Kroisos ile son bulan Mermnad hanedanının iyi bilinen beş kralı hakkında pek çok şey söylemek mümkündür¹³⁵. Ardys ve Sadyattes'e ilişkin bilgimiz sınırlı olsa da, Gyges, Alyattes ve Kroisos devirlerine ait daha fazla kanıt yoktur. Mermnad dönemi boyunca Lydia kralları, Anadolu'daki komşuları, doğuda yer alan Yakındoğu güçleri ile batıdaki Yunan şehir devletleri ve tapınaklarıyla diplomatik, askeri ve ekonomik etkileşimlerini sürdürmüşlerdir. Bu etkileşimler, Sardeis'e nüfuz eden kozmopolit ve enternasyonal ortamı açıklamaya yardımcı olmaktadır.

Yaygın ve anlaşılması güç olan birçok efsane, Gyges'in tahta geçişinin detaylarını gizlemektedir. Bunların tümü aldatılma ve yönetimi zorla ele geçirmekten bahseder. Herodotos, Platon, Şamlı Nikolaos ve Plutarkhos, hikayenin temel unsurları konusunda hem fikirdir. Bir tür güç zehirlenmesi, açık bir isyan ya da büyü bir yüzüğün güçleri nedeniyle mi oldu bilinmez; Lydialı Daskylos ve Phrygialı bir kadının oğlu olan Gyges, Heraklidlerin son kralı Kandaules'i öldürür ve Kandaules'in olasılıkla suça sevk eden Tudo isimli Mysialı karısını kendine eş olarak almıştır¹³⁶.

Bu pseudo tarihsel masallara hayal gücünden biraz daha yoksun bir bakış açısıyla bakarsak, iktidarın Heraklid'den Mermnad hanedanına geçişini, belki bölgesel ve ekonomik baskıların belki de uzun süredir devam eden feodal çatışmaların tetiklediği tarihsel bir ayaklanmanın yansıması olarak yorumlayabiliriz¹³⁷.

Onu tahta geçiren sebep ne olursa olsun, Gyges iktidara gelmiş ve başlangıçta zayıf olan egemenliğini askeri ittifaklar ve yabancı kahinlerin onayıyla güçlendirmiştir. Milashlı Arselis'in komuta ettiği Kariyalı bir birlik Kandaules'in ölümünde rol oynamış ve Gyges'in direnişi bastırmasına yardımcı olmuş olmalıdır. Yeni kraldan çok sayıda armağan alan Yunanistan'daki Delphi kahinleri onun krallığını onaylamış ve beşinci nesilde onun tahtı zorla elde edişinin karşılığını alacaklarını vaat etmişlerdir¹³⁸. Assur kayıtları (adı "Luddili Gugu" olarak geçen) Gyges'in MÖ 664 yılı dolaylarında Ninova'daki Asurbanipal'e diplomatik temsilciler gönderdiğinden ve Gyges'in ondan ve ülkesinden bihaber olan ve en azından ilk zamanlar dilimi tercüme edecek birini bulamayan Assur kralına kendisini tanıttığından bahseder. Katipler Gyges'in misyonunun ilham kaynağının rüyasında gördüğü Assur tanrısı

¹³⁵ Herodotos I.7; Pedley 1972, 19-42.

¹³⁶ Herodotos I. 8-12.

¹³⁷ Balcer 1984: 33-41.

¹³⁸ Herodotos I. 13-14.

Asur olduğunu ve Tanrı Asur'un kendisine Asurbanipal ile tanışmasını ve ona hediye göndermesini salık verdiğini belirtmiştir. Oysa Gyges'in gerçek ilhamı farklıydı muhtemelen. O zamanlar bir grup Kimmerli yağmacı, Anadolu topraklarında ciddi bir sorun haline gelmeye başlamıştı ve Gyges, Assurlar'ın desteğini alarak bölgesel savunmasını kuvvetlendirmek niyetindeydi. Böyle bir ittifakın kurulduğuna işaret eden veri oldukça azdır, ancak Assurlarla temasa geçişinin hemen ardından Gyges, krala içinde yakın zamanda gerçekleşen savaşlar sonucu esir düşen Kimmerler'in de bulunduğu hediyeler göndermiştir. Haraç ödemekten kaçınmış ve Lydia'nın hiçbir zaman Assur boyunduruğu altına girmesine izin vermemiştir¹³⁹.

Assurlu katipler, Lydia ve Kimmerler arasında geçen başka savaşları da kaydetmiştir. Bunlardan biri MÖ 657 yılı civarında, diğeryse MÖ 644 yılı civarında gerçekleşmiştir. Bu ikinci savaşta Sardeis ele geçirilmiş ve Gyges, Yakınoğu'da Dugdamme olarak bilinen Lygdamis'in komutasındaki Kimmerli birlikler tarafından öldürülmüştür. Lygdamis ise MÖ 640 yılı dolaylarında olasılıkla Kilikia'da yaşanan savaşta can vermiştir¹⁴⁰. Gyges'in ölümünden sonra oğlu Ardys tahta geçmiş ve Kimmer akınlarına karşı Anadolu topraklarını savunmaya devam etmiştir. Asurbanipal ile yeniden temasa geçerek muhtemelen ona haraç ödemiştir¹⁴¹.

Ardys'in hükümdarlığının yedinci yılı MÖ 637 civarında, Lykialılar'ın müttefiki olan ve Teres adını taşıyan bir Kimmer kabilesi, Sardeis'in sitadeli dışında kenti tamamıyla ele geçirmiştir¹⁴². Belki Ardys'in daha sonraki dönemlerdeki başarıları belki de Lygdamis'in erken ölümü nedeniyle Kimmerler'in Batı Anadolu topraklarındaki etkinlikleri son bulmuştur. Fakat Herodotos ve diğerleri, Kimmerler'in Alyattes'in egemenliğine dek bu topraklarda varlığını sürdürdüklerini iddia ederler. Belki de bu sebepten MÖ 575 yılı civarında Alyattes, oğlu Kroisos'u, Thebe Ovası'nda bulunan Adramytteion'a (Edremit) tayin etmiştir ki burası, Kimmerler'in yaşadığı rivayet edilen Antandros'un yakınlarındadır¹⁴³. Lydia ile ilgili MÖ VII. yüzyıl kayıtlarında öne çıkmasına rağmen, Kimmer saldırıları ne Gyges'i ne de onun haleflerini tam anlamıyla zapt etmiştir. Asur arşivlerinde Lydia ve Kimmer arasındaki ilk iki savaşın geçtiği dönem olarak kaydedilen MÖ 662 ve MÖ 658 yılları arasında Gyges, Sardeis'te tahta geçmesinin ardından bölgede yaşanan ayaklanmaları bastırması için desteğe

¹³⁹ Cogan ve Tadmor 1977: 68-74, 81-84; Spalinger 1978: 401-402.

¹⁴⁰ Strabon I. 3. 21.

¹⁴¹ Cogan ve Tadmor 1977: 79-80.

¹⁴² Herodotos I. 15; Strabon XIII, 4-8; Spalinger 1978: 408.

¹⁴³ Herodotos I. 16; Pedley 1972: 23, no. 59.

ihtiyaç duyan Mısırlı I. Psamtik'e olasılıkla Lydialı ve Eski Yunan kaynaklarına göre Kariyalı ve İonialılar'ın da dahil olduğu paralı askerler göndermiştir¹⁴⁴.

Gyges, yurdunun yakınlarında birkaç Doğu Yunan şehir devletlerine saldırmış ancak aralarında Magnesia, Miletos ve Kolophon'un da yer aldığı bu şehir devletlerini hiç bir zaman işgal etmemiştir. Smyrna'daki saldırı ise başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ardys ve Sadyattes de Miletos ve Priene'ye hücum ederek bu seferleri devam ettirmiştir. Gyges ve soydaşlarının Lydia Krallığı'nın sınırlarını ilk belirleyenler mi olduklarını ya da krallıklarını Mermnad öncesi bir krallığın bölgesel sınırları üzerine mi inşa ettiklerini kesin olarak bilmemiz mümkün değildir. Yakındoğu arşivlerinde Phrygia ve Neo-Hitit krallarının ve buralarda meydana gelen olayların sıklıkla kaydedildiğini göz önünde bulundurduğumuzda Mermnad iktidarı öncesinde Lydia'nın etkili bir güç olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Erken Lydia döneminin pseudo tarihsel krallarına ilişkin çağdaş tarihi kaynakların eksikliği dikkat çekicidir. Lydia Krallığı'nın Mermnad hanedanıyla güçlenmesinin sebebi, Yunanistan'ın doğusunda hemen hemen aynı dönemlerde devletlerin ortaya çıkışı ve MÖ VIII. yüzyılda Phrygia egemenliğinin güçlenmesiyle de ilişkili olabilir¹⁴⁵.

Erken dönem Doğu Yunan şehirleri ne bölge ne de boyut olarak Lydia ile denkti. Bununla birlikte son yıllarda yeniden gözden geçirilen Gordion kronolojisi, Lydia'nın büyümesinin Phrygia egemenliğindeki değişikliklere bağlı olduğunu iddia eden yorumların tekrar ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Lydia'nın bölgesel bir imparatorluk olarak yükseldiği Alyattes ve Kroisos iktidarı döneminde, bu geniş Anadolu toprakları üzerindeki hakimiyet sağlamıştı. Bu dönüşüm, özellikle tarihi Yunan kaynakları sayesinde bilgi sahibi olduğumuz üzere, Doğu Yunan şehir devletlerinin hinterlandının sürekli olarak yağmalanması da dahil, Lydia'nın uzun soluklu dış politikasının sürekliliği ve şiddetlenmesiyle meydana gelmiştir. Milet bölgesine yapılan sürekli seferlerin yanı sıra, Alyattes MÖ 600 yılı civarında Smyrna'yı fethetmiş ve daha sonra hem Ionia'da Kolophon ve Klazonemeai'ya hem de Karia'ya karşı savaş açmıştır¹⁴⁶.

MÖ 560 yılı civarında Alyattes'in ölümünün ardından Kroisos, Ephesos ile Troas bölgesindeki Sidene ve Ege kıyısındaki diğer şehir devletlerinin çoğuna sefer düzenleyerek bu geleneği devam ettirmiş ve onlardan zorla haraç alabilmek için hakiki olmayan suçlamalarla bu şehir devletlerine saldırmıştır. Böylece Lydia İmparatorluğu, Lykia ve Kilikia hariç, Batı

¹⁴⁴ Herodotos II. 152; Spalinger 1978: 402-403.

¹⁴⁵ Balcer 1984: 33.

¹⁴⁶ Herodotos I. 16-18.

Anadolu'nun büyük bir kısmının, Karadeniz'den Akdeniz'e ve Ege kıyısından Halys'e (Kızılırmak) kadar uzanan bölgelerin kontrolünde söz sahibi olmuştur¹⁴⁷. Lydia İmparatorluğu'nun Halys'teki doğu sınırı, Anadolu'nun batısı ve doğusundaki iki büyük gücü, Alyattes önderliğindeki Lydialıları ve Siyaksares komutasındaki Medleri karşı karşıya getiren erken dönem çatışmalarının sonucunda çizilmiştir. MÖ 612 yılında Ninova talan edilip Asur egemenliğinin çökmesinin ardından, Lydialılar ve Medler, Orta ve Doğu Anadolu'da meydana gelen iktidar boşluğunu doldurmaya kalkışmış ve bu durum beş yıl süren ve olasılıkla MÖ 585 yılında güneş tutulmasının yaşandığı bir gün Pteria (olasılıkla bugünkü Kerkenes Dağı) yakınlarında sona eren yıkıcı bir savaşın yaşanmasına sebep olmuştur¹⁴⁸.

Kilikia ve Babil krallarının arabuluculuğuyla imzalanan barış antlaşması sonucunda Halys Nehri, Lydia ve Mysia arasında sınır olarak belirlenmiştir. Bu antlaşmayla birlikte Lydia ve Med kraliyet aileleri akrabalık bağlarıyla birbirine bağlanmıştır¹⁴⁹.

MÖ 550'li yılların sonlarında mevki düşkünü Pers Kralı Kyros, Kroisos'un kayınbiraderi Med Kralı Astyges'i tahtından etmiştir. Kroisos, bu olayın ardından sadece Lydia'nın sınırlarını genişletmek arzusuyla hareket etmişse, onu Halys Irmağı'nı (Kızılırmak) geçmeye zorlayan belki de bu akrabalık bağlarıydı. Yunan kaynaklarına göre, Kyros'un giderek güçlenmeye başlaması Lydia kralını rahatsız etmeye yetmiş ve Kroisos ne yapması gerektiğini öğrenebilmek için çok sayıda Yunan kehanet merkezine elçiler göndermiştir. Bu merkezlerdeki kahinler arasında en çok Delphoi ve Dodona (Amphiaraos)'takilerden etkilenen Kroisos, Kyros'a saldırdığında "büyük bir imparatorluğu yok edeceğini" söyleyen kahinlerin kehanetini yanlış yorumlamış ve böylece kendi iktidarının ve bağımsız Lydia'nın sonunu getirmiştir¹⁵⁰.

MÖ 540'lı yılların ortalarında, muhtemelen MÖ 547- MÖ 545 yılları arasında, Halys'in doğusunda Pteria'da karşı karşıya gelen iki ordu birbirleriyle yenilememiştir. Kroisos, Sardeis'e geri dönmüş ve sefer mevsimi bitmek üzere olduğu için İonialı ve başka paralı askerlerden oluşan ordusunu, bahar ayı geldiğinde Sparta, Mısır ve Babil'den gelen diğer askerlerle birlikte tekrar bir araya toplama niyetiyle terhis etmiştir¹⁵¹. Ancak Lydialılar'ı yakından takip eden Kyros, sayısı iyice azalan Lydia ordusuna Hermos Vadisi'nde saldırmış

¹⁴⁷ Herodotos I. 26-28; Strabon XIII. 1. 142.

¹⁴⁸ Herodotos I. 6, 72, 103, 130.

¹⁴⁹ Herodotos I. 74; Pedley 1972: 35, no. 102.

¹⁵⁰ Herodotos I. 46-53.

¹⁵¹ Herodotos I. 77; Pedley 1972: 83, no. 296.

ve şehri kuşatmıştır. Pers ordusu kısa süre içinde Sardeis'in tamamını ele geçirmiş ve böylece kent, Sparda Akamenid Pers satraplığının başkenti olmuştur¹⁵².

3.5. Geç Lydia Dönemi

Kyros'un fethinden sonra, Darius'un MÖ VI. yüzyıl sonundaki hükümdarlığına kadar Sardeis ve Lydia'da neler olduğu pek bilinmemektedir. Persler Anadolu'da idarelerini satraplıklar şeklinde gerçekleştirmişlerdir. Kurulan iki satraplığın merkezlerini Sardeis ve Daskyleion oluşturuyordu. Daha sonra, I. Dareios zamanında (MÖ 522-486) Magnesia'nın Ionia, Aeolia, Karia, Lykia ve Milya ile Pamphylia ile birlikte birinci satraplığa (nomos) dahil edildiği ve dört yüz talentlik vergilerini birlikte ödediklerini Herodotos'un ifadelerinden anlaşılmaktadır¹⁵³. Persler bu bölgelerdeki idarelerini satraplıkların başına koydukları satraplarla yürütmüşlerdir. Ayrıca bazı yerlere yerleştirilen askeri üsler ve koloniler de bunlara yardımcı olmuşlardır.

Akamenid metinlerde adı Sparda olarak geçen ve merkezi Sardeis olan Lydia satraplığının arazisi ile Lydia krallığının arazisi yaklaşık olarak aynıdır. Bununla birlikte satraplık arazisinin doğuda Afyon'a kadar uzadığı kabul edilmektedir¹⁵⁴. Bu arazilerin tümü kıyıda bazı kentler hariç tüm Anadolu gibi "*khora basileos*" (Kralın arazisi) olarak kabul edilmekteydi. Sardeis'in nasıl ve ne zaman Sparda satraplığının merkezi olduğu gizemini korumaktadır. Bununla birlikte, önceleri Lydia, Mermnad sülalesine ait bu coğrafyanın Büyük İskender'in gelişine dek Sparda satraplığının merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Bu satraplık merkezi ve bölgesinin sınırları Kuzeybatı Anadolu'daki Daskyleion gibi komşu satrapların hırsları ve en nihayetinde Sparda'nın güneyinde Karia'dakiler gibi yeni satraplıkların kurulmasıyla kısmen değişikliğe uğramıştır. Sparda'nın Akamenid İmparatorluğu'nun batı sınırındaki en önemli satraplık olduğu, adının dönemin Yunanlı yazarlarının kayıtlarında ve Akamenid Pers kraliyet yazıtlarında fethedilen ve asayişi sağlanan en önemli imparatorluk bölgeleri arasında sık sık anılmasından da açıkça anlaşılmaktadır. Eski Persçe, Elamca ve Babilce yazılmış diğer Akamenid kaynaklarında, kraliyet yazıtlarında ve Persepolis'te yiyecek masraflarının kaydedildiği tabletlerde de Sparda ve halkından bahsedilir.¹⁵⁵

¹⁵² Tanrıver 2007: 179; Sevin 2001:186.

¹⁵³ Herodotos III, 90.

¹⁵⁴ Dusinberre 2003: 7-8.

¹⁵⁵ Roosevelt 2017: 52.

Sparda'dan Akamenid kraliyet yazıtlarında sayısız kez bahsedilmiş olmasının yanı sıra, bölgenin önemi hırslı satraplarının görece çok çabuk değişmesiyle de ortaya konmaktadır. Bu satrapların başarıları onlara büyük bir güç ve zenginlik sağlarken başarısızlıkları ve asilikleri de hayatlarına mal oluyordu. Mermnad yönetimi altında kozmopolit bir merkez haline gelen Sardeis, bu dönem boyunca, satraplık yönetiminde Perslerin yanı sıra önemli konumlara sahip yerel Lydialı politik ve sosyal üst sınıflarla birlikte bu önemini yitirmemiş görünmektedir.

Kyros, Sardeis'ten ayrılıp yeni imparatorluğunu güçlendirmek ve sınırlarını genişletmek amacıyla Babil'e doğru yola çıktığında, yönetimi Pers Tabalos'un komutasındaki bir garnizona, haraçları toplama işini de daha önceleri benzer yükümlülükleri olmuş olması muhtemel Lydialı Paktyas'a bırakmıştır¹⁵⁶.

Toprak sahibi yerel soyluların yönetime destek olmaları için yetiştirilmesi gibi bu iki ana meselede askeri kontrol ve haraç toplama dönem boyunca devam etmiş ve yoğunlaşmış olmalıdır. Lydialılar'ın yeni yönetime direniş gösterdiklerine dair tek tarihi kanıt, Lydialı ve İonialılar'ın Paktyas'ın önderliğinde ayaklanmasıdır. Ancak bu direniş kısa sürmüş ve Kyros'un gönderdiği Med komutanı Mazares'in emri altındaki birliklerin yardımıyla çabucak bastırılmıştır¹⁵⁷. O zamandan sonra, Lydialılar Akamenid yönetime pek direnmemiş gibi görünmektedir. Sonraki dönemlerde satraplığın normal düzenini bozan aksaklıkların tümü, dış baskı veya satrapların hırsları ve başarısızlıklarından ötürü meydana gelmiştir.

Eski Yunanlıların hyparkhos (yönetici) olarak adlandırdığı Oroites, Paktyas'ın ayaklanmasının hemen ardından Sparda'ya tayin edilmiş ve Oroites, Darius tahta çıkana dek Sparda'yı yönetmeye devam etmiştir. Sparda'nın o zamana dek resmi bir satraplık olup olmadığı ve Oroites'in satrap olarak görev yapıp yapmadığı korunagelmüş kaynaklardan tespit edilememiştir. Ancak Oroites'in hem Sardeis'te hem de Menderes Magnesia'sında (Magnesia ad Meandrum) ikametgahının olması bu dönemdeki istikrarsızlığa işaret ediyor olabilir¹⁵⁸.

Kambises'in hükümdarlık döneminin son yıllarında Oroites, Samos tiranı Polykrates, Daskyleion satrabı Mitrobates ve oğlu Kranaspes'i öldürme planlarını başarılı bir şekilde hayata geçirmiştir. I. Darius, MÖ 522 yılında Pers tahtına çıktıktan hemen sonra Oroites,

¹⁵⁶ Briant 2002: 36-38, 79-80.

¹⁵⁷ Herodotos I. 153-156.

¹⁵⁸ Herodotos III. 122; Ksenophon, I. 4. 8; Strabon XIV. 1. 42.

isyan bayrağını çekerek kralın elçisini öldürmüştür. Oroites'in giderek güçlenmesi ve bağımsız bir güç haline gelmesinden korkan kral onu derhal öldürtmüştü, ancak MÖ 510 yılı dolaylarındaki İskit seferine dek yerine birini atamamıştır. Buna rağmen olasılıkla bu süre zarfında Sparda'nın yönetimi Bagaius'a (Darius'un Oroites'i öldürmesi için görevlendirdiği soylu) verilmiştir. Kraliyet yönetiminin bölge üzerindeki odağının azalmış olması, Sparda'nın bu dönemde çatışmadan kısmen uzak kaldığına ve işlerin kesintiye uğramadan devam etmiş olduğuna işaret ediyor olmalı¹⁵⁹. Bu süreklilik, MÖ V. yüzyılın ortalarında, I. Darius'un üvey kardeşi ve II. Artaphernes'in oğlu Artaphernes'in güçlü satraplık yönetimiyle sağlanmıştır¹⁶⁰.

Bununla birlikte bu dönemlerde Sardeis, satraplığın dışından gelen yoğun askeri faaliyetin odak noktası haline gelmiştir. Herodotos, MÖ V. yüzyılın başlarında İonia'da yaşanan siyasi gerilimlerin, Milet tiranı Aristagoras'ın Doğu Ege'deki çatışmalara Akamenidleri davet etmesine yol açtığını söylemektedir.

Bu girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasından hoşnutsuz olan Aristagoras, Atina ve Eretria'nın desteğini alarak MÖ 499 yılı civarında Sardeis'e saldırı düzenlemiştir. Aristagoras aşağı şehri ve anıtsal yapılarını yakıp yıksa da sitadeli ele geçirmekte başarısız olmuştur. Görünüşte Akamenid yönetimden kurtulmayı hedefleyen bu saldırı, İonia Ayaklanması'nın fitilini ateşlemiştir. Bu ayaklanmayla İonia'nın ötesine, tüm Batı Anadolu'ya ve Kıbrıs'a yayılan ve beş yıl sürecek bir savaş başlamış ve bu savaş, MÖ 494 yılında Persler'in zaferiyle sonuçlanan Lade Deniz Savaşı'yla son bulmuştur. İonia Ayaklanması'nın ardından Artaphernes, demir yumrukla değil, satrap olarak sergilediği lütufkar yönetiminin adaletli karakteriyle hakimiyeti yeniden sağlamıştır¹⁶¹.

Artaphernes, I. Darius'un saltanatına dek görevine devam etmiş ve olasılıkla MÖ 480 yılında yerine oğlu II. Artaphernes geçmiştir ki, bu da Sardeis'in, Kserkses tarafından Yunanistan'a düzenlenecek seferin arifesinde içtima noktası olarak kullanıldığı döneme denk gelmektedir¹⁶².

Kserkses, Salamis'te büyük bir bozguna uğradıktan sonra MÖ 479 yılının kalanını Sardeis'te geçirmiştir. Platea ve Mykale yenilgilerinin ardından da orada kalmayı sürdürmüştür. En sonunda doğuya döndüğündeyse kentte bir garnizon birliği bırakmıştır¹⁶³.

¹⁵⁹ Herodotos III. 120-127.

¹⁶⁰ Herodotos V. 25; Briant 2002: 146; Dusing 2003: 37.

¹⁶¹ Herodotos VI. 42.

¹⁶² Briant 2002: 528-535.

¹⁶³ Briant 2002: 535-536.

Güçlü bir Satraplık merkezi olan Sardeis, MÖ VI. yüzyılın sonlarında zayıflamaya başlamış ve MÖ IV. yüzyılda yok olmuştur. Halefin kim olacağına ilişkin endişeler artarken II. Artaphenes'ten sonra gelen bütün kuşaklarda satraplar ayaklanmışlardır. Diğer yandan Yunan şehir devletleriyle yaşanan diplomatik sorunlar nedeniyle bölgede genel bir huzursuzluk ortamı baş göstermeye başlamıştır.

Muhtemelen I. Darius'un torunu olan Pissouthnes, bu dönemde Sparda'nın en uzun süreyle iktidarda kalan satrabıydı. Pissouthnes, MÖ V. yüzyılın ortalarında atanmış ve MÖ 415 ya da 414 yıllarına kadar Sparda'yı yönetmeye devam etmiştir. Pissouthnes, Peloponnesos Savaşı sırasında MÖ 440 yılında Samos'ta ve MÖ 430 yılında Kolophon'da Atina'nın düşmanlarına yardım etmesi ve MÖ 423 yılının başlarında olasılıkla hileyle tahta geçen II. Darius'a karşı başlatılan ayaklanmanın tetikleyicisi olarak tanınmaktadır. Pissouthnes, Pers komutanı Tissaphernes tarafından yakalanmıştır. Pissouthnes'i ele geçirmesi ve babasının ardından ayaklanmayı devam ettiren Amorges'in isyanını bastırmasıyla II. Darius, Tissaphernes'i satraplıkla ödüllendirmiştir¹⁶⁴.

Tissaphernes, MÖ 395 yılına dek satraplığı yönetmiş ancak MÖ 407 ve 401 yılları arasında, görevini geçici olarak kralın küçük oğlu Genç Kyros'a devretmiştir. Genç Kyros, ağabeyi II. Artakserkes'e karşı ayaklanmıştır. Sardeis'i içtima noktası olarak kullanan Genç Kyros'un bu direnişi yenilgiyle sonuçlanmıştır¹⁶⁵.

Genç Kyros'un öldürüldüğü ve direnişinin kesin bir biçimde bastırıldığı MÖ 401 yılındaki Kunaksa Savaşı'nın ardından Tissaphernes, Kyros'u destekleyen İonia şehir devletlerinin üzerindeki kontrolü geri kazanmak ve bu devletlerden haraç alınmasını sağlamak için Akamenid kuvvetlerini devreye sokmuştur. Tissaphernes, Pers Kralı'nın arabulucusu olarak görev yaptığı dönemlerde, Peloponnesos Savaşı'nın son evresinde, adeta hokkabazlık yaparak Sparta ve Atina'nın desteğini almıştır ancak şimdi Spartalı generaller tarafından komuta edilen ve İonia üzerindeki Akamenid egemenliği yıkmak isteyen Yunan kuvvetlerinin muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır. Sonuç olarak Tissaphernes, satraplığını korumakta başarısız olmuş ve MÖ 395 yılında Spartalı Agesilaos'un Sardeis'i ateşe vermesini engelleyememiştir. Bu başarısızlık onun sonu olmuştur. Suikasta uğrayan Tissaphernes'in

¹⁶⁴ Lewis 1977: 80-81.

¹⁶⁵ Briant 2002: 592-600,615-630

yerine, II. Artakserkes'in güvenilir danışmanı ve *chiliarkhos'u*, yani 10.000 askerinin komutanı olan Tithraustes getirilmiştir¹⁶⁶.

MÖ 395 ve 370 yılları arasındaki döneme ait yazılı belgeler Sardeis'i üs olarak kullanan ve Batı Anadolu'daki büyük birliklerin başında olan üç generalden bahseder. Tissaphernes'i koltuğundan eden Chiliarkhos Tithraustes, kraliyet ailesinin dostu ve kralın güvenilir danışmanı Tiribazus ve Struthas. Ancak bunlardan herhangi birinin Sparda satrabı olarak görev yaptığına işaret eden bir kaynak yoktur¹⁶⁷.

Autophradates'ten sonra MÖ 343 yılında satraplığın başına I. Rhosakes geçmiştir. Rhosakes'in MÖ 343/342 yıllarından önce satraplık görevinde olduğu, yakın zamanda Kaistros Vadisi'nde keşfedilen kabartmalı stelin üzerindeki Lydce yazıtla da doğrulanmıştır. Yazıt, "Kral Artakserkes'in 17. yılına (MÖ 343-342 yılı) tarihlenmekte ve yazıtta *satrabas rasakas*, yani Satrap Rasakas adından bahsedilmektedir. Dolayısıyla bu keşifle birlikte ilk kez satrap kelimesinin Lydce nasıl ifade edildiği ve bu satrabın ismiyle ilgili bilgi sahibi olmaktayız¹⁶⁸.

Büyük İskender'in MÖ 334 yılında Anadolu'ya gelişine dek, I. Rhosakes'in oğlu Spithridates hem Lydia'nın hem de İonia'nın satrabı olarak görev yapmaktaydı. O ve kardeşi II. Rhosakes, olasılıkla ünlü Granikos Savaşı'nda ölmüştür. Büyük İskender, Granikos Savaşı'ndan birkaç hafta sonra Sardeis'e geldiğinde, kenti ona teslim eden bir Lydialı birlik ve *phourarkhos*, yani garnizon komutanı olan Mithrenes tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Sitadel garnizonunun ve hazinenin barışçıl bir şekilde teslim edilmesiyle Lydia'daki Akamenid egemenliği son bulmuştur¹⁶⁹.

Kyros'un işgalinden hemen sonra gerçekleşen Paktyas'ın kısa süreli direnişi haricinde, Lydialılar Akamenid egemenliği neredeyse en başından beri kabullenmiş gibi görünmektedir. Ayaklanmak için ellerine sayısız fırsat geçmiş olsa da Lydialılar, yerli satraplarına sadık kalmış, siyasi ve askeri olarak önemli mevkilerde görev almış ve Sardeis'in işleyişinin genel denetiminde söz sahibi olmuşlardır. Örneğin Gyges'in oğlu Lydialı Mrysos, Sardeis'te Kyros

¹⁶⁶ Ksenophon III. IV.25

¹⁶⁷ Ksenophon IV. VIII. 17.

¹⁶⁸ Gusmani ve Akkan 2004: 139-150.

¹⁶⁹ Briant 2002: 700-701

ve Kambises'in hükümdar olduğu dönemlerde önemli bir bürokrattı. Darius döneminde ise Oroites'in başdanışmanıydı¹⁷⁰.

Polykrates'in ölüm tuzağına sürüklenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu sinsice gerçekleştirilmiş olsa da Oroites'in en büyük siyasi zaferidir. Mrysos, İonia Ayaklanması sırasında, Karia'da Perslerin meseleleri için savaşırken ölmüştür¹⁷¹.

İonia ayaklanması'nda ve MÖ V. yüzyılın sonları ve IV. yüzyıl boyunca Anadolu'nun batı sınırlarında Akamenid İmparatorluğu ve Yunanistan arasında meydana gelen diğer birçok çatışmada, Lydialılar'ın Yunanlılarla ittifak kurarak imparatorluğa karşı savaştığını gösteren hiçbir kaynak yoktur. Bunun ötesinde çok sayıda Lydialı, II. Artaphernes komutası altında Kserkses'in Yunanistan seferlerinde savaşmıştır¹⁷².

Nihayet Büyük İskender MÖ 334 yılında Sardeis'e geldiğinde, kenti ona teslim eden, bölgenin sosyal ve ekonomik örgütlenmesinde hala aktif bir rol oynadıkları anlaşılan yerel Lydia aristokrasisi olmuştur. İki yüzyıldan uzun süren Akamenid egemenliğine rağmen kentteki Lydia geleneklerinin gücünün ve sürekliliğinin farkına varan Büyük İskender'in, onlara atalarından kalan gelenekleri yerine getirme hakkı tanıyarak Lydialılar'ın yine özgürce yaşamalarına izin verdiği söylenir¹⁷³. Sardeis'in siyasi tarihi Büyük İskender'in gelişinden sonra da devam etmiştir.

Lydia'nın Pers Devrine ilişkin olarak, bazı küçük yerleşim adlarının dışında pek bir şey bilinmemektedir. Bu devirde Perslerin satraplık merkezi olan Sardeis, bölgenin en büyük ve gelişkin şehriydi. Bunun dışında Kserkses'in MÖ 481 Kallatebos ile Onbinler'in de MÖ 401 yılındaki yürüyüşleri sırasında konakladıkları bazı Lydia kasabaları bilinmektedir. Ayrıca Saruhanlı İlçesine bağlı Alibeyli Beldesi sınırlarında yer alan Hyrkanis'de olduğu gibi çok uzak mesafeden, Pers topraklarından ciddi sayıda insanın bölgeye göç ettirildiği anlaşılmaktadır. Hyrkanis'e gelenlerin geldikleri yer Hazar Denizi çevresi idi¹⁷⁴.

Arrianos'a göre, Aleksandros bölgeye geldiğinde "*Sardeislilerin en güçlüleri*" kenti ona teslim ettiklerine göre bu devirde kentte yasalara dayanan güçlü bir yönetim

¹⁷⁰ Briant 2002: 36-38, 79-80.

¹⁷¹ Herodotos III.120, V.121.

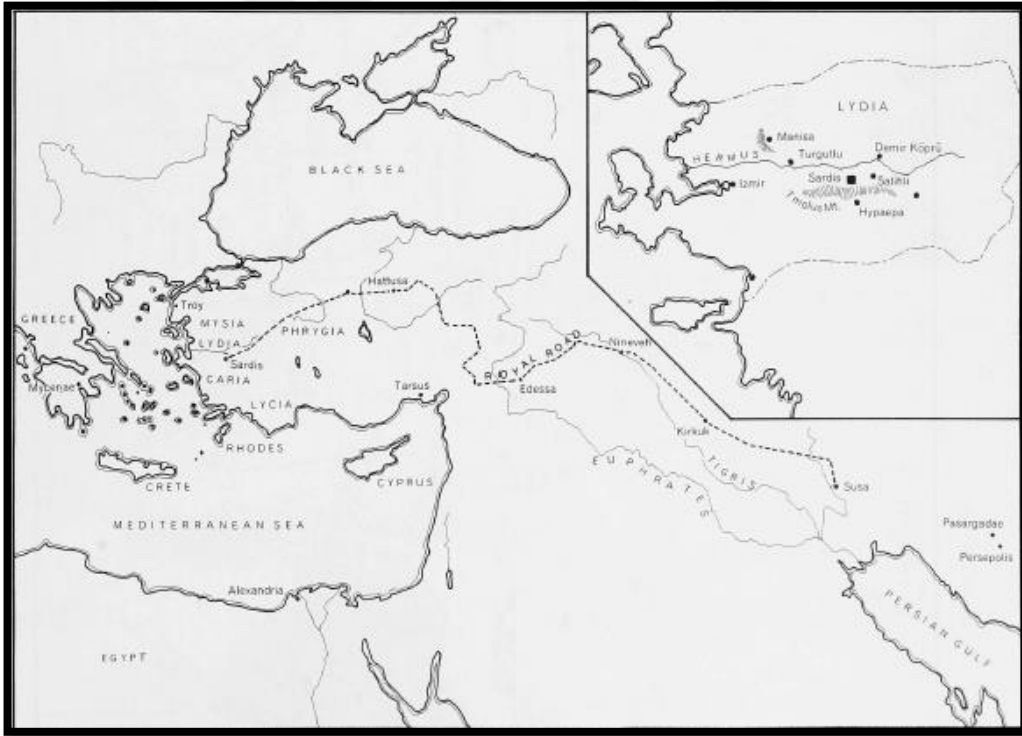
¹⁷² Herodotos VII. 74.

¹⁷³ Briant 2002: 702.

¹⁷⁴ Ksenophon I. 2. 6-7; Ksenophon I. V. 6.

bulunmamaktaydı¹⁷⁵. Zaten Miletoslularla Sardeisliler arasında yapılan ve MÖ IV. yüzyıla tarihlenen bir ticari anlaşma da bunu doğrulamaktadır. Bu metine göre Miletos'daki Sardeisli tacirleri pryтанis'ler koruyordu; ancak Sardeis'de, Miletoslu tacirleri koruyan, düzenli idareciler yoktu. Bu işi, adları antlaşma metninin en altına yazılmış olan ve atama yolu ile göreve geldikleri anlaşılan bazı Sardeisliler'in yaptıkları anlaşılmaktadır. Buradan, Sardeisli yöneticilerin Yunanlı yöneticiler gibi yıllık olarak seçilmedikleri, tersine sürekli görev yaptıkları anlaşılmaktadır¹⁷⁶.

Pers idaresi altındaki Lydia topraklarında önemli bir konu da Herodotos tarafından "Büyük Kral Yolu" olarak adlandırılan güzergâhtır. Ephesos'tan başlayıp Magnesia üzerinden devam edip Sardeis yakınlarından geçerek Gordion'a ulaşan, oradan Dicle vadisi boyunca Mezopotamya'ya ve Susa'ya giden bu yol bölgedeki merkezlerin sonraki yüzyıllarda da devam eden kültürel ve ekonomik gelişiminde önemli bir etken olmuştur¹⁷⁷.

Resim 12: Büyük Kral Yolu'nu gösteren harita. Hanfmann 1983: 297.

¹⁷⁵ Ksenophon I. 7.

¹⁷⁶ Tanrıver 1996: 2.

¹⁷⁷ Herodotos V. 52-54; Tanrıver 2007:178.

Persler egemenlikleri altında bulunan devletlere oldukça ılımlı bir politika izlemiştir. Kendi din veya dillerini benimsetme konusunda baskıda bulunmamıştır. Hatta bazı satraplıklarda yerli dil ve yazı kullanımı devam etmiştir. Özellikle Lydia’da Lydce yazılmış kitabelerden de anlaşılacağı üzere, bölgede kendi örf ve adetlerini sürdürmüşlerdir¹⁷⁸. Persler yerli din ve tanrılara da hoşgörölü davranmışlardır. Bununla birlikte Persler egemenlikleri altında olan devletlerden gerektiği zaman bir miktar para vergisi ile gemi ve asker talep etmişlerdir. Bu durumda Perslere bağılı olan halkların fazla bir baskı görmedikleri söylenebilir.

¹⁷⁸ Dusingberre 2003: 9; Sekunda 1985: 7-29.

4. BÖLÜM

4. ANTİK KAYNAKLAR VE LYDİA EPİGRAFİK VERİLERİ YARDIMIYLA ERKEN LYDİA DÖNEMİ TARİHİNİN İNCELENMESİ

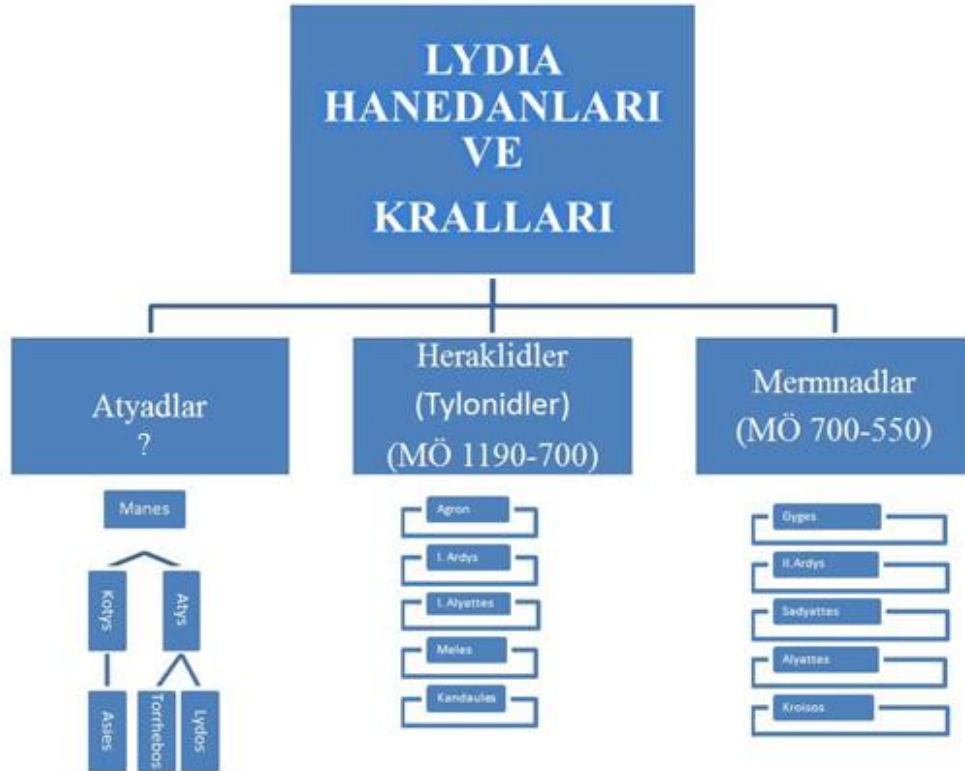
4.1. Lydia Hanedanları

Lydia Bölgesi'nin Maionia toprakları olarak adlandırıldığı, Homeros öncesi tarihlerden sonra Gyges bu coğrafyada bir krallık kurmuştur. Lydia Krallığı'nın merkezi Sardeis idi. Herodotos'un da belirttiği gibi bu dönemde Sardeis başkent olmak üzere Lydia'da üç sülalenin hüküm sürdüğü bilinmektedir¹⁷⁹.

- Atyadlar

- Heraklidler (Tylonidler)

- Mermnadlar

Resim 13: Lydia hanedanlarını ve krallarını gösteren tablo.

¹⁷⁹ Herodotos I. 7, VII. 74

4.1.1. Atyadlar

Herodotos, Atyadlar hanedanlığının, Lydia'lılara adını vermiş olan Atys oğlu Lydos ile başladığını ve Meles adlı kişinin bu sülaleden birisi olduğunu söyler¹⁸⁰. Lydia bölgesi MÖ 1200/1180 yıllarına kadar Hitit İmparatorluğu'nun siyasi nüfus sahasında kaldığı söylenebilir. Atyadlar sülalesinin krallarından olan Meles ile Hitit Kralı IV. Tuthaliya'nın Batı Anadolu'daki Assuwa Konfederasyonuna karşı düzenlediği seferden söz eden çivi yazılı tablette adı geçen Malazziti'yle aynı kişi olma olasılığından söz edilir¹⁸¹. Ayrıca Atyadlar hanedanlığının bir diğer kralı olan Moksos ile Anadolu'da yaşadığı bilinen Mopsos adlı kişinin aynı kişi olduğu iddia edilmektedir¹⁸².

Bu dönemde yaşamış diğer ünlü bir prens de Madduwattas'(Wadduwattas) dır. Madduw-attas adı ile Aly-attes, Sady-attes, Ady-attes gibi Lydia krallarına ait adlar arasındaki benzerlik, kimi araştırmacılara Tunç çağı sonlarında (MÖ XIII. yüzyıl) Batı Anadolu'da yaşamış olan Lydialılar ile tarih çağlarında yaşamış olan Lydialılar'ın olasılıkla aynı dili kullandıklarını düşündürmektedir¹⁸³. Hitit Madduwattas metinlerinde olasılıkla, Lydia yöneticilerinin ilk sırası yani Heraklidlerin ataları olan Atyadlar Hitit krallarının müttefikleri veya vasalları olmuşlardır¹⁸⁴.

Manisa'nın yaklaşık 7 km. kadar güneydoğusunda, Manisa-Turgutlu karayolu üzerindeki Akpınar mevkiinde Spil (Splylus, Spilos) dağında yer alan bir ana kaya üzerinde bir kabartma yer almaktadır¹⁸⁵. Kabartma, bölgenin erken dönemlerine ilişkin bilgi vermesi açısından önemli bir anıttır¹⁸⁶.

Akpınar anıtında kaya yüzeyi bir niş gibi oyulmuştur. Söz konusu eser 8 m. yüksekliğinde ve 4. 5 m genişliğindedir. Yüksek kabartma tekniğinde, tahtta oturan bir tanrıça frontal olarak işlenmiştir. Başında polos benzeri bir şapka vardır. Yüzü oldukça aşınmış olan figür iki eliyle göğüslerini tutmaktadır¹⁸⁷. Yapılan araştırmalarda figürün ayağını bastığı yükseltelerin dağları simgelediği düşüncesinin yanı sıra, tabure olma ihtimali üzerinde de

¹⁸⁰ Herodotos I. 7, VII. 74.

¹⁸¹ Hanfmann-Foss 1983: 24.

¹⁸² Hanfmann-Foss 1983: 25-68.

¹⁸³ Sevin 1982: 247.

¹⁸⁴ Akşit 1983: 35.

¹⁸⁵ Akdeniz 2011b: 89-90.

¹⁸⁶ Sevin 2003:168; Darga 1992:185.

¹⁸⁷ Darga 1992: 185; Emre 2002: 490.

durulmaktadır¹⁸⁸. Anıt ile ilgili en erken bilgileri Pausanias'tan öğrenmekteyiz. Bean, Pausanias'ın kitabında: *“Bu Niobe'yi Sipylos Dağı'na çıktığım zaman kendi gözlerimle gördüm; yakından bakıldığında, yaşlı olsun ya da olmasın hiçbir şekilde bir kadın figürüne benzemeyen, dik bir kayalıktan başka bir şey değildir; fakat biraz uzaklaşınca, başı eğik, ağlayan ve üzgün duran bir görüntü veriyor”*. İfadesini kullandığını söylemektedir¹⁸⁹. Buradaki tasvirin ana tanrıça “Magna Mater”in en eski betimlerinden olduğu düşünülmektedir. Doğal nedenlerden dolayı çok büyük tahribata uğramıştır¹⁹⁰.

Anıtın sağında ve solunda iki yazıt yer almaktadır. Soldaki yazıt kabartma olarak yazılmış ve “Ku(wa)lanamuwa veya Ku(wa)lamuwa, Prens” olarak okunmaktadır. Baş hizasının 3 m. sağındaki ikinci yazıt kayaya kazıma yöntemiyle işlenmiştir. Yazıtta; “Zu(wa)-wa/i-ni, Saray Görevlisi Zuwanı” ifadesinin yazıldığı iddia edilmektedir¹⁹¹. Eser Hitit/Luvi anıtı olmasına rağmen, kaya kabartmasının üzerindeki figür tartışma konusudur. Anıt, bazı bilim adamları tarafından çok farklı değerlendirilmiş, yeterli bir saptama olmamasına karşın sakallı bir dağ tanrısının betimlendiği bile iddia edilmiştir¹⁹².

Bean¹⁹³, eserin stil ve işçilik yönünden Orta Anadolu'daki Hitit eserine benzediğini belirtir. Güterbock¹⁹⁴, bu kabartmanın Hermos ile Kaystros ovaları arasındaki yerel yöneticiyi tasvir ettiğini belirtir. Darga¹⁹⁵ ise eserin Hititler ile Mira ülkesi arasındaki sınırı simgelemiş olabileceğini belirtmiştir. Anıtın aşağısındaki ovalık alanda bir su kaynağının var olduğu bilinmektedir. Nitekim Akpınar ismi de bu kaynaktan dolayı verilmiştir. Bu nedenle Akpınar anıtının su kültürüyle alakalı olduğu betimlenen figürin Sipylos dağının tanrıçalaştırılmış şekli olduğu önerilebilir. Pausanias'ın yaşadığı dönemde dahi aynı coğrafyada ana tanrıça kültü devam etmekteydi¹⁹⁶.

Kimi araştırmacıya göre Büyük Hitit Krallığının bir takım politik ve dinsel amaçlarla, bir tür propaganda amaçlı olarak yaptırıldığı önerilmektedir. Genel özellikleri bölgede Hitit

¹⁸⁸ Bean 2001: 32.

¹⁸⁹ Bean 2001: 33.

¹⁹⁰ Darga 1992: 185.

¹⁹¹ Oreshko 2013: 368-369.

¹⁹² Roosevelt 2010: 56;

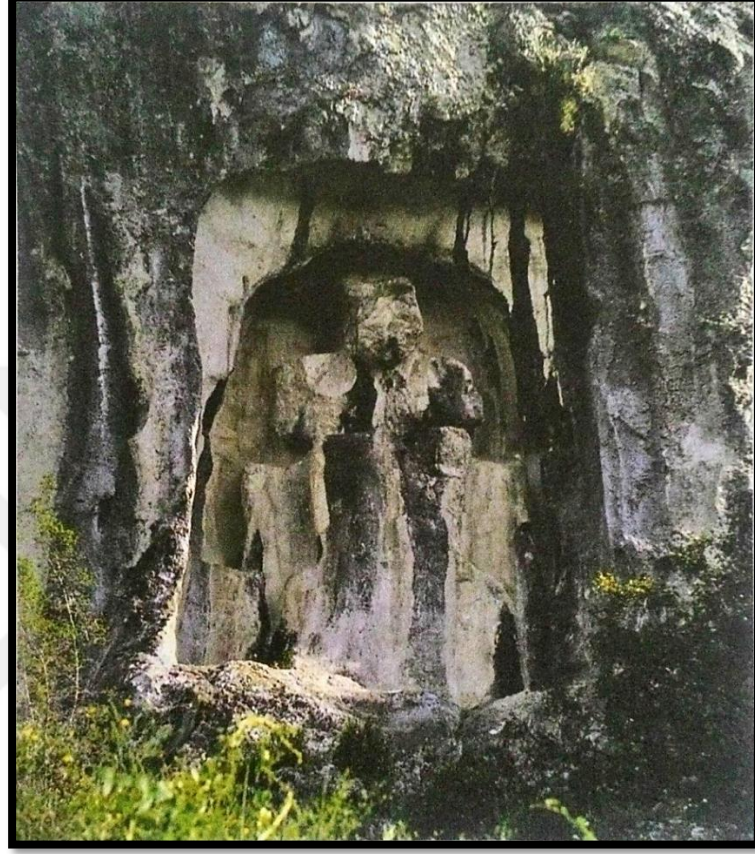
¹⁹³ Bean 2001: 32-33.

¹⁹⁴ Güterbock 1983: 29-32.

¹⁹⁵ Darga 1992: 185.

¹⁹⁶ Sevin 2003: 168.

kültür etkinliğinin varlığının göstergesidir¹⁹⁷. Anıt, Orta, Güney ve Batı Anadolu'daki diğer örneklerle karşılaştırıldığında MÖ 13. yüzyıl civarına tarihlenmektedir.

Resim 14: Akpınar Kaya Anıtı. Greenewalt 2010: 23. Fig. 34.

Torbali ile Kemalpaşa Ovası'nı birbirine bağlayan vadide yolun sağında düzeltilmiş bir kaya üzerinde bulunan Karabel anıtı da Lydia Bölgesi'nin Son Tunç Çağı hakkında bilgiler sunmaktadır¹⁹⁸. Batı Anadolu'yu iç bölgelere bağlayan doğal bir geçitte bulunması yönüyle de ayrıca önemlidir. Bittel, Karabel'de iki tane kabartmanın olduğunu söylemektedir¹⁹⁹. Bunlardan ilkinde düzgün bir kaya yüzeyine yüksek kabartma tekniğinde yapılmış bir erkek figürü yer alır²⁰⁰. Figür, 8 m. yüksekliğinde, 2, 32 m. genişliğinde bir niş içerisinde tasvir edilmiştir. Sağa doğru, ileriye yönelmiş olan kralın başında sivri konik bir külahı bulunmakta ve dizleri açıkta bırakan, beli kemerle sıkıştırılmış bir giysi giymiştir. Yukarı doğru kıvrık

¹⁹⁷ Darga 1992: 185.

¹⁹⁸ Sevin 2001: 9; Darga 1992:182-183; Hawkins 1998: 1-31.

¹⁹⁹ Bittel 1939-1941: 181.

²⁰⁰ Sevin 2003: 167.

pabuçları, ay biçimli kılıcıyla tipik Hitit özelliklerini yansıtmaktadır. İleri doğru uzanmış sol elinde uzun bir mızrak tutmaktadır ve sağ omzunda ise yay asılıdır²⁰¹. Figürün başı ile elinde tuttuğu mızrak arasında hiyeroglif işaretler bulunmaktadır.

Geleneksel anlatımlarda Karabel anıtı bir zafer abidesi olarak yorumlanmıştır. Örneğin E. Akurgal'a göre Karabel anıtı, IV. Tudhaliya zamanında Assuwa savaşları sonrasında dikilen bir zafer anıtıdır. Ayrıca Tudhaliya anıtının burada olması Assuwa'nın bu bölgede olduğunu ispatlar²⁰². Macqueen'e göre anıt, Hitit kralları tarafından yaptırılmış fetih anıtı olarak değerlendirilmiş fakat eldeki kanıtlardan daha çok dinsel nitelikte olduğunu ve yerel hükümdarın emriyle yaptırıldığını ortaya koymaktadır²⁰³.

M. Darga Karabel anıtıyla ilgili iki saptamada bulunarak, anıtta tasvir edilen kişinin Hitit Krallığına bağlı vasal bir kral olabileceğini, Hitit sanatına ve geleneklerine uygun betimlendiğini ya da Karabel boğazının Hitit Krallığı ile Mira Krallığı arasındaki sınırı belirtmiş olabileceği şeklinde açıklar²⁰⁴.

Konuyla ilgili son ve en ayrıntılı çalışmayı yapan Hawkins, figürün yanındaki hiyeroglif yazıyı da okuyarak kabartma üzerindeki tasvirin Mira kralı Tarkasnawa'ya ait olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Tarkasnawa isminin yanında Tarkasnawa'nın babasının ve büyük babasının isimlerinin yazdığını belirtmektedir²⁰⁵. MÖ XIII. yy da yaşamış olan kral Tarkasnawa, Hitit İmparatoru IV. Tudhaliya ile aynı zamanda yaşamıştır. Ona göre anıt, Mira ile Seha Irmağı ülkesi arasında bir sınır taşı gibi düşünülmelidir.

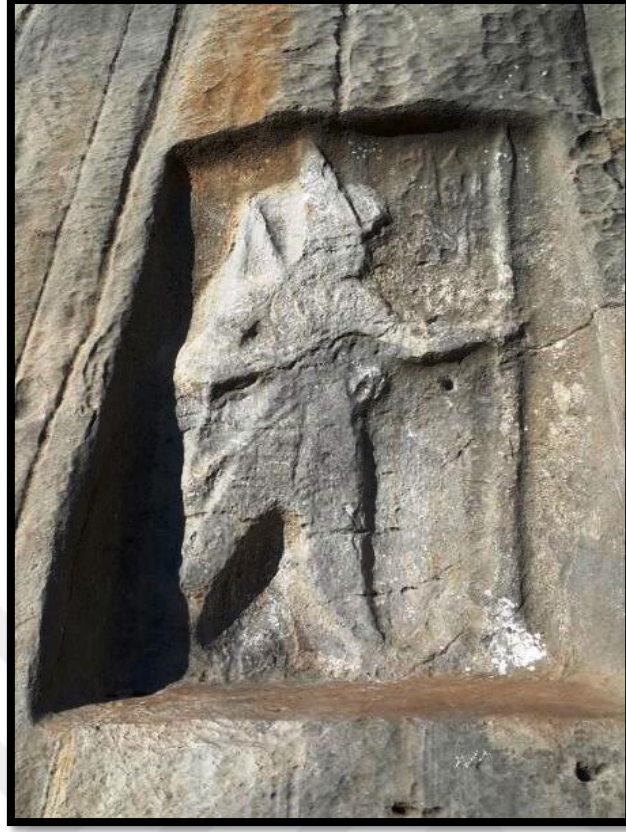
²⁰¹ Darga 1992: 182-183.

²⁰² Akurgal 1998: 103.

²⁰³ Macqueen 2001: 163.

²⁰⁴ Darga 1992:183.

²⁰⁵ Hawkins 1998: 31-33.

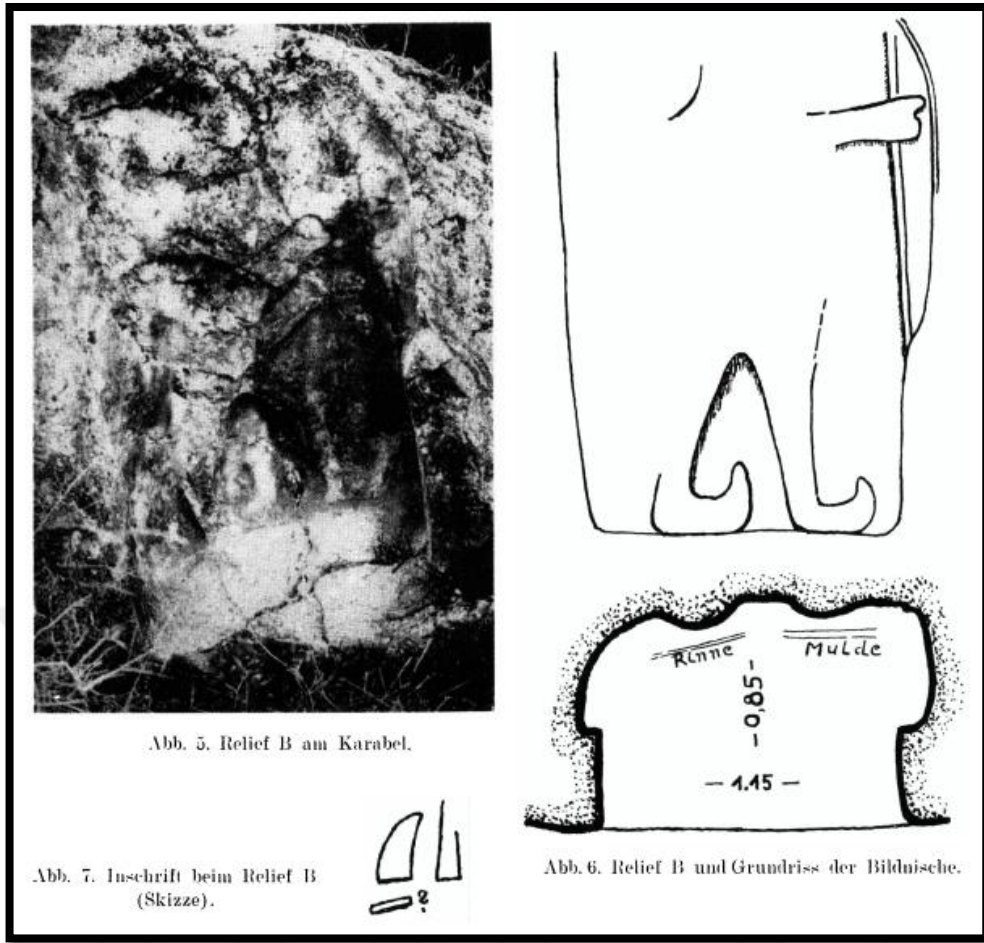

Resim 15: Karabel Kaya Anıtı. Murat Aktaş arşivi.

Karabel Geçidi'nde yer alan ikinci kabartma yukarıda anlatmaya çalıştığımız Karabel Anıtı'nın yaklaşık 150 m. kadar aşağısındaydı²⁰⁶. Ancak bu kabartma Karabel Anıtı kadar korunamamıştır. Günümüze ulaşmayan anıt üzerinde sivri ve kıvrık uçlu pabuçları, kısa kemerli elbisesi sol elinde mızrağı olan bir figürün başı ve mızrağının ucu arasındaki yerde Hitit hiyeroglifleri yer almaktaydı²⁰⁷. Yakın zamanlarda Karabel'deki tek anıtın özellikle alt kısımlarına yapılan ve geriye dönüşü olmayan vahşi tahribat, bu son derece önemli kaya anıtının da tamamen tahrip olma sürecini başlatmıştır.

²⁰⁶ Bittel 1939-1941: 181.

²⁰⁷ Emre 2002: 490.

Resim 16: Karabel Geçidi'ndeki ikinci kabartma. Bittel 1939-1941: 185.

2007 yılında İzmir Müzesi uzmanları Karabel geçidinin hemen batısında, Torbalı Ovası'nda, Torbalı'ya bağlı Pancar Beldesi Karakuyu Köyü'nde, bir stel parçası bulmuşlardır²⁰⁸. Eser, gri renkli yerel kireç taşından yapılmıştır. Stel parçası büyük tahribata uğramış yüzeyinde kırılmalar ve aşınmalar meydana gelmiştir. Parça üzerinde bir figürün baldır ve ayak bölümü ile elinde tuttuğu mızrağın (asa) alt bölümü korunmuştur. Sağa doğru adım atar durumda verilmiştir. Sağ dar kenarında Luwi hiyeroglifleri vardır. Giydiği elbisesi, elinde tuttuğu mızrağı, bacağı ve ucu kıvrık ayakkabısından dolayı Hitit özellikleri taşımaktadır. Düzgün olmayan arka yüz işlenmemiştir. MÖ XIII. yy'a tarihlenmektedir. Bu stel parçası şimdiye kadar tam olarak Hitit- Batı Anadolu ilişkileri açısından önemli bir yer teşkil eder. Çünkü bu yerleşim yeri bugün de olduğu gibi Son Tunç Çağı'nda da önemli bir coğrafi konuma sahipti. Hititler'in Batı Anadolu'ya yaptıkları seferlerde bu rotayı

²⁰⁸ Işık 2012: 24.

Çoğunlukla "Pancar Anıtı" olarak bilinen söz konusu anıt kimi zaman buluntu merkezi sebebi ile "Karakuyu Dikme Taşı" olarak da anılmaktadır.

kullandıkları düşünölmektedir. Eserin bulunduğu coğrafyanın, yerel üretim seramiklerin yanı sıra kuvvetli Miken seramiklerinin de bulunduğu Bademgediği Tepe'ye yakınlığı dikkat çekicidir.

F. Işık' a göre, stelin açık hava alanına dikilmiş olmasının nedeni orada ülkenin Büyük Kralı'nın varlığına, hükümdarın aynı zamanda da tanrılaşmış olarak gösterildiğine işaret eder. Yani Karakuyu dikme taşı Işık'a göre, Mira Büyük Kralı'nın kendi ülkesindeki mevcudiyetini dinsel ve aynı zamanda politik bakımdan gösteriyor olmalıydı²⁰⁹. Ancak bu anıtın bulunduğu yere ait olup olmadığı bilinmemektedir. Rahatlıkla başka bir yerden köylüler tarafından örneğin Karabel mevkii gibi bir noktadan da buraya taşınmış olabilir.

Resim 17: İzmir İli Torbalı İlçesi Pancarlı Beldesinde bulunan stel parçası.

(www.hittitemonuments.com).

²⁰⁹ Işık 2012: 25-34.

Bu anıtlar Hitit siyasal nüfus sahasının Batı Anadolu'nun uç noktalarına kadar uzandığının ve sonraki Lydia topraklarının da saha içerisinde kaldığı şeklinde yorumlanabilir. Anıtlar Son Tunç Çağı'nın ilerleyen evresine, genel olarak MÖ 14-13 civarına, Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmektedir. Bu tarihlerde Lydia'da Atyadlar soyu hüküm sürmekteydi. Hititlerde ise II. Murşili (MÖ 1350) ile III. Hattuşili (MÖ 1287) zamanlarına denk gelmektedir²¹⁰. Sözü edilen bu kabartmalar ve çivi yazılı tabletler dışında bölgede Hititler hakkında bilgiler sınırlıdır.

4.1.2. Heraklidler (Tylonidler) (yak. MÖ 1190-700)

Atyadlar hanedanlığından sonra Heraklidler (Tylonidler) hanedanlığı Lydia'da 500 yıl hüküm sürmüşlerdir. Bu hanedanlıktan yirmi iki kral bilinmektedir. Hanedanlığın ilk kralı Herakles soyundan gelen Agron; son kralı ise Kandaules'tir. Herodotos'a göre, Heraklidler'in başlangıçta büyük Thrak göçlerinden hemen sonraya rastlamaktadır²¹¹. Bu sülaleye Yunanlılar tarafından Tylonidler adı verilmiştir. Tylon'un Batı Anadolu'ya yeni gelen Hint-Avrupalı Thraklar'ın bir boyu tarafından taşınmış olması olasıdır. Thrak kökenli Heraklid ya da Tylonid sülalesine ait bilgiler sınırlıdır. Eldeki bilgilerin doğruluk derecesi de tartışma konusudur. Herodotos bu dönemi uzun uzun anlatmamıştır. Eldeki bilgilerin çoğunu MÖ V. yüzyıl Lydia tarihçisi Xanthos'un (Ksantos) bilgilerini aktaran MS. I. yüzyıl yazarı Damascuslu (Şam) Nicolaos'tan edinmekteyiz.

Heraklidlerle ilgili bilgilerin çoğu tarihsel olmaktan uzaktır. Mitolojiye göre;

- "Kambles ya da Kamblitas adındaki bir Heraklid-Tylonid kralı çok yer ve içerdi. O denli oburdu ki, bir akşam karısını kesip yedi. Bazıları bunu hırsından yaptığını söyledi. Sabahleyin kral, karısının elini ağzında bulunca, dehşete düştü ve kendi boğazını kesti, çünkü yaptığı korkunç iş açığa çıkmıştı"²¹². Bu konu tümüyle mitolojik bir olay olmasına rağmen Xanthos'un kayıtlarına ait bir fikir vermesi bakımından önemlidir.

Lydia'da MÖ 1200/1180-680 yılları arasında egemen olduğu belirtilen Heraklid-Tylonid sülalesinin son kralı, Yunanlılar'ın Myrsilos adını verdikleri Kandaules'tir. MÖ VI. yüzyılın bilge ozanlarından Ephesoslu Hipponax (Hipponaks) Heraklid sülalesinin son kralı Kandaules'in adının Maionca olduğunu yazmaktadır. Ayrıca onun, Kandaules'in adının köpek

²¹⁰ Akşit 1983: 35.

²¹¹ Herodotos I. 7-12.

²¹² Pedley 1972: 13. Not.28-29.

boğan anlamına geldiği biçimde açıklaması arkeolojik buluntularla da doğrulanmıştır. Ancak köpek gömüsü Ege ve Doğu Akdeniz Havzası'nın farklı coğrafyalarında daha erken tarihlerden itibaren vardı. Köpek gömüsüyle ilgili en erken buluntular, Son Tunç Çağı/İlk Demir Çağı'na tarihlendirilen, Girit/Kavousi'de²¹³, Kıbrıs'ta, Yunanistan'da ve Sicilya/Motya'da tespit edilen köpek gömüleridir²¹⁴. Antik Yunan'da, yavru köpeklerin Hekate'ye sunulması, kurban ritüellerini desteklemektedir²¹⁵. Hekate köpekleriyle beraber anılmakta ve tanrıçaya kurban olarak yer altı dünyası ile ilişkisi bilinen köpeğin seçildiği görülmektedir²¹⁶. Ares'e Makedonya'da, Hekate'ye Samotrakhi'de köpek sunusu yapılmaktadır²¹⁷. Sparta'da Enyalios/Ares kültüründe, Kolophon'da Enhodia'da ve Lindus'ta Eilioneia'da köpek kurbanı görülmektedir²¹⁸.

C. H. Greenewalt tarafından, Sardis'te de tespit edilen bu ritüel, Karia Savaş Tanrısı Enyalios kültü ile karşılaştırılarak, ritüelin Karialılar aracılığı ile Sardeis'e taşınmış olabileceği üzerinde durulmaktadır. Tartışmaya Hekate kültü ve bu kült kapsamında görülen kurban ritüeli de dahil edilmektedir²¹⁹. C. H. Greenewalt bu tartışmayı, Hermes/Kandaules üzerinde yoğunlaştırmaktadır²²⁰. Sardis'te Hermes/Kandaules adına yapılan törenlerde, yavru köpeklerin ritüel yemeğinin bir parçası olarak kurban edildikleri görüşü hakimdir²²¹. Kandaules, Lydia'da bir tanrı gibi kabul edilmektedir. Lydia'da Kandaules adının “köpek boğan” anlamı, Herakles'in bir görevi sırasında, Nemea aslanını boğması ile açıkça bir paralellik sergilemekte ve aslan figürü, Lydia'da krali ve askeri bir arma olarak saygı görmektedir²²². Hipponaks, “Hermes/köpek boğan” kimliğini, Lydia'daki Kandaules ile bir tutarak, köpek kurbanı ritüelinin tanrı Kandaules'e adandığını ileri sürmektedir²²³.

Sardeis kazılarında, aynı türde 11 kap içinde yeni doğmuş köpek yavrularına ait iskeletler bulunmuş, bu buluntuların bir Hint-Avrupalı savaş tanrısı niteliğindeki Kandaules onuruna verilen yemekler sırasında yenildiği iddia edilmiştir. İskeletler Bronzlar Evi ve PN sektörlerinde ele geçmiştir. Kronolojik tayini oldukça sıkıntılı olan bu ritüel kaplarının ve

²¹³ Day 1984: 21.

²¹⁴ Day 1984: 23-30.

²¹⁵ Day 1984: 27.

²¹⁶ Reitler 1949: 30; Bean 2000: 87.

²¹⁷ Pedley 1974: 98.

²¹⁸ Pedley 1974: 98; Day 1984: 27; Robertson 1982: 124.

²¹⁹ Greenewalt 1978: 42-44.

²²⁰ Greenewalt 1978: 45-54.

²²¹ Day 1984: 25-28.

²²² Bolling 1927: 15-16.

²²³ Pedley 1974: 98; Hanfmann 1983: 94.

ritüelin, yaklaşık olarak MÖ 575 yıllarından başlamak üzere MÖ 525 yıllarına dek uzun bir sürece devam ettiği görülmüştür²²⁴.

Heraklid sülalesinin son kralı ile ilgili bilgilerimiz de bundan fazla değildir. Kandaules'in bir hükümet darbesiyle düşürülmesi sonucunda 505 yıllık Heraklid-Tylonid sülalesi son bulmuştur²²⁵.

Resim 18: Sardeis'te bir yemek ritüelinin kalıntıları, tabak, fincan, testi, pişirme kabı, bıçak ve genç bir köpek yavrusunun iskeletini içermektedir. Greenewalt 2010: 129, Res. 4.

4.1.3. Mermnadlar (yak. MÖ 700-550)

Kandaules ile son bulan Heraklid Hanedanlığı'nın yerine Mermnad Hanedanlığı geçmiştir. Lydia tahtının Mermnadlar Hanedanlığı'na geçişini Herodotos şöyle anlatmaktadır: “Yunanlıların Myrsilos dedikleri Herakles Alkaios soyundan gelen, Sardeis kralı Kandaules eşinin güzelliğine hayrandır. Bu güzelliği askerleri arasında en sevdiği Mermnad, Daskylos oğlu Gyges'e gizlice gösterir. Fakat Kraliçe seyredildiğini anlar ve Gyges'i kocasını öldürüp

²²⁴ Greenewalt 1978: 30, Robertson 1982: 122-123.

²²⁵ Sevin 1982: 248; Hanfmann 1983: 96.

kendisiyle evlenmesi için zorlar ve aksi takdirde onu öldürteceğini söyler. Gyges Kandaules'i öldürür, krallık ona geçer"²²⁶. Böylece, MÖ 716 yılında Mermnadlar hanedanlığı başlar”.

Gyges'in, Lydia'da tahtı darbe ile ele geçirmesinin arkasında Kariyalı askeri güçlerin ve Heraklid muhaliflerinin de payı olmalıdır. Plutarkhos, MÖ 680 yıllarında Lydia'da kral olması için Gyges'e yardım eden Mylasalı (Milaslı) Arselis karakterinin adını söylemektedir²²⁷. Kandaules suikastının ardından dul kraliçe ile evlenen Gyges, iktidarın tek sahibi olarak hükümdarlığını onaylatmak ve Delphi Apollon kültüne bağlılığını kanıtlamak amacıyla çağdaşı Midas'ın izinden gitmiş, Delphi'ye armağanlar göndererek lehine kehanetlerin gerçekleşmesini sağlamıştır²²⁸. Mermnadlar Hanedanlığı zamanında Lydia krallığı siyasal, ekonomik ve kültürel bakımdan üst seviyeye gelmiştir. Bu devirde hüküm süren krallar şunlardır:

Gyges	(MÖ 717-678)
Ardys	(MÖ 678-629)
Sadyattes	(MÖ 629-617)
Alyttes	(MÖ 617-560)
Kroisos	(MÖ 560-546)

Gyges, İonia'nın tehlikeli yükselişini fark edip öncelikle stratejik açıdan önem taşıyan İonia kentlerini hedef alan saldırılara girişmiştir. Gyges ve sonrasında gelenler de bu istila politikası sistematik olarak MÖ 546 yılına kadar aralıksız devam etmiştir²²⁹.

Gyges tahta geçtiğinde Phrygia, Kafkasya'dan gelen göçebe topluluklar olan Kimmerler'in istilasını altındaydı. Phrygler'in Kimmerler tarafından yıkıldığı, bunların Anadolu'ya girdikleri dönemde Gyges'in Asurlular ile görüşmeler yaptığı ve Asurlular'ın yardımına başvurduğu bilinmektedir. Politikadaki aktifliğini ekonomide de göstermiş olan Gyges zamanında Lydia çok önemli bir altın üreticisiydi²³⁰. MÖ 652 yılında Gyges Kimmerler ile savaşırken savaş alanında ölür. Lydialılar onu Marmara Gölü kenarında büyük bir tümülüs inşa ederek oraya gömerler. Bintepe'deki nekropolde bulunan Gyges'in

²²⁶ Herodotos I. 7-12.

²²⁷ Pedley 1972: 7. Not.4.

²²⁸ Herodotos I. 7-14.

²²⁹ Şahin 1998: 22.

²³⁰ Hanfmann ve Foss 1983: 8.

mezarının krepis duvarı üzerinde işaretlerin bir monogram olabileceği ve *Gu-gu* yani Gyges olarak okunabileceği belirtilmiştir²³¹.

Asur kaynaklarında Kimmer akınları sırasında iki kez Sardeis'in kuşatıldığı kaydedilmiştir²³². Sardeis'in Kimmerler'in eline geçtiği antik metinlerde de yer almaktadır²³³. Sardeis'in sırasıyla Kimmerler, Kimmerlerle bağlantılı bir halk olan Treler ve Lykialılar tarafından istila edildiği kaydedilmiştir²³⁴. Ayrıca Treler tarafından Magnesia'nın da talan edildiği aktarılmaktadır²³⁵.

Resim 19: Lydia Kralı Gyges'ten Asur Kralı Asurbanipal'a (MÖ 668-627) giden elçilik heyetinden söz eden kil tablet. Çivi yazısıyla yazılmıştır. Llyod 1997: 91.

²³¹ Hanfmann ve Foss 1983: 57.

²³² Kagan 1982: 343-360.

²³³ Strabon I. 3. 21, XIV. 1.40.

²³⁴ Strabon XIII. 4. 8.

²³⁵ Strabon XIV. 1. 40.

MÖ VII. yüzyılda yeni pazar arayışı içinde olan ve kendilerine bir koloni kurma arzusunda olan Miletos, Çanakkale Boğazı kıyısındaki Abydos'ta (Nara Burnu) koloni kurmak amacıyla Gyges'e danışır ve onun onayını ister²³⁶. C. Roebuck tarafından Abydos'ta, Gyges'e bağlı bir paralı askeri birliğin konuşlandırılmış olabileceği ileri sürülmektedir²³⁷. Strabon, Dardanos yakınlarındaki Gyges Burnu ve Troia'da Adramyttion'daki "Lydialı Kapısı"ndan söz ederken bu kentin Lydialılar tarafından kurulduğunu söylemektedir²³⁸. Gyges'in ticari ve askeri çıkarları gözeterek, kontrol altında tuttuğu bölgelerde bazı gelişmelere izin verdiği anlaşılmaktadır. Gyges, Miletos ve Smyrna'ya seferler düzenlemiş fakat başarısız olmuştur²³⁹. Sadyattes Dönemi, Miletos'a yapılan düzenli seferlerin başarısızlığa uğraması dışında kısa ve durgun geçmiştir²⁴⁰.

Alyattes, Kimmer saldırılarına son vererek göçebe kavimleri yenmiştir. İonia üzerine seferler yapılmıştır. Alyattes İonia'da, Smyrna'yı kuşatmış ve ele geçirmiştir. Strabon, Smyrna'nın işgalinin ardından kentin dağıldığını, 400 yıl boyunca halkın küçük ve dağınık köylerde yaşadığını aktarmaktadır²⁴¹. Klazomenai'ye asker göndermiş ve Miletos'lulara karşı açılan savaşa devam etmiştir. Bu savaş on bir yıl sürmüş, Miletos'lular iki ağır yenilgiye uğramışlardır. Ancak Alyattes'in sağlığını yitirmesi ve Miletos'un şiddetli bir kıtlığa girmesi sonucunda anlaşma ile sonuçlanmıştır²⁴². MÖ 604 yılında yapılan barış anlaşmasından sonra Miletos'ta iki Athena tapınağı inşa edilmiştir. Alyattes böylece batı yanını güvenceye almış, yönünü bu kez doğuya çevirmiş ve sınırlarını Bithynia bölgesine doğru genişletmiştir²⁴³. Alyattes'in askeri birliklerine, savaşlarda kullanılan eğitilmiş köpeklerin eşlik ettiği ve Kimmerler'i Anadolu'dan sürerken bu köpeklerin rehberliğinde hareket ettiği belirtilmektedir²⁴⁴. Alyattes döneminde gerçekleşen bir diğer önemli olay MÖ 585 yılında Medler ile Lydialılar'ın karşı karşıya gelmesidir. İki ordu savaşırken güneş tutulmuş ve böylece ortalık kararmıştır. Güneş tutulmasını Miletoslu Thales önceden bildirmiştir. Savaşan her iki taraf da bunu "Tanrılar savaş istemiyor" şeklinde yorumlayarak aralarında barış yapmışlardır. Barışı sağlam kılmak için de Alyattes, kızı Aryenis'i, Med Kralı Kyaksares'in oğlu Astyages ile evlendirmiştir²⁴⁵. Böylece her iki taraf da barış içinde yaşamaya başlamıştır.

²³⁶ Strabon XIII. 1. 22.

²³⁷ Graham 1971: 41.

²³⁸ Strabon XIII. 1. 65.

²³⁹ Herodotos I. 14.

²⁴⁰ Herodotos I. 16-18.

²⁴¹ Strabon XIV. 1. 37.

²⁴² Herodotos I. 16-22.

²⁴³ Akşit 2008: 52.

²⁴⁴ Forster 1941: 114.

²⁴⁵ Herodotos I. 73-74.

Lydia Kralı Alyattes, bu barış döneminde ilk sikke basımına başlamıştır. İlk sikkeler elektrondan, yani %55 altın, %45 gümüş ve az miktarda bakır madeninden oluşmaktadır. Kısmen Gediz Çayı'nın Paktalos ile birleşen kısımları ve Sardeis'ten geçen Paktolos Çayı zengin altın içerdiğinden Lydialılar bu altınları toplayıp zengin bir ulus haline gelmişlerdir. Alışverişlerde bu sikkeler kullanılmaya başlamış ve bu durum çevre coğrafyalara yayılarak artık takasla yapılan alışveriş yerine sikke ile alışveriş yapılır olmuştur. Sardeis'te basılan sikkelerin yüzlerinde aslan figürü bulunmaktadır. Devletin bastığı sikkelerin yanında zengin tüccarlar da sikke basmışlardır²⁴⁶. Alyattes ticaret, endüstri, tarım ve sanat alanlarında büyük atılımlar yapmıştır. Herodotos, Alyattes'in kendisi için yaptırdığı mezar anıtından söz eder ve bu mezarı Mısır ve Babil'deki anıtlar ile karşılaştırır²⁴⁷. Yoğun yapılan seferler ve diplomatik ilişkiler, Alyattes dönemiyle beraber Yunan etkilerinin Sardeis'te daha yoğun olarak yaşanmasına neden olmuştur. MÖ VI. yüzyıl ortalarına doğru, dış ve iç pazarda artan Atina'nın gücü, İonia'da olduğu gibi Sardeis'te de hissedilmeye başlanmıştır.

Alyattes MÖ 563 yılında ölünce yerine oğlu Kroisos geçmiştir. Kroisos, zamanında krallığın en parlak dönemi yaşanmış, Lydia Krallığı en geniş sınırlarına ulaşmıştır²⁴⁸. Kroisos, Miletos dışındaki İonia şehirlerini Lydia sınırlarına dahil etmiş ve krallık sınırları Ege Denizi'nden Halys (Kızılırmak) kıyılarına ve Propontis (Marmara) sahillerine kadar uzanmıştır.

Kroisos'un, Alyattes'ten kalan elverişli ortamdan faydalanarak İonia kentleri üzerinde geliştirdiği yayılcı politika hızla devam etmiştir. Tüm ikili ilişkilere karşın Kroisos'un ilk kuşattığı şehir Ephesos olmuştur²⁴⁹. Kroisos döneminde, elde edilen altının savurgan bir biçimde kullanıldığı kaydedilmektedir²⁵⁰. Kroisos, Yunan dünyasında ve İonia'da görkemli sunuları ile anılmaktadır.

²⁴⁶ Akşit 2008: 52.

²⁴⁷ Herodotos I. 93.

²⁴⁸ Herodotos I. 28.

²⁴⁹ Herodotos I. 26.

²⁵⁰ Herodotos I. 69,92, VI.125.

Resim 20: Mermnad sülalesi döneminde Lydia'nın Ionya ve Aiolia'daki genişleme süreci.

Kerschner 2010: 250, Resim 2.

Çok zengin bir kral olan Kroisos elektron sikke yerine altın ve gümüş sikke bastırmıştır. Devletin, altın gümüş arasındaki pariteyi²⁵¹, belirlediği sistemi de Kroisos getirmiştir. Annesi Kariyalı olan Kroisos, gösterişli ve savurgan bir hayat sürmüştür²⁵². Onun olağanüstü zenginliği komşularını da etkilemiş ve ona hayranlık duyulmasına neden olmuştur. Kroisos, sanat eserlerinin yapımına da yardımcı bulunmuştur. Yapılmakta olan Ephesos

²⁵¹ Parite bir ülkenin para biriminin başka bir ülkenin para birimine karşı değeridir.

²⁵² Herodotos I. 92.

Artemis Tapınağı'na da yardım etmiştir. Bugün British Museum'da bulunan bu tapınağın kabartmalı sütunları onun yardımları ile yapılmıştır. Günümüzde çok varlıklı birini ifade etmek için kullanılan “Karun kadar zengin” sözü, Kroisos'un ne kadar zengin biri olduğunu ortaya koymaktadır²⁵³. Kroisos'un batıda sağladığı askeri ve politik üstünlüğü, doğuda da sağlamaya çalışması Lydia Krallığı'nın sonunu hazırlamıştır. Herodotos, Pers İmparatorluğu'nun Lydia için bir tehdit olacağını düşünen Kroisos'un, Delphoi ve Thebai Apollon tapınaklarına altından hediyeler gönderdiğini, kahinlere “*Kroisos Perslerle savaşsın mı, savaşacaksa dost bir ulustan müttefik alsın mı?*” diye sorduğunu söyler²⁵⁴. Bu olaylar sonucunda Kroisos Persleri yıkmayı umut ederek Sparta ile müttefik olmaya karar verir²⁵⁵. MÖ 547 yılının baharında Kızılırmak'ı geçerek Perslere karşı savaş açmış, ilk Lydia-Pers savaşında ağır kayıplar vermiş, fakat kesin bir sonuç alınamamıştır. Ancak daha sonra iki ordu Sardeis kentinin önünde, ovada karşılaşmış ve ondördüncü günde Sardeis kenti düşmüştür²⁵⁶. Lydia Krallığı, MÖ 547/6 yılında Pers kralı Kyros'un Sardeis'i ele geçirmesiyle yıkılmıştır. Başkent Sardeis Pers Satraplığının merkezi durumuna gelmiştir. Krallığın yıkılmasıyla Lydialıların kendilerine özgü olan dilleri de unutulmuştur²⁵⁷.

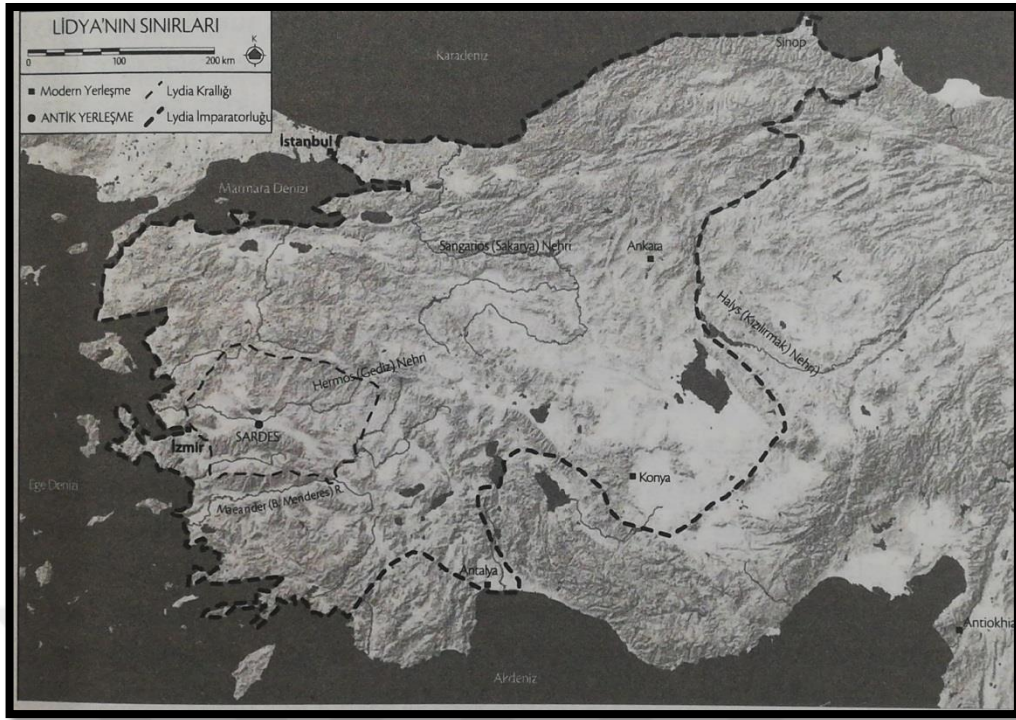
²⁵³ Akşit 2008: 52.

²⁵⁴ Herodotos I. 53.

²⁵⁵ Herodotos I. 46-53, 69, 71.

²⁵⁶ Herodotos I. 76-84.

²⁵⁷ Hanfmann ve Foss 1983: 87-89.

Resim 21: Lydia Krallığı'nın olası sınırları. (C.H.Roosevelt 2017, 73).

Savaş alanında, kralı tanımayan bir Pers askeri tam Kroisos'u öldüreceği sırada, o zamana kadar hiç konuşmayan Kroisos'un sağır ve dilsiz olan küçük oğlunun dili çözülür ve "Kroisos'u öldürme!" diye bağırır. Pers askerleri öldürecekleri kişinin Kroisos olduğunu anlayıp onu tutsak ederler²⁵⁸.

Myson tarafından kırmızı Figür tekniği ile yapılmış ve MÖ V. yüzyıl başlarına tarihlenen bir amphora üzerinde Kroisos'un odun yığını üzerindeki ölüm sahnesi betimlenmektedir²⁵⁹. Bu betimleme tartışmalara neden olmuştur. Myson'un gerçeğe ne kadar sadık kaldığı bilinmemektedir. Ayrıca Kroisos'u bir Yunanlı gibi betimlediği görünmektedir. Kroisos'un şatafatlı yaşamına karşın yakılarak öldürüldüğü antik metinlerde de yer almaktadır²⁶⁰.

²⁵⁸ Akşit 2008: 53; Llyod 1997: 99.

²⁵⁹ Ramage ve Craddock 2000: 20.

²⁶⁰ Herodotos I. 86-87.

Resim 22: Kroisos'un odun yığını üzerindeki ölüm sahnesi. Ramage-Craddock 2000, 20, fig. 1. 7.

Persler satraplık merkezi olarak, İonia ve Karia'yı da kapsayan Lydia bölgesinde Sardeis'i, Mysia bölgesinde Daskyleion'u seçmişlerdir. Satrapların yanısıra her satraplıkta doğrudan krala bağlı olan garnizon komutanları ve "Kralın Gözleri" denilen müfettişleri vardı²⁶¹. Lydia Krallığı'nı ele geçiren Kyros, daha sonra Sardeis'i Tabalos adında Persli bir komutana emanet etmiştir. Kroisos'un hazinelerini ve esir düşen Lydialıları ise Susa'ya götürme görevini Paktyas adında bir Lydialıya vererek kendisi Ekbatana'ya dönmüştür²⁶².

Pers Kralı Kyros Küçük Asia'nın fethini tamamlama işini komutanı Harpagos'a bırakıp, Babil'i ele geçirmek üzere doğuya dönmüştür. Kyros'un Anadoludan ayrıldığını fırsat bilen Paktyas, elindeki hazine ile denize doğru inip paralı askerler toplayarak Sardeis kendine gelip Tabalos'u kuşatmıştır²⁶³. Sardeis'in kuşatıldığını haber alan Kyros, komutanlarından Med kökenli Malzares'i bölgeye göndermiştir²⁶⁴. Üzerlerine bir ordunun gönderildiğini haber

²⁶¹ Herodotos I. 114.

²⁶² Herodotos I. 153.

²⁶³ Herodotos I. 154.

²⁶⁴ Herodotos I. 156.

alan isyancılar korkup dağılmışlar ve Paktyas da Kyme'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Mazares Kyme'ye haberciler göndererek Paktyas'ı teslim etmelerini istemiş, ancak bu isteği karşılıksız kalmıştır. Khios'a götürülen Paktyas Khioslulara Aterneos'un (Dikili) verilmesi karşılığında Perslere teslim edilmiştir²⁶⁵. Ayaklanmanın ardından Mazares Lydia'ya bir çeki düzen verdikten sonra tüm Batı Anadolu'yu Pers egemenliği altına almak için, ilk olarak Sardeis'in kuşatılmasına yardım eden Priene kentini ele geçirip halkını köleleştirmiş ve buradan Menderes ovasına inerek Magnesia kenti de dahil olmak üzere bir çok kenti yağmalamıştır²⁶⁶. Mazares'in ölümünden sonra, Kyros'a yakın olan bir başka Med kökenli komutan olan Harpagos ordunun başına geçmiştir²⁶⁷. Harpagos Batı Anadolu'da siyasibirliği sağlamıştır.

Batı Anadolu üzerine komutanlarını gönderen Kyros doğuya, Babil'e doğru yönelmiştir. MÖ 540 yılında Babil'i ele geçirmiştir²⁶⁸. Kyros, son seferini Hazar Denizi civarında ovada yaşayan Massaget krallığına yapmış ve Herodotos'a göre kocasının ölümüyle tahta geçmiş olan Kraliçe Tomris ile yaptığı savaşta ölmüştür²⁶⁹. MÖ 530 yılında Kyros'un ölümünden sonra imparatorluğun başına oğlu Kambyses geçmiştir²⁷⁰. Kambyses zamanında Anadolu'da önemli bir olay olmamıştır.

4.2. Lydia Bölgesi'nin Erken Dönemleri Hakkında Bilgi Veren Arkeolojik Kazılar

4.2.1. Yortan

Lydia Bölgesi sınırları içerisinde Prehistorik dönemlere ilişkin ilk kazı Kırkağaç ilçesi, Gelenbe beldesindeki Yortan mezarlığında yapılmıştır. P.Gaudin tarafından 1900 yılında başlatılan kazı çalışmalarında 100'ün üzerinde pithos mezar açığa çıkartılmıştır. Gaudin'in kazılar sırasında yaptığı çizim ve kazı raporlarının tamamına ulaşılamamış olsa da mühendis olması sebebiyle elimizdeki çizimlerinin çağdaşı arkeolojik çalışmalar arasında önemli bir yeri vardır. Gaudin'den uzun yıllar sonra İ. K. Kökten'in daha çok Balıkesir sınırlarında bu kültürün yayılım sahasıyla ilgili tespitleri olmuştur. T. Kamil ise dünyada çok farklı coğrafyalardaki çeşitli müzelere dağılmış vaziyetteki Yortan buluntularını yeniden inceleyerek kronolojik tespitlerde bulunmuştur. D. French'in Balıkesir ve Manisa illerini

²⁶⁵ Herodotos I. 157-160.

²⁶⁶ Herodotos I. 156-161.

²⁶⁷ Herodotos I. 162.

²⁶⁸ Herodotos I. 178-192.

²⁶⁹ Herodotos I. 204-216.

²⁷⁰ Herodotos II. 1.

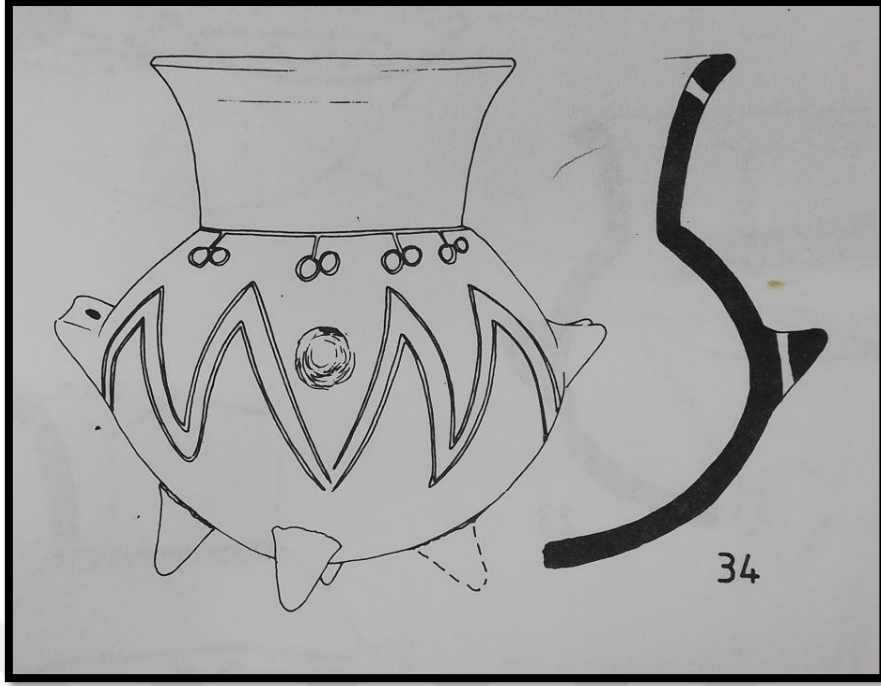
kapsayan yüzey araştırmasında, Yortan kültürünün yayılım alanının ve Batı Anadolu'daki diğer önemli İTÇ merkezleri ile olan bağlantısına yönelik bazı tespitlerde bulunulmuştur. Yortan mezarlığında Gaudin'den sonra arazide herhangi bir çalışma yapılmamış olmasından dolayı değişen coğrafi durum, özellikle İzmir- İstanbul yolu sebebiyle mezarlığın yeri konusunda yanlış yönlendirmeler yapılmış, 2008 yılında E. Akdeniz başkanlığındaki yüzey araştırmasıyla Yortan mezarlığının lokasyonuna ilişkin kuşkular ortadan kalkmıştır. Mezarlık yanı sıra bu zengin kültürü oluşturan insanların yerleşim yeri olduğu tahmin edilen Çavdar Tepe de tespit edilmiştir²⁷¹.

Kayalık bir alana konumlanmış Yortan mezarlığında, mezarlar yüzeyden 1 - 1.5 m. derinlikte açığa çıkartılmıştır. Pithos mezarların dışında sadece tek bir taş sanduka mezar bulunmuştur. Pithosların ağızları doğu, güneydoğu ve kuzeydoğuya; mezarlık ise Gaudin'in ifade ettiği üzere doğu-batı yönünde konumlanmıştır. Pithosların içerisine yetişkin kadın ve erkekler, çömleklerin içerisine ise bebek ve çocuklar gömülmüştür. Pithoslara bir veya birden fazla gömü yapılmış daha sonra pithosların ağızları taş ile kapatılmıştır. Ölülerin yanlarına çoğunlukla mezar hediyeleri bırakılmıştır. Yortan mezarlığında pithosların içerisinde ele geçen mezar hediyeleri pişmiş toprak çanak ve çömlekler hem sayıca hem de form olarak çok zengindir²⁷². Öte yandan bazı pithos ve çömlek mezarların içlerinin boş olduğu gözlemlenmiştir. Bunların simgesel bir anlamı olabileceği düşünülmektedir. Mezarlardaki hediyeler form olarak çömlek, testi ve kaselerden oluşmaktadır. Bu mezar hediyeleri Kamil tarafından "*libasyon yapma amacı doğrultusunda içlerine sıvı doldurulmuş kaplar*" şeklinde yorumlanmıştır²⁷³.

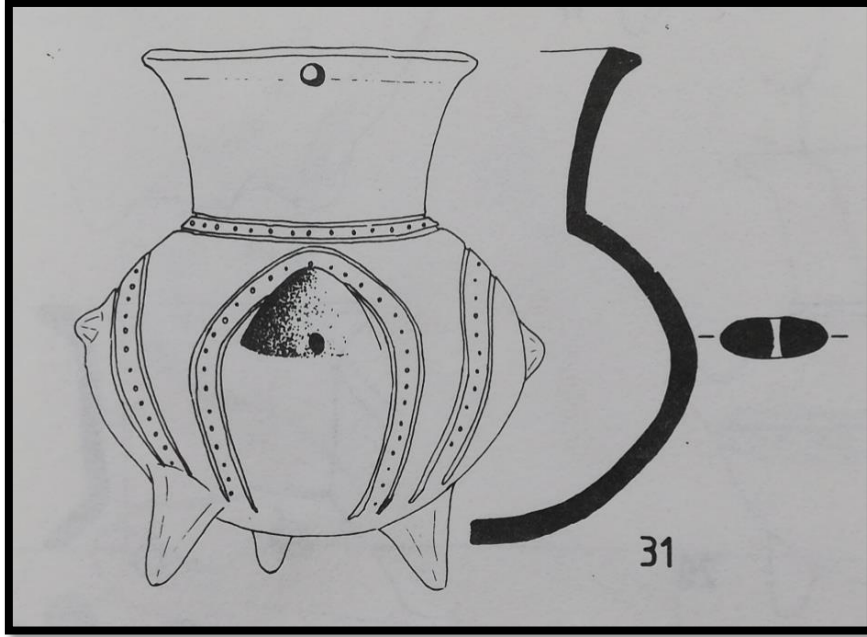
²⁷¹ Akdeniz 2009: 49-64.

²⁷² Kamil 1982: 8.

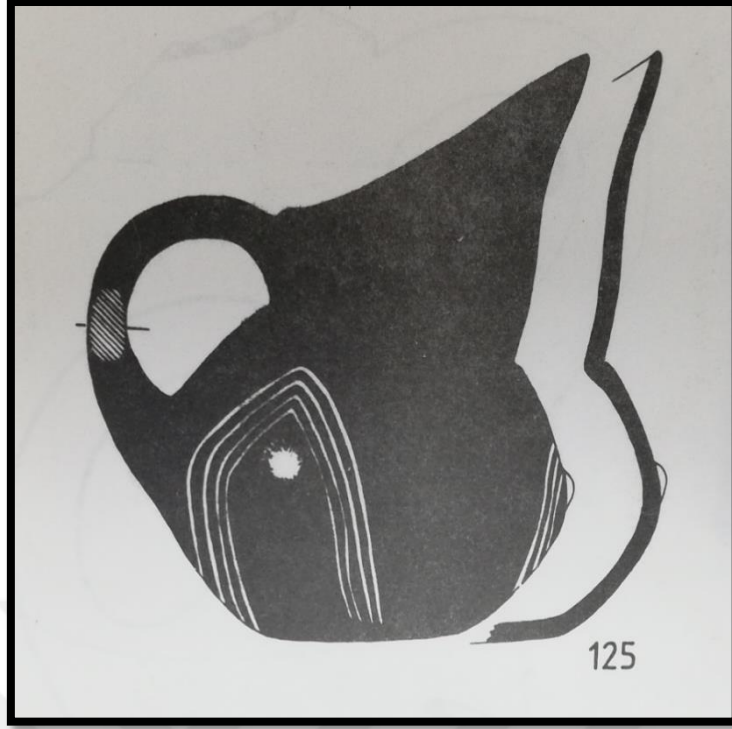
²⁷³ Kamil 1982: 11.

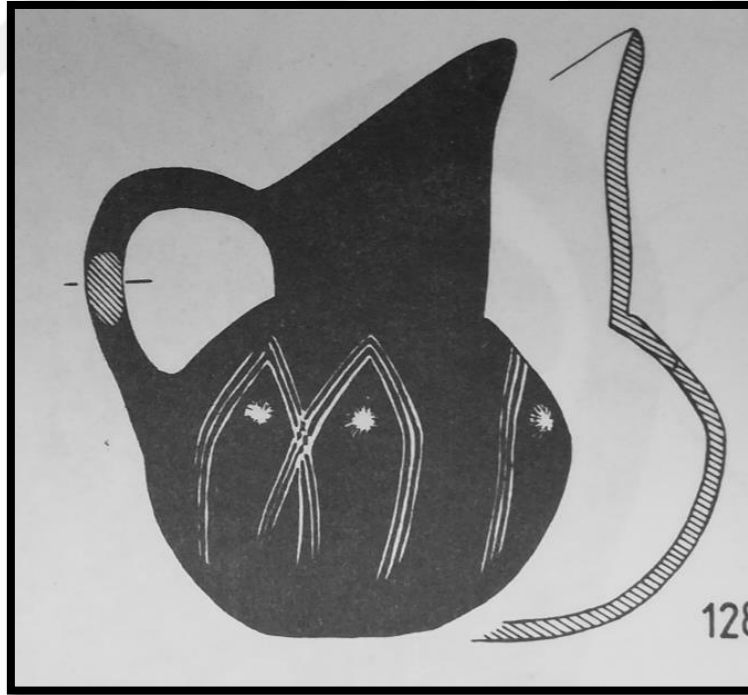
Resim 23: Yortan mezar hediyesi boyunlu çömlek. Kamil 1982:178 Fig 26-34.

Resim 24: Yortan mezar hediyesi boyunlu çömlek. Kamil 1982:178 Fig 26-31.

Resim 25: Yortan mezar hediyesi gaga ağızlı testi. Kamil 1982:189 Fig 37-125.

Resim 26: Yortan mezar hediyesi gaga ağızlı testi. Kamil 1982:189 Fig 37-128.

Bazı kaplarda kozmetik madde kalıntıları, kırmızı/turuncu renkte okr boya bulunmuştur. Boyaların kült amacıyla kullanılmış olabileceği düşünülmektedir²⁷⁴. Kırmızı boya kullanımı, ritüel anlamda kanı sembolize etmektedir. Ölülerin üzerine kırmızı boya serpmeye adeti Avrupa'dan Afrika'ya, Avusturalya'dan Amerika'ya kadar yaygın bir uygulama olarak bütün insanlık tarihi boyunca görülmüştür²⁷⁵. Mezar hediyesi küçük boyutlu çanak ve çömleklerin, kuş şeklindeki kapların ve testiciklerin çocuklar için konulmuş oyuncaklar olduğu belirtilmiştir²⁷⁶. Mezarlarda çanak ve çömleğin yanı sıra ağırşaklar, mermer idoller, madeni iğne ve balta ele geçmiştir. Şematize edilmiş idoller Ege Bölgesi'nin yaygın idol formlarına; keman biçimli idol Beycesultan, Thermi ve Troia'da ele geçenlere; bir diğer idol ise Çanakkale-Kilia idol grubundakiler ile benzerlik göstermektedir. Anadolu dışında, Kiklad adaları formları ile olan benzerlikler dikkat çekicidir²⁷⁷.

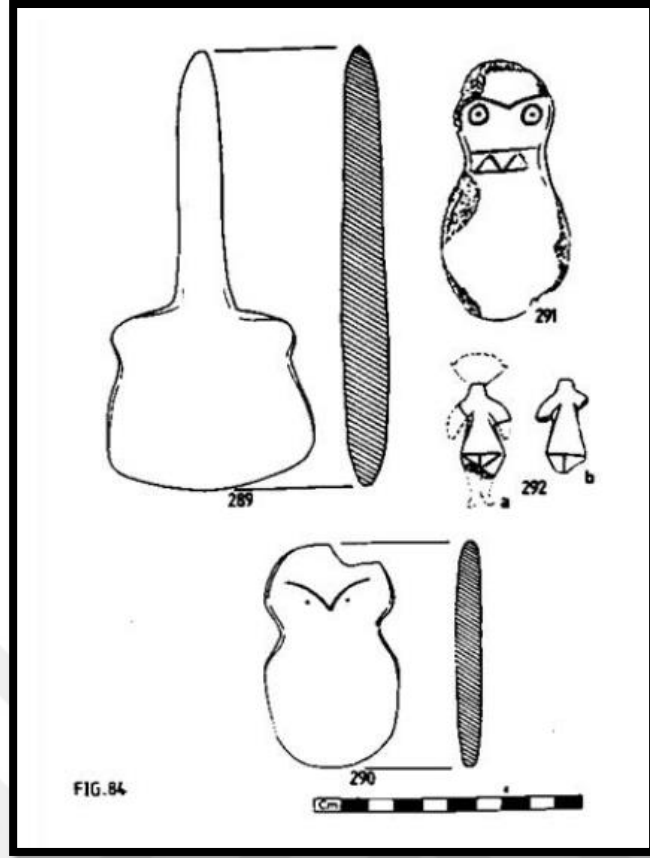
Yortan mezarlığı, Batı Anadolu'nun en önemli İlk Tunç Çağı mezarlıklarından birisidir. Özellikle T. Kamil ve devamındaki araştırmacılar sayesinde buranın tek bir mezarlıktan ibaret olmadığı "Yortan Kültürü" tanımlamasının kullanılması gerektiği anlaşılmıştır. Buna göre Yortan Kültürü, İTÇ II ve III. evrenin başında, Balıkesir'in güney kesimleri ile Manisa'nın kuzey kesimleri başta olmak üzere, daha çok karasal coğrafyada geniş bir alana yayılmıştır. Pithos mezarların formları ve yönlerinin ötesinde bu mezarlara bırakılan mezar armağanları, bunlar içerisinde de seramikler gösterdikleri form (gaga ağızlı testiler, çömlekler...) ve bezeme özellikleri dolayısıyla "Yortan Kültürü" tanımlaması için en belirgin eserlerdir.

²⁷⁴ Kamil 1982: 11.

²⁷⁵ Eliade 1976: 23.

²⁷⁶ Kamil 1982: 11.

²⁷⁷ Kamil 1982: 19-22.

Resim 27: Yortan Mezarlığı'nda bulunan mermer idoller. Kamil 1982: 238, fig 84. 289-292.

4.2.2. Ahlatlı Tepecik

Manisa'nın Gölarmara ilçesi yakınlarında, Marmara Gölü'nün (Gyges Gölü) güney kıyısında yer alan Ahlatlı Tepecik'teki kazı çalışmalarına 1968 yılında D. G. Mitten ve G. Yügrüm yönetiminde başlanmıştır. Ahlatlı Tepecik, İlk Tunç Çağı'ndan Roma dönemine kadar çeşitli dönemlerde iskan görmüştür²⁷⁸. Yerleşmede, Lydia dönemine ait bir ev kalıntısının altından prehistorik döneme tarihlendirilen bir balta bir de yarım ay şeklinde mikrolit alet ele geçmiştir. Tarihi hakkında yorum yapılmayan bu alet, Mitten ve Yügrüm'ün araştırma yaptıkları dönemde karşılaştırma yapılacak merkez sayısının az olmasından dolayı Antalya'daki Karain ve Beldibi mağaralarında bulunduğu vurgu yapılmıştır²⁷⁹.

²⁷⁸ Mitten ve Yügrüm 1969: 126-127.

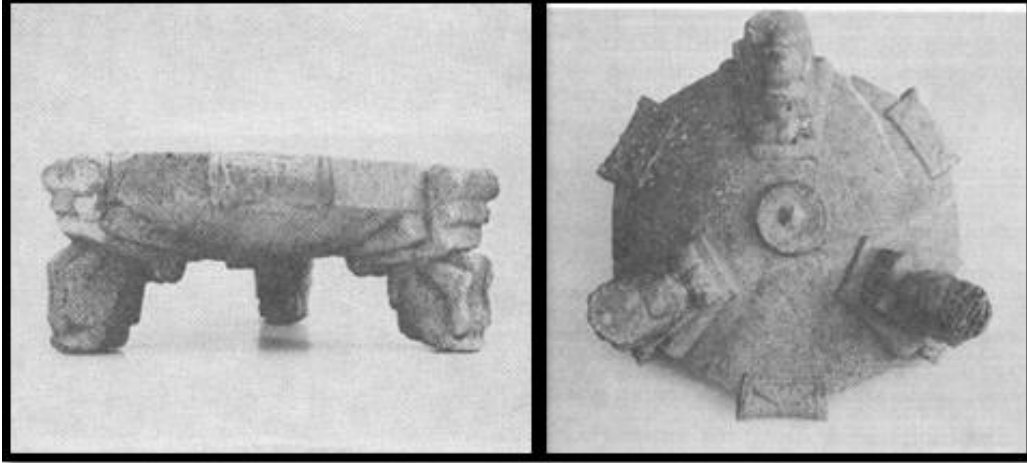
²⁷⁹ Mitten ve Yügrüm 1969: 126.

Resim 28: Ahlatlı Tepecik genel görünümü. Arş. Gör. Yavuz Selim Kaya arşivi.

Resim 29: Ahlatlı Tepecik'te ele geçen mikrolit alet. Spier 1983: 308, Fig.20.

Resim 30: Ahlatlı Tepecik'te ele geçen İTÇ'ye tarihlendirilen üç ayaklı kaplar. Mitten ve Yügrüm 1968: Fig.8, Fig.9.

Yörenin İlk Tunç Çağı'na ait verileri mezarlarda ortaya çıkarılan buluntulara dayanmaktadır. Açığa çıkarılan pithos ve taş sanduka mezarların yönleri doğuya bakmaktadır. Pithos mezarlardan birine tek bir birey gömülmüş, mezar hediyesi olarak da, bakırdan yapılmış bir hançer, silindirik bir pendentif/kolye ve kırmızı rekli bir testi bırakılmıştır. Ele geçen bir başka mezarda ise iki birey olduğu tespit edilmiştir. Başları doğuya bakacak şekilde pithos mezarın içerisine yerleştirilmiştir. Bireylerin yanlarında ölü hediyesi olarak kazıma bezemeli, siyah renkli, minyatür bir çömlek ele geçmiştir. Ahlatlı Tepecik'te ele geçen el yapımı çanak çömlekler bizlere bölgedeki İlk Tunç Çağı kültürleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu çanak çömleklerin büyük bir kısmı siyah astarlı kaselere aittir. Bu kaselerin benzerleri Troia I kültüründe karşımıza çıkmaktadır²⁸⁰. Küçük bir tarım toplumu olan yöre halkının geçimini avcılık ve balıkçılık ile sağlamakta olup kendi çanak çömleğini üretmişlerdir.

²⁸⁰ Mitten ve Yügrüm 1969: 126-127.

Resim 31: Ahlatlı Tepecik'te açığa çıkarılan İTÇ'ye ait pithos mezar. Mitten ve Yügrüm 1969:130 Fig. 7.

Resim 32: Ahlatlı Tepecik'te ele geçen İTÇ'ye ait kırmızı renkli testi. Spier 1983: 308, Fig. 19.

4.2.3. Eski Balikhane

Marmara Gölü'nün güneyinde Tekelioğlu Köyü'nün 2 km doğusunda yer alan Eski Balikhane'de D. G. Mitten yönetiminde, D. H. Finkel ve G. Yügrüm'ün katılımıyla 1969 yılında kazı çalışmalarına başlanmıştır. Yerleşmede, İlk Tunç Çağı, Lydia, Roma ve Bizans Dönemlerine ait tabakalar saptanmıştır²⁸¹.

Resim 33: Eski Balikhane genel görünümü. Arş. Gör. Yavuz Selim Kaya arşivi.

Yapılan çalışmalarda alanda beş adet pithos mezar açığa çıkarılmıştır. Pithoslardan ikisi küçük, diğer üçü büyük boyuttadır. İçerisinde insan iskeletinin bulunmadığı küçük pithoslardan birinin ağzına taş bir plaka örtülmüş ve yönü güneye bakmaktadır. İkinci küçük pithosta cinsiyeti belirlenememiş bir bebek gömüsü vardır. Üçüncü pithosun içerisinde ise kemikleri parçalanmış, büzülerek yatırılmış, başı doğuya bakan 35 yaşlarında bir erkek tespit edilmiştir. Yapılan incelemelerde pithosun daha sonra tekrar açılarak içerisine ikinci bir gömü daha yapıldığı anlaşılmıştır. Fakat bu gömüden herhangi bir buluntuya rastlanılamamıştır. Ağzı bir taş plaka ile kapatılmış ve kireçtaşı ile güçlendirilmiştir²⁸². Mezar içinden çeşitli mezar buluntuları ele geçmiştir. Bunlar; siyah ağıllı bir sürahi, vazo, iki adet altın kulak

²⁸¹ Mitten ve Yügrüm 1971: 191.

²⁸² Mitten ve Yügrüm 1971: 192-193.

tıkacı, bakır ya da tunç hançer/kama, küçük bir koç heykelciği ve Yortan tarzı minyatür üç ayaklı siyah kap bulunmuştur.

Açığa çıkarılan diğer iki pithos mezar yetişkin bir kadın ve bir erkeğe aittir. 30-40 yaşlarındaki kadın, kuzey-güney yönlü yatırılmış, başı güneye yüzü ise doğuya bakmaktadır. Mezar hediyesi testiler, minyatür kase ve istiridye kabukları ele geçmiştir. Pithosun dışında ağzına yakın bir yerde taştan yapılmış bir tanrıça figürünü ele geçmiştir. 35 yaşlarındaki erkeğe ait olan diğer gömü de kuzey-güney doğrultulu, yüzü doğuya bakacak şekilde yatırılmıştır. Yanına üç adet vazo hediye olarak bırakılmıştır. Gömülerin hepsi kuzey-güney yönlüdür. Bu coğrafyada olmayan bir uygulama olması bakımından önemlidir²⁸³.

Resim 34: Plankare içerisinde açığa çıkarılan pithos mezar, yönü kuzeye bakmaktadır. Mitten ve Yügrüm 1971: 193, Fig. 3.

²⁸³ Mitten ve Yügrüm 1971: 193-195.

Resim 35: Eski Balıkhane kúp mezarları içinde ele geçen İTÇ Dönemine ait mezar buluntuları. Mitten ve Yügrüm 1971: 191-195, Fig. 4.

Resim 36: Eski Balıkhane İTÇ Dönemine ait kúp mezar içinde ele geçen minyatür çömlek. Mitten ve Yügrüm 1971: 191-195, Fig. 9.

Resim 37: Eski Balıkhane’de İTÇ Dönemine ait kúp mezarların içinde ele geçen koç figürünü kolye ucu (pandantif). Mitten ve Yügrüm 1971: 191-195, Fig. 6.

Resim 38: Eski Balıkhane İTÇ Dönemine ait kúp mezarların içinde ele geçen altın kulak tıkaçları. Mitten ve Yügrüm 1971: 191-195, Fig. 7a.

Resim 39: Eski Balıkhane küp mezarın dışında ağzına yakın bir yerde ele geçen taştan yapılmış bir tanrıça figürünü. Mitten ve Yügrüm 1971: 193, Fig.8.

4.2.4. Gavurtepe Höyüğü

Gavurtepe Höyüğü, Manisa'nın Alaşehir ilçesinde yer almaktadır. Yerleşmede 1987-1992 yılları arasında R. Meriç başkanlığında kazı çalışmaları yapılmıştır. Höyükte, Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı, Hellenistik Dönem ve Bizans Dönemlerine ait kalıntılar saptanmıştır²⁸⁴. R. Meriç tarafından, MÖ II. bin yıla tarihlenen bir sur mimarisi ve höyüğün ana giriş kapısına ait olduğu düşünülen orthostat bloklar önemli mimari-plastik kalıntılardır. Diğer İlk Tunç Çağı yerleşmelerinde de olduğu gibi burada da pithos mezar gömüsü vardır. Bir kız çocuğuna ait olan mezara bırakılan altın gerdanlık, kulak tıkacı, bilezik, mermer idol, mühür ve testicikler zengin mezar hediyelerini oluşturmaktadır²⁸⁵. Bu mezar çağdaşları ile aynı gelenekleri yansıtsa da tek bir kişiye çok zengin mezar hediyeleri bırakılması açısından farklılık göstermektedir.

²⁸⁴ Meriç 1988: 158.

²⁸⁵ Meriç 1993: 356.

Resim 40: Gavurtepe Hüyüğü genel görünümü. www.tayproject.org adresinden alınmıştır.

Çanak çömlek buluntuları İlk Tunç Çağı, MÖ II. Bin yıl özelliklerini yansıtmaktadır. Ayrıca Troia III-V dönemi ile benzer örnekler yoğundur. Fincanlar, gaga ağızlı testiler, yayvan ağızlı geniş karınlı mutfak kapları, orta boy küpler, gaga ağızlı rhyton, pithos, ağırşaklar, tunç iğneler, mühürler ve idol parçaları açığa çıkarılmıştır²⁸⁶. Yerleşmede ayrıca Myken seramikleri de bulunmuştur²⁸⁷.

4.2.5. Hastane Hüyüğü

Manisa'nın Akhisar ilçe merkezinde, Thyateira antik kentinin de yayılım bulduğu arazidedir. Adını geçen sene yıkılan Eski Devlet Hastanesi'nden almıştır. Anadolu'nun iç kesimlerinden kıyı Ege'ye ulaşan yollar ile kuzey-güney rotası kıyısında bir geçit noktasında yer alan Akhisar ilçe merkezindeki en eski yerleşim sahası bu höyüktür. Höyükte 2011 yılında Prof. Dr. E. Akdeniz başkanlığında başlatılan kazılar günümüzde de devam etmektedir. En eski buluntular Son Neolitik-İlk Kalkolitik Çağ'a tarihlenmektedir. Höyükteki iskan yüzyıllar boyunca devam etmiş, Osmanlı Dönemi sonlarına kadar uzanmıştır. Höyükte, İlk, Orta ve Son Tunç Çağlarına ait mimari höyüğün üzerini tümünden kaplayan Hellenistik-Roma dönemi

²⁸⁶ Meriç 1990: 180-181.

²⁸⁷ Meriç 1988: 158.

tapınağı sebebiyle tahrip edilmiş olsa da bu dönemlere tarihlendirilen seramikler yoğun olarak ele geçmiştir.

Resim 41: Hastane Höyüğü hava fotoğrafı. Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi.

Yerleşmenin en eski mimari kalıntısı İlk Tunç Çağı tarihlendirilmektedir. Burada Troia I kültür tabakasında benzeri bulunan, tek sıra halinde yapılmış duvar açığa çıkarılmıştır²⁸⁸. Taş duvarın yanı sıra, İlk Tunç Çağı'nın başlarına tarihlendirilen üç farklı tabana ulaşılmıştır. Bunlar; seramik ile sıkıştırılmış toprak zemin, sıkıştırılmış toprak taban ve beyaz renkli sıkıştırılmış üçüncü bir zemindir²⁸⁹.

²⁸⁸ Akdeniz 2015: 123-124.

²⁸⁹ Akdeniz 2014a: 25.

Resim 42: Hastane Höyüğü M28 açmasında açığa çıkarılan, İlk Tunç Çağı'na ait mimari kalıntı. (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi).

Hastane Höyüğü İlk Tunç Çağı seramikleri arasında Troia'dan da bilinen içten kalınlaştırılmış dudaklı kaseler ile Kumtepe I'de ortaya çıkararak yaygınlaşan, Manisa-Akhisar-Balıkesir bölgesi ve Troia I-V'de görülen omurgalı çanaklar da görülmektedir²⁹⁰.

Ele geçen çanak çömlek parçalarının bir kısmının üzerinde kazıma bezeme yapılmıştır. Yortan örneklerinde olduğu gibi kazıma bezeme içerisine beyaz macun boya doldurulmuştur. Az sayıdaki örnekte ise, yüzeye doğrudan sürülen beyaz boya uygulaması vardır. Kapların yanı sıra küçük buluntu olarak, çakmaktaşıdan üretilmiş kesici aletler ve bezemeli ağırşaklar da bulunmuştur²⁹¹.

Bölgenin tipik kap formu olan Yortan türü çömlek ve üç ayaklı kap formlarına ait parçalar henüz sayıca çok azdır. Ele geçen örnekler genellikle yüzey özellikleri Yortan kültürünün de dahil olduğu Kuzeybatı Anadolu kültür grubuna benzer siyah kahverengi renkte ve genellikle astarlıdır. İlk Tunç Çağı'nın son dönemine ait birkaç parça seramik ise kırmızı astarlıdır. Bu seramiklerin yavaş dönen bir çarkta üretilmiş olduğuna dair izler vardır²⁹².

²⁹⁰ Akdeniz 2014a: 25-26.

²⁹¹ Akdeniz 2015: 123-124.

²⁹² Akdeniz 2014b: 128.

Resim 43: Thyateira/Hastane Höyüğü Prehistorik Dönem seramik fotoğrafları. (<http://thyateirakazisi.com/53/>).

İlk Tunç Çağı'na tarihlenen çanak ve çömlek dışında küçük buluntu olarak çakmaktaşı ve obsidyen dilgiler, bazalt baltalar, stilize taş idol, pişmiş toprak ağırşaklar ve deniz kabuğundan yapılmış kolye ucu bulunmuştur. Orta ve Son Tunç Çağları'na ait çok yoğun çanak ve çömlek parçaları da ele geçmiştir fakat bu iki evreye ait bir tabaka saptanamamıştır. Gri seramik ile altın yıldızlı seramik buluntuları önemli yer tutmaktadır²⁹³.

²⁹³ Akdeniz 2015: 125.

Resim 44: Thyateira/Hastane Höyüğü'nde ele geçen bazalt el baltası. Akdeniz 2014a: 43, Res. 23a.

Resim 45: Thyateira/Hastane Höyüğü'nde ele geçen kesici alet. Üst örtü kireçtaşı (beyaz) altı mikritik kireçtaşı (bej). Akdeniz 2014a: 43, Res. 23b

Resim 46: Thyateira/Hastane Höyüğü'nde ele geçen pişmiş toprak ağırşak. Akdeniz 2014a: 44, Res.24a

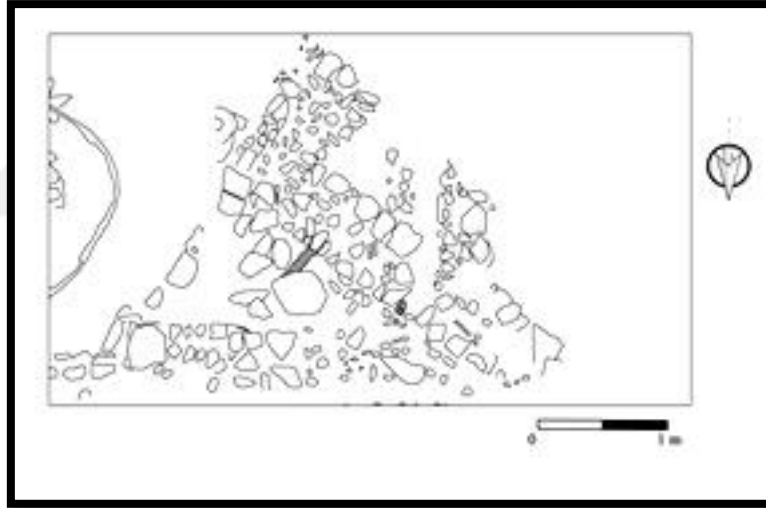
Resim 47: Thyateira/Hastane Höyüğü'nde ele geçen stilize taş idol. Akdeniz 2014a: 44, Res.24c

Hastane Höyüğü kazılarının erken dönemler açısından en önemli saptamalarından biri de höyüğün güneydoğu kesiminde tespit edilen dairesel formlu, dıştan kille sıvalı bir yapıdır. Yapının diğer yarısı kesit içinde kaldığı için henüz tamamı ortaya çıkarılamamıştır. Söz konusu alanın içerisinde kerpiç parçaları ve MÖ 8-6. yüzyıl ile Lydia Dönemi'ne tarihlendirilen seramik parçaları ele geçmiştir²⁹⁴.

²⁹⁴ Akdeniz 2017: 407-408.

Resim 48: Thyateira/Hastane Höyüğü i36-d plankaresinde açığa çıkarılan Lydia Dönemine ait mimari kalıntılar. (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi)

Resim 49: Thyateira/Hastane Höyüğü i-36/d plankaresinde açığa çıkarılan Lydia Dönemine ait mimari kalıntıların çizimi. (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi)

Resim 50: Thyateira/Hastane Höyüğü f-32/d plankaresinde açığa çıkarılan Lydia Dönemine ait mimari kalıntılar. (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi)

Resim 51: Thyateira/Hastane Höyüğü f-33/d plankaresinde açığa çıkarılan Lydia Dönemine ait mimari kalıntılar. (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi)

Thyateira/Hastane Höyüğü'nde ele geçen boyalı ve monokrom Lydia seramiklerinin hamur renkleri gri, kahverengi, kırmızı ve turuncu tonlarıdır. Hamurun içinde çoğunlukla mika ve kireç katkısı kullanılmıştır. Seramiklerin tamamı iyi derecede pişirilmiştir. Genel olarak kırmızı, kremi beyaz ve kahverengi tonlarında astar ve ek boya kullanılmıştır. Kazıda ele geçen Lydia seramiklerinin kap tipolojisine baktığımızda ise tabak, çanak ve kaseler

yoğun olarak kullanılmış, bunun yanında oinokhoe, testi/sürahi, krater, skyphos, dinos, lekythos ve olpe kap formları da bulunmuştur.

Resim 52: Thyateira/Hastane Höyüğü i-36/d plankaresinde ele geçen beyaz bikrom ve damarlı boyama tekniğiyle yapılmış seramik parçası. MÖ 8-6. yüzyıla tarihlenmektedir. (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi)

Resim 53: Thyateira/Hastane Höyüğü i-36/d plankaresinde ele geçen Kırmızı bikrom boyama tekniğiyle yapılmış seramik parçası MÖ 7-6. yüzyıla tarihlenmektedir. (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi)

Resim 54: Thyateira/Hastane Höyüğü i-36/d plankaresinde ele geçen Lydia seramik parçası MÖ 8-6. yüzyıla tarihlenmektedir. (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi).

4.2.6. Kaymakçı/Gölmarmara

Kaymakçı, Manisa ili Saruhanlı ve Gölmarmara ilçeleri sınırında Gediz Nehri vadisinde konumlanmaktadır. Yerleşmede 2005-2010 yılları arasında yüzey araştırması yapılmış, 2014 yılından itibaren kazılara başlanmıştır. Yapılan araştırmalarda ele geçen çanak çömlek, mimari yapı kalıntıları, tümülüs mezarlar ve bireysel gömülere ait buluntular yerleşmenin, Son Kalkolitik Çağ'dan Demir Çağı'na kadar uzun bir süre iskan edildiğini göstermektedir²⁹⁵. Yerleşme, sur ile çevrili 8. 6 hektarlık bir akropolün (sitadel) etrafına kurulan aşağı şehir ve mezarlık alanlarından oluşmaktadır. Surun içerisindeki teraslarda anıtsal yapı kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Ele geçen buluntulardan bu anıtsal yapılarla bağlantılı önemli yerleşmenin MÖ XVII-XIII yüzyılları arasında iskan edildiği anlaşılmaktadır. Kazı başkanı Roosevelt buranın Seha Ülkesi'nin başkenti olduğunu iddia etmektedir²⁹⁶. Kaymakçı'da yapılan jeofizik çalışmalarında 2 m. kalınlığında savunma duvarı, iki adet bastion benzeri kule ve bir giriş kapısı tespit edilmiştir.

²⁹⁵ Roosevelt ve Luke 2013: 241.

²⁹⁶ Roosevelt 2016: 243; Roosevelt 2017a: 45; Roosevelt 2010: 50-56.

Resim 55: Kaymakçı genel görünümü. (Arş. Gör. Yavuz Selim Kaya arşivi).

Resim 56: Kaymakçı savunma duvarı mimarisi. Roosevelt 2016: 265, Res. 8.

Savunma duvarının ilerisinde eğimli arazi boyunca uzanan ve işlevleri henüz tespit edilememiş teras duvarları açığa çıkartılmıştır. Bu alanlardan daha önceki yıllarda yüzeyden toplanan malzemelerin değerlendirilmesinin ardından burasının kale dışı bir yerleşme olduğu anlaşılmıştır. Yerleşmenin kuzeyinde savunma duvarı ile ilgili kalıntılar kale yerleşiminin zamanla genişlediği ve savunma duvarı çizgisinin de buna bağlı olarak değişime uğradığını

göstermektedir. 2 m. kalınlığındaki sandık duvarlar çıkıntılı kuleler inşa edilmek için kesintiye uğramıştır. Yerleşmenin son döneminde yapı kompleksleri içinde depolama amaçlı kullanıldığı düşünülen ana kayaya oyulmuş yuvarlak çukurlar tespit edilmiştir. Roosevelt, bu çukurların Batı Anadolu (Boğazköy, Şarhöyük, Seyitömer) ve Ege'de (Knossos, Malia) aynı dönemde benzerlerinin varlığına dikkat çekmektedir²⁹⁷.

Resim 57: Kaymakçı'da yapı kompleksleri içinde depolama amaçlı kullanıldığı düşünülen ana kayaya oyulmuş yuvarlak çukurlar. Roosevelt 2017b: 582.

Kaymakçı'nın Orta ve Son Tunç Çağ'ına tarihlenen bir yerleşim olduğu saptanmıştır. Yerleşimde II. bin yıl Marmara Gölü havzası çanak çömleğine benzer kırmızı-açık kahverengi çanak çömlek, gri ile kırmızı ve kahverengi renkte kaba mal grupları tespit edilmiştir. Pithoslar, pişirme kapları, testiler, kraterler, kaideli ve kaidersiz kaplar, ve kaseler yaygın form gruplarını oluşturmaktadır. Bu buluntuların benzerleri Troia, Beycesultan, Bayraklı ve Aphrodisias'ta da bulunmuştur. Tekstil üretimi ile ilişkilendirilen pişmiş toprak nesnelere ve figürinler diğer önemli eserlerdir. Ele geçen çok sayıda bezemeli ve bezemesiz ağırşak ve madeni buluntu bölgeler arası iletişimi ve yerel üretimi göstermektedir. Benzer eserler, Yunan karası, Girit ve Troia VIIa'dan bilinmektedir. Ancak, Anadolu'nun iç kısımlarında benzerleri bulunamamıştır²⁹⁸ Küpler, testiler, çanak çömlekler, ağız kenarında hayvan prtomu olan büyük

²⁹⁷ Roosevelt 2017b: 573-577.

²⁹⁸ Roosevelt 2016: 243-269.

Çanaklar, yılan, koç ve boğa betimlemelerine ait figürinler ele geçirilmiştir. Çeşitli formda ağırşaklar, tezgah ağırlıkları ve yuvarlatılmış ortası delik tekstil üretiminde kullanıldığı düşünölen seramik parçaları bulunmuştur. Tunç iğneler, halkalar ve kurşundan disk biçimli ağırlık, tunçtan üretilmiş bıçak, bız, tığ ve delgi gibi aletler, kemik, boynuz ve taş nesnelere bulunmuştur. İşlenmiş kemik parçalarının çeşitli aletlerin sapı ve kulbu olarak kullanıldıkları düşünölmektedir²⁹⁹.

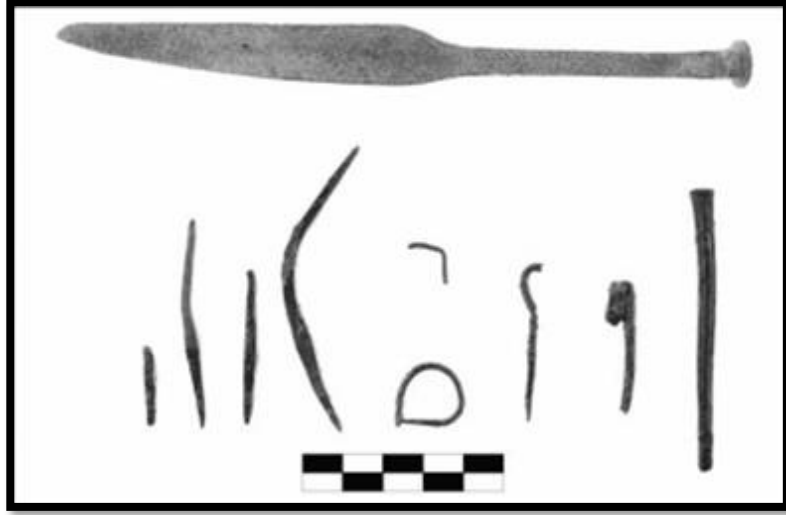

Resim 58: Kaymakçı Orta Tunç ağı'na tarihlendirilen matara. Roosevelt 2016: 262, Res. 2.

Resim 59: Kaymakçı'da ele geçen hayvan protomları. Roosevelt 2016: 262, Res. 3.

²⁹⁹ Roosevelt 2017b: 573-577.

Resim 60: Kaymakçı'da ele geçen Tunç bıçak, iğneler, kurşun yüzük, bız, delgi. Roosevelt 2016: 263, Res. 4.

Resim 61: MÖ II. bin yıla tarihlendirilen mermer idol. Roosevelt 2016: 263, Res. 4.

4.2.7. Sardeis

Gediz Ovası'nda, Manisa'nın Salihli ilçesi yakınlarında yer alan Sardeis'te, 1910-1914 yılları arasında H. Crosby Butler, 1958 yılında M. A. Hanfmann ve H. Detweiler, 1976-2007 yılları arasında ise C. H. Greenewalt tarafından kazı çalışmaları yürütülmüştür. 2008 yılından itibaren N. Cahill'in kazı başkanlığında çalışmalar devam etmektedir. Sardeis'te olmasa da

yakınlarında ele geçen en erken buluntular Bintepelev mevkiinde, Bozyer açık hava yerleşmesinde ele geçen Levallois ve Abeville tipi yongalardır. Roosevelt'e göre günümüzden 250.000 yıl önce, Orta Paleolitik Çağ'da, bu coğrafyada yaşamış avcı toplayıcı insan topluluklarının varlığını kanıtlamaktadır³⁰⁰. Sardeis'te bulunan en eski buluntu ise, MÖ V-IV. bin yıla tarihlendirilen taştan yapılmış insan başıdır³⁰¹.

Resim 62: Sardeis'te ele geçen MÖ V-IV bin yıla tarihlendirilen taş figürin başı. Spier 1983: 308, fig. 21.

Yoğun alüvyon dolguya karşın yapılan arkeolojik kazılar Sardeis'e kesin olarak II. bin yılın ortalarında yerleşildiğini ve MÖ II. bin yılda, batıdaki Mikenler ile ilişkiler kurduğunu kanıtlamaktadır. Saptanan en erken tabaka Son Tunç Çağı, MÖ 15. yüzyıla tarihlenmektedir³⁰². STÇ boyunca Lydia bölgesinin Luwice konuştuğu düşünülen Seha Irmağı Ülkesi ve Mira Krallığı halkları tarafından iskan edildiği önerilmektedir³⁰³. Sardeis'te Son Tunç Çağı'na ait yerleşim yerinde bir pithos içerisinde kremasyon gömü ve yanında monokrom seramik parçaları ele geçmiştir. Bu mezarın benzerleri Troia, Boğazköy, Beycesultan ve Gordion'da da görülmektedir.

³⁰⁰ Akıllı 2018: 2330; Roosevelt 2010: 42.

³⁰¹ Spier 1983: 17.

³⁰² Hanfmann 1983: 13.

³⁰³ Roosevelt 2017a: 39.

Yakılan cesedin külleri kapların içerisine konmuştur. Bu gömü uygulaması Sardeis'te ölü gömme geleneğinin değişimi ve ortaya çıkan yenilikleri göstermesi açısından önemlidir. Bu tarihte Sardeis'te yerleşim içi ve yerleşim dışı gömünün bir arada görüldüğü anlaşılmaktadır.³⁰⁴ Bu verilerden yola çıkan Spier'e göre Sardeisliler, Orta Anadolu ve Kiklad adalarındaki kültürlerin unsurlarından etkilenmiş fakat diğer yandan kendi yerel kültürlerini de korumuşlardır.³⁰⁵

Resim 63: Sardeis'te açığa çıkarılan, Tunç Çağı'na ait pithos mezar. Spier 1983: 310. fig. 25.

Sardeis'te MÖ II. binyıl'a ait buluntular içeren Bronz Ev sektörünün güneyinde yerel üretim çanak-çömlek buluntularının yanı sıra 2 parça Miken buluntusu da ele geçmiştir. Bu buluntuları derin kase ve krater formuna sahip parçalar oluşturmaktadır³⁰⁶. Mee bu buluntuları LH III B ya da LH III C dönemine tarihlenmesi gerektiğini belirtmektedir³⁰⁷. Özgünel ise aynı parçaları Sub-Miken dönemine tarihlendirmektedir³⁰⁸.

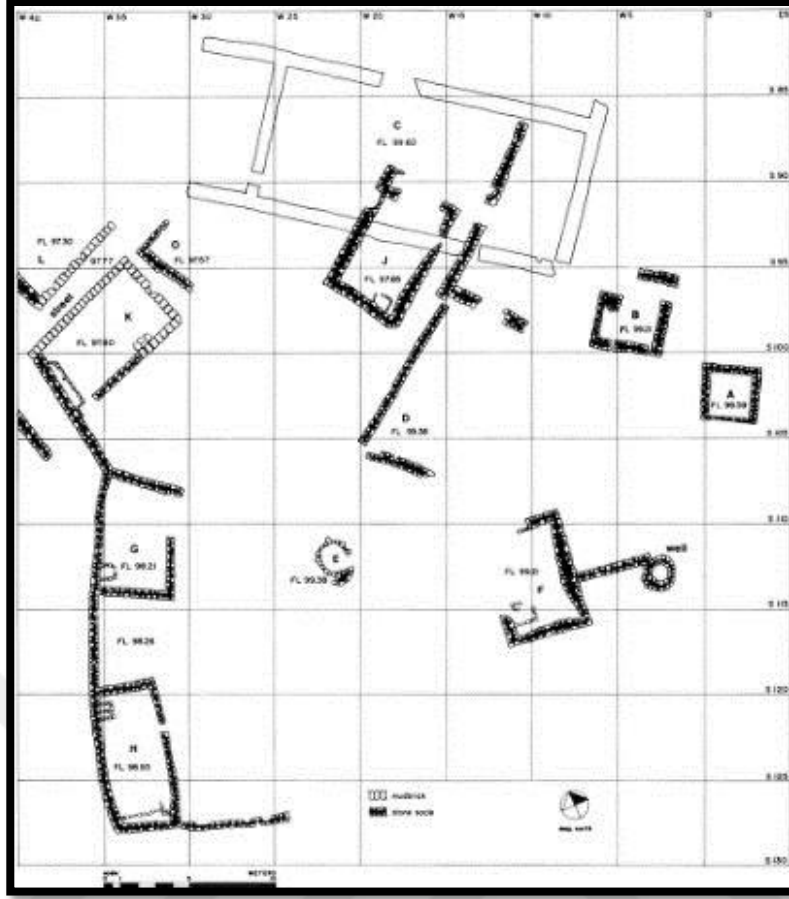
³⁰⁴ Spier 1983: 20-21.

³⁰⁵ Spier 1983: 17-26.

³⁰⁶ Hanfmann 1967: 31-37.

³⁰⁷ Mee 1978: 144.

³⁰⁸ Özgünel 1983: 738.

Resim 64: Bronz ev sektörünün Lydia Dönemi tabakasına ait planı. Dusinberre 2003: 55. Fig. 9.

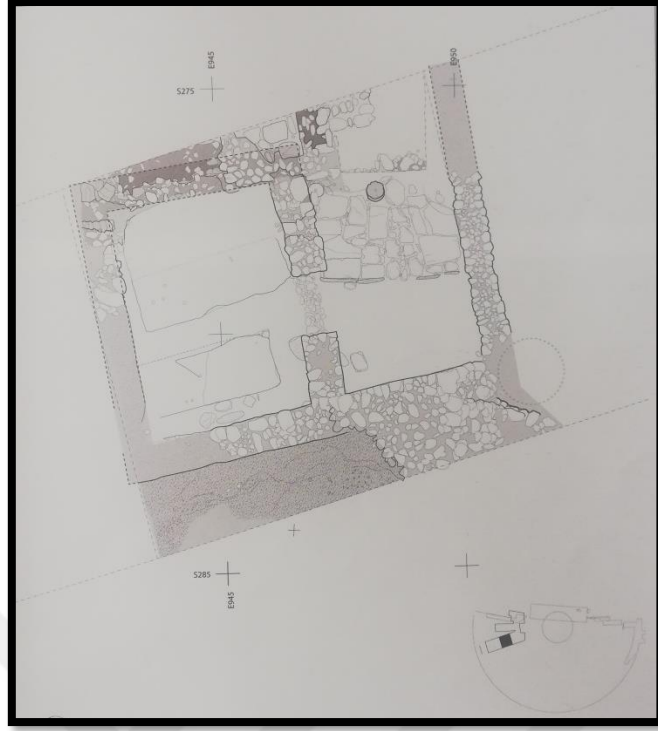
Lydia evlerinin bazıları HoB sektöründeki MÖ 7. yüzyıl yapıları gibi tek odalıdır. Bunlar pazar yeri olarak adlandırılmıştır. Fakat bulunan basit pişirme kapları, ağırşaklar ve diğer ev eşyalarından bunların konut olabilecekleri düşüncesine varılmıştır³⁰⁹. Duvarlar taş temel üzerine kerpiç ile yapılmıştır. Evlerin tabanları sadece topraktır. Fakat şehir merkezine yakın bir evin (daha geç döneme tarihlene tiyatronun altında) taş döşeli ve kireçtaşı sütunlu bir odası bulunmaktadır. Bunlar varlıklı bir meskene işaret etmektedir. Odalar kerpiç duvarlardaki ince uzun pencereler vasıtasıyla aydınlatılmaktadır³¹⁰. Evlerin büyük bölümü Herodotos'un aktardığı gibi sazlarla örtülü olmalıydı³¹¹. Kiremitli çatılar sıradan vatandaşlar için pahalı olduğundan muhtemelen soyluların evlerinde, krali ve dini yapılarda kullanılmıştır.³¹²

³⁰⁹ Cahill 2010: 93.

³¹⁰ Cahill 2010: 94.

³¹¹ Herodotos V. 101.

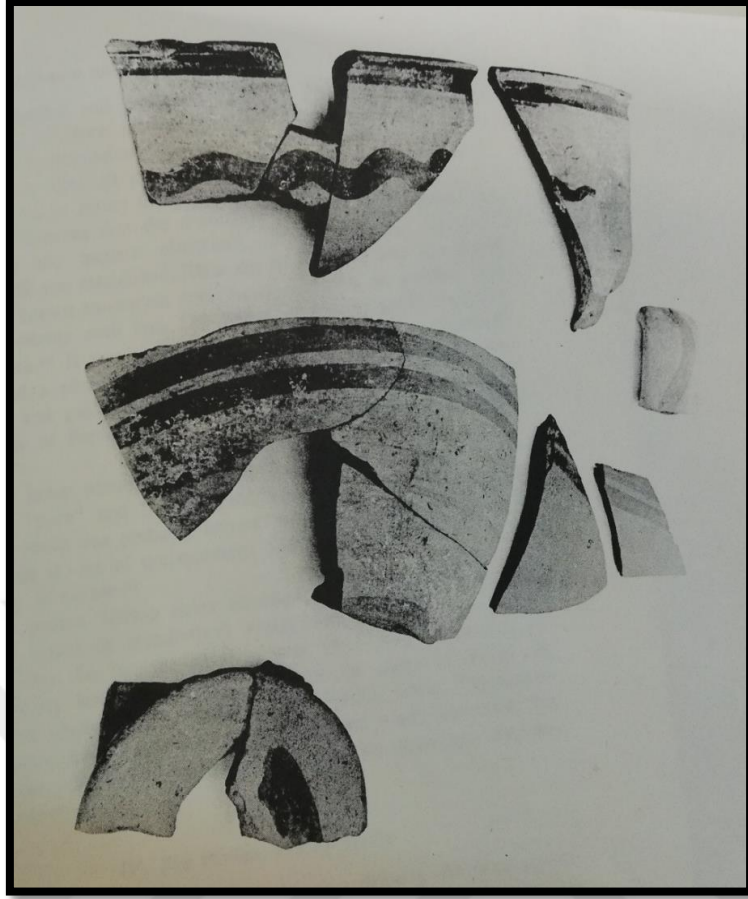
³¹² Cahill 2010: 94.

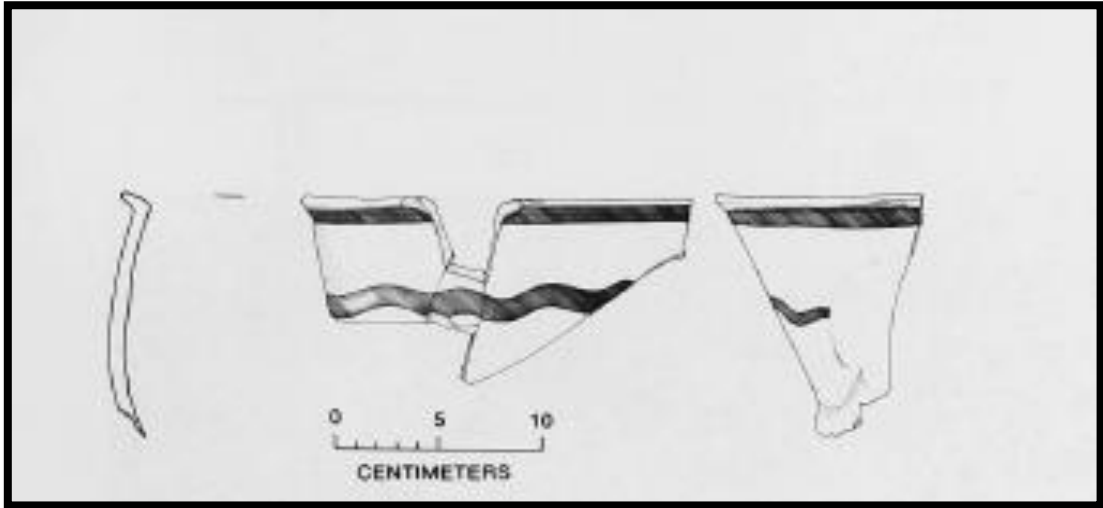
Resim 65: Sardeis'te açığa çıkarılan Hellenistik ve Roma tiyatrosunun altındaki Lydia evinin planı. Cahill 2010: 93.

Resim 66: Bronz ev sektörünün genel görüntüsü. Hanfmann 1983: 312. Fig. 31.

Resim 67: Bronz ev sektörünün güneyinde ele geçen Miken (Sub-Miken) seramik parçaları.
Hanfmann ve Waldbaum 1970: 320.Res. 31.

Resim 68: Bronz ev sektörünün güneyinde ele geçen Miken seramik parçaları. Hanfmann
1983: 311. Fig. 26.

4.2.8. Ulucak

Lydia Bölgesi sınırları içerisinde Neolitik Çağ'a ilişkin bilgilerin kazılar yoluyla tespit edildiği tek merkez Ulucak Höyüğüdür. Höyük, İzmir'in Kemalpaşa İlçesi, Ulucak Beldesi yakınlarındadır³¹³. İlk defa D. French³¹⁴ tarafından 1960 yılında tespit edilmiş ve R. Meriç³¹⁵ tarafından yerleşimin yüzeyinden malzeme toplanmıştır. Höyükte arkeolojik kazılar, 1995-2008 yılları arasında A. Çilingiroğlu'nun başkanlığında İzmir Arkeoloji Müzesi ile ortak yürütülmüştür. 2009 yılından itibaren Ö. Çevik başkanlığında kazılmaktadır³¹⁶.

Höyükte bugüne kadar gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, Erken Neolitik Dönemden Geç Roma-Erken Bizans dönemine kadar iskan edilmiş farklı kültür tabakaları saptanmıştır. Höyüğün genel stratigrafisi şu şekildedir:

O	Geç Roma – Erken Bizans Dönemi
I	Orta – Geç Tunç Çağı
II a-b	Erken Tunç Çağı
III	Orta Kalkolitik Çağ
IVa - IVk	Geç Neolitik – Erken Kalkolitik (yaklaşık MÖ 6000-5700/5600)
V a-f	Geç Neolitik (yaklaşık MÖ 6500/6400-6000/5900)
VI a-b	Erken Neolitik (yaklaşık MÖ 7000-6500).

Höyüğün çeşitli tabakalarında yapılan radyokarbon tarihllemeleri ile en erken kültür tabakası MÖ 7040-6660 aralığına tarihlenmektedir. 2008 ve 2009 yılları kazıları sırasında toplanan ahşap ve kemik örneklerinden edilen AMS tarihllemeleri höyüğün VI. tabakasının MÖ 7. bin yılın ilk yarısında iskan gördüğü kanıtlanmıştır. 2011 kazı sezonunda ana toprağa ulaşılmış böylece VI. tabakadaki kireç tabanlı yapıların höyüğün en erken yerleşimcilerine ait olduğu saptanmıştır³¹⁷.

O ve I. tabakaları höyük yüzeyinin hemen altında ortaya çıkan kültür tabakalarıdır. Tabaka içerisinde yükseklikleri yer yer 1 m.yi aşan taş temel üzerinde yükselen anıtsal nitelikte yapılar ile bunlarla ilişkili arkeolojik buluntular ele geçmiştir. Amphora parçaları, pithos parçaları, cam parçaları, çeşitli metal eşyalar ile bezemeli mimari parçalar bu tabakada ele geçirilmiştir³¹⁸

³¹³ Derin ve Öner 1997: 411; Kayan 2004:6.

³¹⁴ French 1965: 15-24.

³¹⁵ Meriç 1993b: 143-150.

³¹⁶ Çilingiroğlu 2012: 158.

³¹⁷ Çilingiroğlu 2012: 159.

³¹⁸ Çilingiroğlu 2004: 12.

II. tabaka, çanak çömlek ve mimari özelliklerinden Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilmiştir. Mimari açıdan iyi korunamamıştır. Dörtgen planlı ve taş temelli olduğu anlaşılan konutların üst yapısına ait veriler bulunamamıştır. Seramikte kırmızı-kahve astarlı ve koyu kahve açkılı mal grupları çoğunlukta olup döneme özgü nitelikte bezemeli ağırşaklar yoğun olarak bu tabakada ele ele geçmiştir³¹⁹.

III. tabaka, Kalkolitik Dönemin ilerlemiş aşamalarına ait bu yerleşmede de II. tabakadaki gibi mimari açıdan iyi korunamamıştır. Çeşitli mekanlara ait taş temeller ve bunlarla ilişkili çanak çömlek ve taş aletler dışında bu yerleşmenin niteliği çok iyi anlaşılamamıştır. Çanak çömler genellikle koyu yüzlü, astarlı, açkılı ve kaba olduğu gözlemlenmiştir³²⁰.

IV. tabakanın farklı evlerine ait olan 19 yapı, üçü avlu ve ikisi sokak olduğu düşünülen beş açık alan ortaya çıkarılmıştır. Evler genellikle 6 m. uzunluğunda ve 3 ila 6 m. genişliğindedir. Bu kültür tabakasının mimarisi, tek sıra taş temel üzerine kerpiçten yapılmış dörtgen biçimli yapıların karakterize ettiği gözlemlenmiştir. Duvarların üzerleri çoğu kez kil sıva ile kaplanmıştır. Yapılardan iki tanesinde kırmızı renkli duvar boyası görülmüştür. Evler ve avlular birbirinden dal-örgü tekniğinde yapılmış çitler ile ayrılmıştır. Evler genellikle iki mekandan oluşmaktadır. Avluların ve evlerin içinde bir veya iki fırın vardır³²¹.

³¹⁹ Çilingiroğlu 2012: 160.

³²⁰ Çilingiroğlu 2012: 160.

³²¹ Çilingiroğlu 2007: 364-365.

Resim 69: Vb tabakasında açığa çıkarılan dal-örgü tekniğiyle inşa edilmiş 30 no.lu mekan.
Çilingiroğlu 2012: 162, Resim 1.

IV. tabakada ele geçen çanak çömleklerin hemen hepsi kırmızı astarlı ve açıkli mallardan oluşmaktadır. Söz konusu mal grubu genel olarak orta-iyi derecede fırınlanmış, özü koyu gri, kahverengi, turuncu renkli; kum, mika veya küçük taşçık katkı; kırmızı, turuncu ya da açık kahverengi astarlı ve parlak açıklıdır. Kaplarda bezeme çok sık görülmemektedir. Genellikle baskı bezeme görülür. Kabın yüzeyine hamur daha ıslakken bir alet veya tırnak ile gözyaşı damlası veya yarım daire şeklinde bezemeler yapılmıştır. “İmpresso” olarak adlandırılan söz konusu mal grubu, MÖ 6000 yılından itibaren Ege ve tüm Doğu Akdeniz’de ortaya çıkmaktadır. Boya, kabartma ya da çizi bezemeye nadiren karşılaşılır. Çoğunlukla görülen kap formları arasında “S” kıvrımlı, oval ya da yuvarlak dipli, derin kaseler ile kısa boyunlu çömlekler, boyunsuz çömlekler vardır. Dikine delikli tüp tutamaklar tekli ya da çift düğme tutamaklar en çok rastlanan tutamak tipleridir³²².

³²² Çilingiroğlu 2012:161; Çilingiroğlu 2007: 365.

Resim 70: Vb tabakasında 30 no.lu mekan içinde bulunmuş çömler. Çilingiroğlu 2012: 162, Resim 2.

Ulucak Höyüğü'nün IV. tabakasında Neolitik Döneme tarihlendirilen çok sayıda küçük buluntular ele geçmiştir. Kadın figürinleri yoğunlukta olmak üzere, hayvan ve insan figürinleri, basma kalıpları (pintadera), kulak tıkaçları, sapan taneleri, ağırşaklar, kemik aletler çeşitli boyutlarda yassı baltalar ve “sunu masası” olarak bilinen çok ayaklı köşeli kaplara ait örnekler yer almaktadır³²³. Taş alet endüstrisinde hammadde olarak çakmaktaşı ve obsidyen kullanılmıştır. Kullanılan obsidyenin neredeyse tamamı Ege Denizi'nde yer alan Melos Adası'ndaki obsidyen yataklarından getirildiği nötron etkileştirme analizleri sayesinde anlaşılmıştır. Böylelikle Ege'de üst Paleolitik Dönemden bu yana işlediği sanılan deniz yoluyla değiş-tokuş ağı içerisinde yer aldığını göstermektedir.

³²³ Çilingiroğlu 2005: 1-13.

Resim 71: Vf tabakasına ait çanak çömlek parçaları. Çilingiroğlu 2012: 163, Resim 3.

V. tabaka mimarisi dörtgen planlı dal-örgü duvar tekniğinin kullanıldığı konutlardan oluşmaktadır. V. tabakanın ilk evresine ait yapılar, birbirleriyle birleşen duvarlar tarafından tanımlanan mekanlardan oluşmaktadır. Yapılar kalın ahşap direklerin üzerlerinin çamur sıvanarak oluşturulan duvarlarla inşa edilmiştir. Ortalama kalınlığı 15-20 cm. olan duvarlar taş temelsiz olarak yapılmıştır. Mekanlar içinde ocaklar, fırınlar, kerpiç kutular ve depolama kapları bulunmaktadır. Bu tabaka evlerinde de kilden depolama unsurları, fırınlar ve kil platformlar ile çeşitli boylarda çanak çömlekler karşımıza çıkar³²⁴. Bu tabakada ele geçen seramik özellikleri, kaplar genellikle kahverengi, kırmızı ve krem astarlıdır. En çok görülen katkı maddesi küçük taşçık ve kumdur. Kapların tümü açıkıldır. Bezeme yaygın değildir. Az sayıdaki parça üzerinde baskı ya da boya bezemeye rastlanılmıştır³²⁵.

³²⁴ Çilingiroğlu 2007: 366-367.

³²⁵ Çilingiroğlu 2012: 163.

Resim 72: Vb tabakasında ele geçen baskı kalıpları (pintadera). Çilingiroğlu 2012: 163, Resim 4.

VI. tabakada diğer tabakalardan farklı olarak kırmızı boyalı kireç taban açığa çıkarılmıştır. Düzgün döşeli çakıl taşları üzerine 1 cm. kalınlığında sönmüş kireç dökülmesi ve bu kirecin yüzeyinin düzeltilerek üzerine kırmızı renkte boya sürülmesi tekniğiyle yapılan bu tür tabanlara Ulucak'ta VI. Tabakada rastlanılmıştır. Bu türde yapılan taban tekniğine Güneybatı Asya ve Anadolu çanak çömleksiz Neolitik dönem yerleşimlerinde sıkça rastlanılmaktadır. Bu tür tekniğe “Terrazzo” adı verilmektedir³²⁶.

³²⁶ Çilingiroğlu 2012:165; Çilingiroğlu 2007: 368.

Resim 73: VI tabakasında açığa çıkarılan kırmızı boyalı kireç tabanlı yapı. Çilingiroğlu 2012: 165, Resim 5.

VI. tabakada çanak ve çömleğin olmaması son derece ilginçtir. Yapılan çalışmalarda kırmızı boyalı tabanlara ait alanlarda çanak çömlek parçaları ortaya çıkmamıştır. VI. tabakada ele geçen diğer buluntu grubunu yontma taş aletler, ezgi taşları havaneleri, kemik bızlar, kemik iğneler ve yuvarlak boncuklar oluşturmaktadır. Bu zelliklerle VI. tabaka, Batı Anadolu ve Ege’de “anak ömleksiz Neolitik” döneme ait yerleşim yerlerinin olup olmadığı tartışmalarına neden olmuřtur³²⁷.

³²⁷ ilingiroğlu 2012:165-166.

Resim 74: VI tabakada açığa çıkarılan 5 no.lu kireç taban üzerinde ortaya çıkarılan buluntular.
Çilingiroğlu 2012: 166, Resim 6.

4.3. Lydia Bölgesi'nin Erken Dönemleri Hakkında Bilgi Veren Diğer Buluntu Merkezleri

Maionia

Tarihsel kayıtlarda hem bir bölge hem de bir yerleşim merkezi olarak geçmektedir. Özellikle Lydia öncesinde bölgeye isim olmuştur. Yerleşim yeri olarak ele alındığında bugün, Salihli ilke Kula arasında, günümüzde Gökçeören adıyla, fakat uzun yıllar Menye adıyla anılan beldeye denk gelmektedir. Maionia ismi ilkin Troas savaşı döneminde Homeros'un İlyada destanında fakat Meonie şeklinde geçmektedir³²⁸. Homeros ise Lydialılar'ın eski adının Maionialılar olduğunu belirtmektedir³²⁹. Strabon Lydialılar ile Maionialıları aynı halklar olarak tanımlar³³⁰. Ancak, Maionia Bölgesi'nin sonraki Lydia Bölgesi'nin tamamını kapsayıp kapsamadığı tartışmalıdır³³¹. V. Sevin tarafından Mermnad sülalesi öncesinde burada Thrak kökenli Maion boyunun son kalıntıları yaşadığı öne sürülmüştür³³²

Bazı antik yazarlar Maionia ismini bir kent olarak da vermektedirler³³³. Maionia'yı bir bölge olarak değil de bugünkü Gökçeören (eski Menye) yakınlarında konumlanan bir kent olarak ele aldığımızda Erken Lydia dönemine ilişkin arkeolojik veri yok denecek kadar azdır. Emre'de bulunan Lydce bir mezar steli parçası yegane eserdir. Pers dönemine ilişkin kanıtlar kısmen biraz daha fazladır. Örneğin Herodotos Kserkses döneminde Pers ordusunda Kaballar adında bir halkın bulunduğunu ve bunların Maionia'da oturup Lasonialı olarak adlandırıldıklarını yazar³³⁴. Ayrıca, Kenger'de ele geçen, Pers dönemine ait bir yazıtta bir bahçıvandan ve bir rahipten söz edilmektedir. Kent olarak Maionia, ilk defa sikke basmaya Neron döneminde, MS I. yüzyılda başlamış, Augustus döneminde polis statüsüne kavuşmuştur³³⁵. Antik devirde Maionia'da pek çok Yunanlı ve yerel tanrı tapınım görmekteydi. Bunlar arasında Men, Zeus, Artemis Anaitis (Meter Anaitis), Apollon, Maionia ismi Hristiyanlık döneminde de kullanılmış olup, bir piskoposluk merkezi haline geldiği anlaşılmaktadır³³⁶.

³²⁸ İlyada II, 461, 864-867; X,431

³²⁹ Herodotos VII, 74.

³³⁰ Strabon XIII, 625.

³³¹ Tanrıver 2007: 179.

³³² Sevin 2001: 187.

³³³ Akar-Tanrıver 2007: 198.

³³⁴ Herodotos VII, 77.

³³⁵ Akar-Tanrıver 2007: 201.

³³⁶ Sevin 2001: 187.

Sipylos Magnesiası.

Bugünkü Manisa ilinin kuzeydoğu kesimlerinde, Spil Dağı'nın eteklerinde yer almaktaydı. Kuruluşu MÖ II. binyıla kadar uzandığı anlaşılan yerleşim günümüzde büyük ölçüde tahrip olmuştur. Bu sebeple Magnesia'nın erken dönemlerine ilişkin maalesef çok fazla bilgi sahibi değiliz. İlk Tantalıs adıyla anılan kent Plinius'a göre Maionia'nın başkentiydi³³⁷.

Hierakome

Akhisar'ın güneydoğusunda, bugünkü Beyoba ile Sazoba arasında yer almaktaydı³³⁸. Pers kralı Kyros tarafından kurulmuştu. Artemis Persike Tapınağı ile ünlüydü. Bu tanrıça kimi zaman Anahitis adıyla da anılmaktaydı. M. S. 17 depreminde büyük zarar gören yerleşim Tiberius'un yardımlarıyla imar edildi. Bu sebeple kentin adı Hierokaisareia adıyla anılmaya başlandı³³⁹.

Hyrkanis

Manisa'nın Saruhanlı İlçesi yakınlarındaki Halitpaşa civarına lokalize edilmektedir. Pers hakimiyeti döneminde kökenleri Hazar Denizi çevresi olan halkın buraya getirilmesinden sonra bu isimle anılmaya başlanmıştır³⁴⁰. Yerleşim daha sonra Makedonlar tarafından kolonize edilmiştir³⁴¹.

Metallon

İsmi altın madeni yataklarından alır. Bugünkü Ödemiş ile Tire arasında olmalıdır. Tmolos Dağları'na çok da uzak olmayan bir noktada yer almalıydı. Erken Lydia döneminden itibaren Bozdağlar ve Paktalos Çayı'ndaki altın madenciliğiyle ilişkili olarak varlığı kabul edilmektedir.

³³⁷ Plin. N. H. V.116-117

³³⁸ Tanrıver 2007:180.

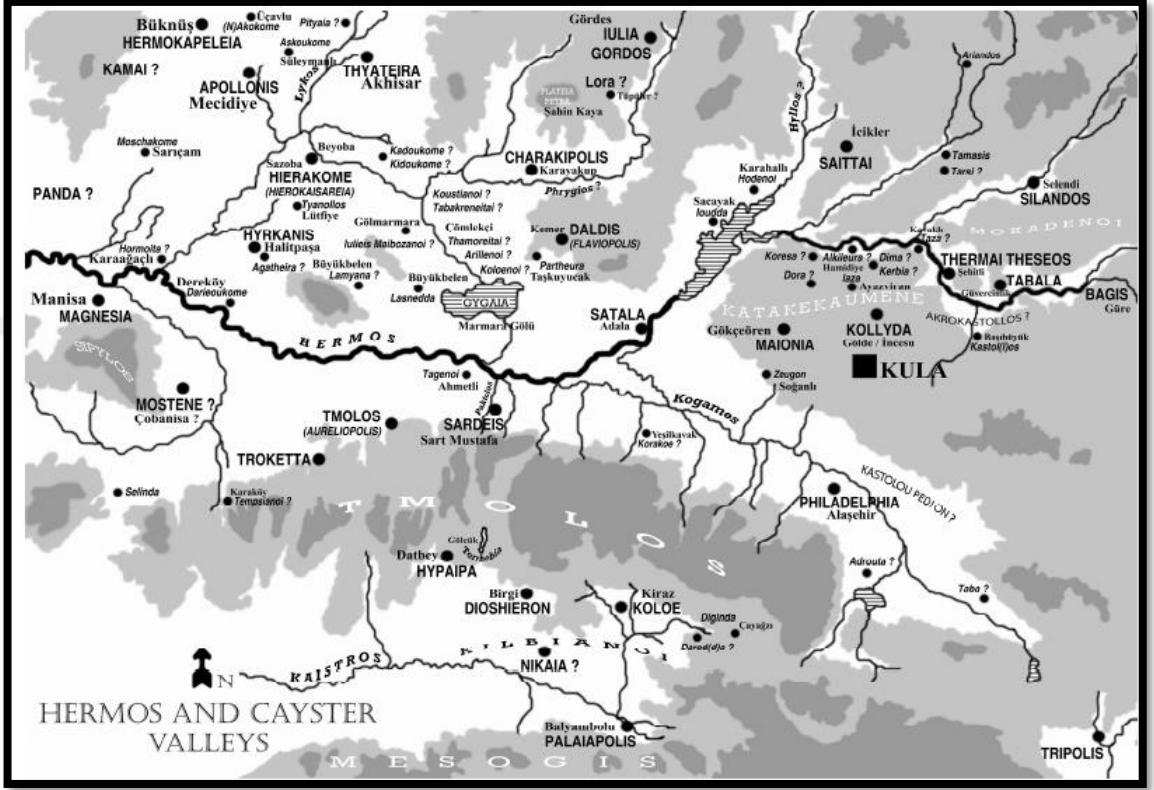
³³⁹ Tacit.Ann. III 62.

³⁴⁰ Tanrıver 2007: 180; Strabon XIII, 629.

³⁴¹ Tanrıver 2007: 183.

Hypaipa

İlk olarak Lydialılar tarafından kurulduğu düşünülen kent Küçük Menderes Havzası'nda, Tire'nin Datbey/Gönlüce köyleri arasındadır. Pers egemenliği döneminde Artemis Persike Tapınağı ile ünlüydü³⁴²

Resim 75: Hermos ve Kaistros Vadilerindeki Antik Yerleşimler. Malay, H.-Herrmann, P. 2007.

4.4. Lydia Bölgesi'nin Erken Dönemleri Hakkında Bilgi Vermesine Karşın Yerleri Tam Olarak Tespit Edilemeyen Diğer Buluntu Merkezleri

Lydia Bölgesi'nde Pers dönemiyle ilgili birkaç büyük merkez dışında özellikle kimi küçük yerleşimler dışında fazla bilgimiz yoktur³⁴³. Bugünkü Saruhanlı çevresi başta olmak üzere çeşitli lokalizasyon önerileri getirilmiştir. Yukarıda bahsedilen Hyrkanis gibi merkezler dışında yerleri tam olarak saptanamayan Dareioukome (Yeşilköy?)³⁴⁴, Koresa, Mostene, Magidia, Sasotra, Tobalmaura, Kombdilipia, Tandou Kome, Periasasotra, Iloukome

³⁴² Pausanias V. 27, 5.

³⁴³ Tanrıver 2007: 180.

³⁴⁴ Tanrıver 2007: 180.

(Attouda yakınlarında?), Moskhakome (Saruhanlı-Sarıçam Köyü?) isimleriyle anılan köy ve kasabalar özellikle Pers hakimiyeti döneminde iskan edilmiş merkezlerdi. Bunlardan Mostene, MÖ II. yüzyılda kendi adına sikke basar hale gelmiştir.

Bu merkezler dışında pek çok Makedon kolonisinin ismi bilinmektedir. Bunlardan örneğin Tyateira gibi çok daha erkenden yerleşime sahne olanların varlığının yanı sıra ilk defa Makedon kolonisi olarak kurulanlar vardır. Kobedyle (Alaşehir-Bebekli?), Agatheira (Saruhanlı-Halitpaşa?), Akrasos ya da Nakrasa (Kırkağaç İlaslar), Doidye (Akhisar-Palamut), Apollonis (Akhisar-Mecidiye). Akhisar'ın kuzeybatısındaki Attaleia ise bir Pergamon kolonisi idi³⁴⁵. Köprübaşı ile Gördes arasında ise Abbaitislerin kurduğu yerleşimlerin varlığı bilinmektedir. Görüleceği üzere Lydia'nın ana yollardan kısmen uzak iç kesimleri başta olmak üzere farklı halkların uzun süre yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu durumla bağlantılı olarak Kaistros'un kuzey kesimlerinde Kilbianoi, Uşak yakınlarındaki Temenothyrai, Selendi yakınlarındaki Silandos, Selendi'nin güneyinde, bugünkü Şehitli kaplıcası yakınlarındaki Thermai Theseos, Gördes Kayacık yakınlarındaki Lora, Roma döneminde bile kabile tarzı yapılanmanın devam ettiği yerleşimlerdir³⁴⁶.

³⁴⁵ Tanrıver 2007:184.

³⁴⁶ Tanrıver 2007:186.

5. BÖLÜM

5. YÜZEY ARAŞTIRMALARI VE KAZI SONUÇLARINA GÖRE ERKEN LYDIA DÖNEMİ ARKEOLOJİSİ

5.1. Seramik

Sardeis'te yapılan kazılarda ele geçen Lydia seramiği yaklaşık MÖ VIII. ve VI. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir³⁴⁷. Buradaki Lydia seramiğinde genellikle üç farklı hamur rengi belirlenmiştir. Bunlar gri, açık kahverengi ve kırmızı renk tonlarındadır. Hamur kilinin içinde yüksek oranda demir oksit bulunduğu için fırınlama sonrasında seramik kırmızı-pembe rengini almıştır. Sardeis'te üretilen seramiğin en dikkati çeken özelliği hamur katkı maddeleri içerisinde değişik oranlarda altın renkli mikanın bulunmasıdır. Mika oranındaki farklılığın sebebi yörede birden fazla kil yatağının kullanılması olmalıdır. Hamuru ufalanabilir nitelikte olup sert değildir³⁴⁸. Sardeis'te üretilen yerli seramiklerde genel olarak mika dışında hamurda kuartz ve nadir olarak beyaz kireç taşı parçacıkları görülmektedir. Katkı maddeleri seramiğin kullanım alanlarına göre çeşitlilik göstermektedir. Günlük kullanıma uygun olmayan mikadan başka içerisinde katkı maddesi bulunmayan kaliteli seramikler iyi arındırılmış kile sahip iken, günlük kullanım kapları ise yüksek ısı ve kullanım şartlarından dolayı daha dayanıklı olması için yüksek oranda kuartz ve büyük mika parçaları içeren kile sahiptir.

Seramikler üzerinde kullanılan renklere baktığımızda, temel olarak üç renk mevcuttur. Bunlar kırmızı, kremi beyaz ve siyah-morumsu kahverenginin tonlarıdır. Bu renklerin kullanım alanları ve vazoya uygulanış tarzları boyama tekniklerine göre farklılık göstermektedir. Boyanın sululuk oranına kullanılan fırçanın cinsine, boyutuna ve sürülen boyanın miktarına bağlı olarak değişmektedir³⁴⁹. Genellikle beyaz boya, astar olarak kullanılmaktadır. Fakat bunun yanında birkaç boyama tekniğinde astar zemin olarak diğer bazı renkleri de görmek mümkündür. "Black-on-Red" tekniğinde yapılmış seramiklerde astar olarak kırmızı boya kullanılmıştır. Bazen mikalı astarın kullanıldığı da gözlenmiştir. Lydia seramiğinde kullanılan manganez içerikli firnis tek aşamalı pişirmede istenen rengi verirken Yunan seramiğinde kullanılan demir oksit içerikli firnis üç aşamalı fırınlamayı gerekli kılmaktadır. Özetle Lydia seramiklerinde tek aşamalı pişirme tekniği kullanılmıştır. Lydia

³⁴⁷ Greenewalt 1968: 139.

³⁴⁸ Gürtekin 1998: 15.

³⁴⁹ Gürtekin 1998: 16.

seramiğindeki boyama teknikleri ve bezeme stillerinde firnis rengi olarak kırmızı ve siyah rengin tonları kullanılmıştır.

Bezeme düzeni erken dönemde (MÖ IX-VIII. yüzyıl) daha çok geniş bantlar içerisinde bezenmiş olan çift başlı balta, dama tahtası, içi taralı üçgenler, içi taralı karaler, içi taralı meander motifleri, dalgalı çizgiler, konsantrik yarım daire, konsantrik tam daire gibi Protogeometrik ve Geometrik dönemlere ait motiflerle süslenmiştir. Daha geç dönemlerde, bu motiflerin bir kısmı kullanılmaya devam etmiş, fakat bezeme bantlarında bir daralma ve vazo üzerinde eskisine oranla daha az yoğunlukta bezeme elemanı kullanılmıştır. MÖ VII. ve VI. yüzyıllarda dar bantlar içerisinde verilmiş olan meander, köpek dişi, merdiven, araları noktalı küçük kare dizileri gibi linear motifler ve çoklu yatay çizgi gruplar ile bezenmiştir³⁵⁰.

Genel Lydia formları arasında, amphora, kase, skyphos, krater, oinokhoe, lekythos, ayaklı ya da halka kaideli çanaklar, pyxis, omphaloslu phiale, lydion, pişirme kapları ve bardaklar yer almaktadır³⁵¹.

Lydia seramiğinde farklı stil ve boyama teknikleri mevcuttur. Sardeis'te ele geçen malzemeler doğrultusunda bu teknikler sınıflandırılmıştır. Altı gruptan oluşan boyama teknikleri kendi içlerinde de alt gruplara ayrılmaktadır. Bunlar; black-on-red (kırmızı üzeri siyah seramikler), bikrom seramikler, mermer taklidi seramikler (marbled), damarlı seramikler (streaked), beyaz zemin üzerine koyu renk boyalı seramikler, koyu renk zemin üzerine beyaz boyalı seramiklerdir. Lydia'nın gücünü kaybetmeye başladığı MÖ I. binyılın ortalarında Lydia kültürü ve sanatı coğrafi konumuyla bağlantılı olarak önce diğer Anadolu uygarlıklarının, sonraki dönemlerde Yunan ve Pers kültürlerinin etkisi altında kalmıştır. Kültürle paralel olarak ele geçen buluntular doğrultusunda Lydia seramiğinde de MÖ VII. yüzyılda Yunan kültürünün içlere yayılması ile özellikle Batı Anadolu etkisi, Korinth, Phryg ve Kıbrıs- Kilikia etkilerinin varlığı saptanmıştır.

Lydia boyalı seramik geleneğinin en net örneklerini Sardeis kazılarında ele geçmiş olan MÖ VII-VI. yüzyıllar arası buluntular temsil etmektedir. Bu zaman dilimi Lydia'nın Mermnadlar Sülalesi tarafından yönetildiği tarihe denk gelmektedir. MÖ V. yüzyıla kadar yoğun olarak görülmekte olan söz konusu seramik grubu MÖ III. yüzyıla kadar az da olsa devamlılık göstermektedir. Kulplar arası rezerve bırakılan damarlı boyalı skyphoslar ve

³⁵⁰ Gürtekin 1998: 26.

³⁵¹ <http://www.sardisexpedition.org/tr/essays/latw-greenewalt-lydian-pottery>

dalgalı çizgili amphoraların MÖ III. yüzyılda da kullanıldığı bilinmektedir³⁵². Lydia seramiğinde beş temel etki kaynağı saptanmıştır. Bunlar şunlardır:

- 1- Yunan Seramiği (Subprotogeometrik Dönem, Geç Geometrik Dönem)
- 2- Batı Anadolu Seramiği (Subgeometrik Dönem, Oryantalizan Dönem)
- 3- Phryg Seramiği (Erken Phryg Dönemi Sonu–Orta Phryg Dönemi)
- 4- Anadolu’lu Seramik Atölyeleri (MÖ VII. ve VI. yüzyıl seramik koinesi)
- 5- Kıbrıs Seramiği (Geometrik Dönem, Arkaik Dönem)

Resim 76: Sardeis’te ele geçen üzerinde deniz canavarları figürü olan lebes. (MÖ 6. Yüzyılın ortaları). Greenewalt 2010: Resim 1, 108.

³⁵² Gürtekin 1998: 281; Greenewalt ve Rautmann 1996: 487.

Resim 77: Kırmızı üzerine siyah kadeh (MÖ 6.yüzyılın başı). Greenewalt 2010: Resim 8, 114.

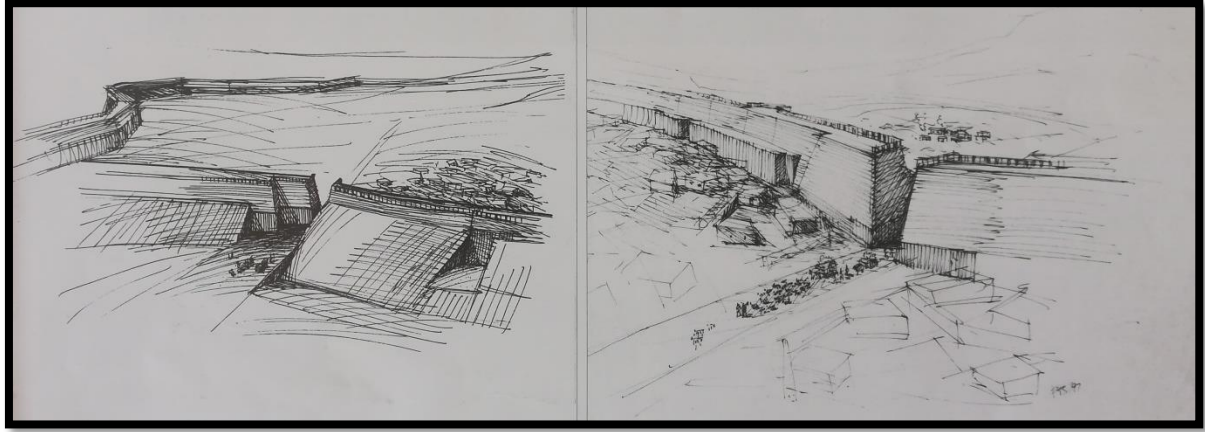

Resim 78: Sardeis'te ele geçen kırmızı üzerine siyah ayaklı çanak. Üzerinde kazıma bezemeyele köpek ile geyik figürü yapılmıştır. (MÖ 6. Yüzyılın ortaları). Greenewalt 2010: Resim 9, 114.

5.2. Mimari

Lydia krallığı'nın kuruluş yıllarına ait gelişmiş mimari unsurlar ile ilgili yeterli kanıtlara henüz ulaşılammıştır. En kesin veriler Mermnadlar dönemine ait Sardeis'te bulunan anıtsal sur mimarisidir. Mitoslara dayanarak Heraklidler Sardeis Akropolü'nün surlarla çevrili olduğu ileri sürülmektedir. Sardeis'te Akropol duvarlarına ait kalıntılar, Arkaik dönemde kireç taşının düzgün bir biçimde işlendiğini ortaya koymaktadır³⁵³. MMS Sektörü, Sardeis Akropolü'nün eteklerinde dağınık halde bulunan duvar parçalarından oluşmaktadır³⁵⁴.

Anıtsallık, Lydia Dönemi'nde Sardeis'in bir özelliğiydi. Aşağı şehrin savunma duvarı yaklaşık 20 m. kalınlığında, bazı yerlerde 30 m. kalınlığında bir şev ve hendek ile desteklenmiştir.

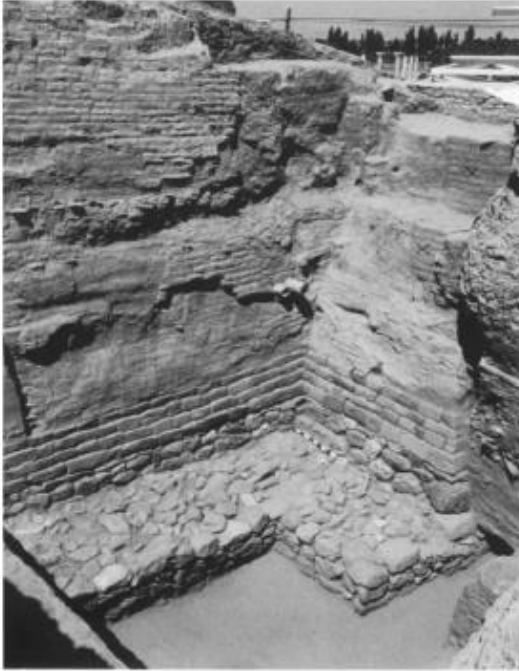
Resim 79: MÖ 6. Yüzyıl ortalarında Lydia Surlarını canlandırma denemesi. Greenewalt 2010: 19.

³⁵³ Ratte 1989a: 19-20

³⁵⁴ Ratte 1989a:22; Greenewalt-Rautmann 1998: 471-498.

Resim 80: Sardis Akropolü'nde Lydia teras duvarı. Greenewalt 2010: 20.

Resim 81: Sardis'te MMS Sektörü, Arkaik Dönem sur duvarları. Greenewalt- Rautmann 2000: 661.

Anıtsal sur duvarları üzerine yapılan çalışmalar, Arkaik döneme tarihlenen iki önemli evreyi ortaya koymaktadır. Erken Arkaik evrede duvarlar, MÖ VI. yy ortalarında yaşanan bir tahrip tabakasıyla kesintiye uğramış ve yüzyılın sonuna doğru, onarma ve yenileme çalışmaları sonucunda tekrar kullanılmış, bu kullanım dönemi geç Arkaik evre olarak adlandırılmıştır³⁵⁵. Anıtsal sur duvarı kalıntılarının ele geçtiği MMS sektöründe, MÖ VII. ve VI. yüzyıllar boyunca kerpiç malzemenin ve boşlukları doldurmak amacıyla küçük taşların kullanıldığı görülmektedir³⁵⁶. Kerpiç malzemenin yarattığı boşluklara moloz doldurulması, Gordion’da görülen bir tekniktir³⁵⁷. MMS sektöründe tespit edilen, yabancı yayınlarda “Brick Fall” olarak adlandırılan ve ana duvardan devrilmek suretiyle ayrılan bir yığın içerisinde, yontulmamış taş parçaları, kerpiç tuğlalar, yarı pişmiş tuğla parçaları ve karbonlaşmış ahşap parçalarının ele geçmiş olması, sur duvarlarının yapı malzemesinin tanımlanması açısından ayrıca önem taşımaktadır³⁵⁸. Bu alanda, kerpiç tuğlaların renk değiştirmesine neden olarak, yıkıma neden olan bir yangının yaşandığı ileri sürülmektedir³⁵⁹. Sardeis’teki savunma sistemine ait bu kanıtlar ve duvarın hemen doğusundaki evlere ait alanlarda da saptanan tahrip izleri, MÖ 540 yıllarında yaşanan Pers saldırıları ile ilişkili bulunmaktadır³⁶⁰. MMS’te çeşitli formlara sahip ok uçları içeren depozitler elde edilmiştir³⁶¹. Savunma sisteminde bulunan tahrip tabakası, beraberinde ele geçen yerli ve ithal seramikler ile tarihlendirilmeye çalışılmıştır³⁶².

MMS sektörü, savunma sistemine ait bir giriş bölümünü de içermektedir³⁶³. Bu yapının, MÖ VI. yüzyıl ortalarına tarihlenen yıkımın hemen ardından yapıldığı düşünülmektedir³⁶⁴. MMS sektörünün kuzeyinde ise polygonal biçimde duvar örgüsü olduğu kaydedilmiştir³⁶⁵. Sur duvarları, yaşanan askeri saldırıların kanıtlarını taşıması açısından önem taşımaktadır. Sardeis’teki sur duvarlarının, MÖ VII. yüzyıl sonlarında veya VI. yüzyıl başlarında yapıldığı önerilmektedir³⁶⁶. Sur duvarlarının inşası üzerine önerilen tarihler, Pers tehditi altında yapılan bir savunma sistemini düşündürmektedir.

³⁵⁵ Greenewalt-Rautmann 2000: 656, fig. 23.

³⁵⁶ Greenewalt 1983: 1-15; Hanfmann 1983: 44

³⁵⁷ Hanfmann 1983: 71.

³⁵⁸ Greenewalt-Rautman 2000: 656.

³⁵⁹ Greenewalt-Rautman 1998: 495.

³⁶⁰ Greenewalt-Rautman 1998: 490.

³⁶¹ Greenewalt-Rautman 1998: 491-492; Greenewalt-Rautman 2000: 658; Cahill 2001: 174.

³⁶² Greenewalt-Rautman 2000: 658; Cahill 2001: 174.

³⁶³ Greenewalt-Rautman 1998:487.

³⁶⁴ Greenewalt-Rautman 2000: 658.

³⁶⁵ Greenewalt-Rautman 1998:473.

³⁶⁶ Greenewalt 2005: 81-82.

Sardeis Akropolü'nün kuzeyinde, kireç taşı ve yeşilimsi kumtaşı kullanarak örülmüş duvar kalıntıları saptanmıştır³⁶⁷. Akropolün Hermos'a bakan yamacında, geniş ve düzgün taşların üzerinde yükselen kerpiç parçaları bulunmuştur³⁶⁸. Bu alanda görülen taş işçiliğinin benzerine, Bin Tepeler Tümülüslerinde de rastlanmıştır³⁶⁹. Akropol üzerinde, olasılıkla bir sarayla ilişkisi görülen mimari unsurlar ele geçmiş ve Sardeis Akropolü'nün krali bir yerleşim için kullanıldığı ileri sürülmüştür³⁷⁰. Saray kompleksleri geleneğinin, Yakın Doğu etkileri altında Gyges Döneminde başlatılan askeri ve diplomatik ilişkiler aracılığı ile taşındığı varsayılmaktadır³⁷¹. Akropol'deki olası saray mimarisi akropolün kuzey teras duvarı ve Bintepeler mezarları ile uyum içerisinde³⁷². Sardeis Akropolü üzerinde, kayayı kesmek suretiyle oluşturulmuş ve basamaklı bir girişe sahip tünel belirlenmiştir³⁷³. Tünelin giriş kısmında, olasılıkla bir kapı veya pencere sövesine ait izler tanımlanmaktadır³⁷⁴. Tünelin askeri amaçlı bir geçit veya Akropol'de su deposu olarak kullanıldığı önerilmektedir³⁷⁵.

Bronzlar evinde tespit edilen kalıntılar, Sardeis'deki sivil mimarinin en erken örnekleri arasındadır. Son Tunç Çağı'na tarihlenen daire planlı bir kulübe ve pithos gömüsü ortaya çıkarılmıştır³⁷⁶. Bu sektörde ele geçen Son Tunç Çağı mimarisine ilişkin verilerden başlamak üzere, kentten aynı alanda yüzyıllar boyunca, genişleyerek büyüdüğünü ve bir planlamanın yapılmadığını söylemek mümkündür. Bronzlar Evi, PN, PC ve NEW sektörlerinde, evlerle ilişkili mimari kalıntılara rastlanılmıştır³⁷⁷. PN sektöründe, MÖ VII. yüzyıl sonlarında kullanılan evlere ait temel taşları ve duvarlar tespit edilmiştir³⁷⁸. Evlerin, nehir taşı veya şist başta olmak üzere yerel malzemelerin kullanıldığı taş temeller üzerinde yükselen kerpiç tuğlalardan örüldüğü kaydedilmiştir³⁷⁹. Temel taşları ile üst yapıda görülen kerpiç duvar örgüsü arasında, temelden yukarıya doğru daralma saptanmış, bu durumun metal veya ahşap konstrüksiyon kullanılmayan mimari planlarda, binanın sağlamlaştırılmasını amaçlamış olabileceği öne sürülmüştür. Sardeis'te ahşap kiriş kullanımına ait izler MMS sektöründe ele geçmiştir. Ramage'ye göre ahşap ve kerpiç malzemenin bir arada kullanılması, Phryg ve Hitit

³⁶⁷ Hanfmann 1983: 45.

³⁶⁸ Hanfmann 1983: 46-47.

³⁶⁹ Hanfmann 1983: 45.

³⁷⁰ Hanfmann 1983: 43.

³⁷¹ Hanfmann 1983: 74-75.

³⁷² Greenewalt 1983: 14.

³⁷³ Hanfmann 1983: 47-48.

³⁷⁴ Hanfmann 1983: 47.

³⁷⁵ Hanfmann 1983: 48.

³⁷⁶ Hanfmann 1983: 26.

³⁷⁷ Hanfmann 1983: 72.

³⁷⁸ Ramage 1978: 3.

³⁷⁹ Ramage 1978: 4.

mimari geleneğini yansıtmaktadır³⁸⁰. Bronzlar Evi sektöründe, yaklaşık olarak MÖ VI. yüzyıl civarında, evlerin duvarlarının dış köşelerinde yuvarlatılarak işlenmiş taşlar görülürken aynı yüzyılın ortalarından itibaren köşeli olarak düzeltilmiş taş işçiliği görülmektedir³⁸¹. Bronzlar Evi sektöründe, iç mekana ait olabilecek kil ocak kalıntılarına rastlanmaktadır³⁸². Aynı sektörde devam eden araştırmalar, iç mekamlarda kullanılan ve duvarlara paralel olarak inşa edilen, alçak sekileri ortaya çıkarmıştır. Bu alanların, depolama amacıyla kullanıldığı ileri sürülmüştür³⁸³. Lydia'da, Bronzlar Evi ve PN sektöründe tespit edilen evlerin, köşeli planlara sahip, tek odalı, büyük ve pencereli oldukları gözlenmektedir³⁸⁴. MMS sektörünün doğusunda, evlere ait kalıntılar bulunmuş ve bu evlerin kısmen Pers istilasının izlerini taşıdığı ortaya çıkarılmıştır³⁸⁵. Evlerden birinde bulunan iskelet çok iddialı bir görüşle Pers saldırılarının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir³⁸⁶. Evlere ait alanlarda yapılan çalışmalar sonucunda ele geçen mutfak kapları ve ocak/fırın bölümlerinin tespit edilmesi, mutfak bölümlerinin tanımlanmasına olanak sağlamıştır³⁸⁷. Mermnadlar dönemine tarihlenen herhangi bir tapınağa ait verilere henüz ulaşılamamıştır.

³⁸⁰ Ramage 1978: 4.

³⁸¹ Ramage 1978: 5.

³⁸² Ramage 1978: 7; Hanfmann 1983: 31.

³⁸³ Hanfmann 1983: 31.

³⁸⁴ Ramage 1978: 6-7.

³⁸⁵ Cahill 1987: 62-70; Greenewalt-Rautman 1998: 471; Greenewalt-Rautman 200: 658; Cahill 2001: 173.

³⁸⁶ Cahill 2001: 174.

³⁸⁷ Cahill 2001: 176-178.

Resim 82: Sardeis, MMS sektöründeki Lydia evlerinin görünümü. Cahill 2010: Res. 24, 92.

5.3. Plastik

Hermos ve Kaystros nehirlerinin taşımış oldukları alüvyonlar sayesinde oluşan verimli tarım alanları ve Paktalos nehri'nin barındırdığı altın minerali sayesinde Lydialılar, ticaret ve ekonomide yüksek refah seviyesine ulaşmışlardı³⁸⁸. Lydia'nın güçlü ekonomisi çevre merkezlerin kültürel ve sanatsal faaliyetlerin gelişmesinde etkin rol oynamıştır. Buna karşın, yapılan araştırmalarda Lydia bölgesinde, Mermnadlar dönemine ait plastik eserlerin yetersiz sayıda olması dikkat çekici bir durumdur. Sardeis'te ele geçen Lydia üslubunda, anıtsal boyuttaki taş heykellere ait olan bazı parçalar, MÖ VII. yüzyıla tarihlendirilmektedir³⁸⁹. Lydia topraklarının ilk egemenlerinden birisi olan Kraliçe Omphale'nin öyküsünde Herakles'in gizlice saraya alınışı ve bu kahramanın atribütü olan aslanın da saraya girişine neden olmuştur³⁹⁰. Heraklidler'in ortaya çıktığı tarihler, Hititler'in Asur'dan devraldığı ve Anadolu'da büyüyen bir değer olarak aslan figürünün ön plana çıktığı tarihlere denk gelmektedir. Herodotos, Kral Meles'in odalığından olma aslanı ile Sardis Akropolü'nün

³⁸⁸ Strabon XIII, 4-5; Hanfmann 1948: 151.

³⁸⁹ Hanfmann 1964: 3; Hanfmann-Ramage 1975: 13-14.

³⁹⁰ Graves 2004: 649-656.

etrafını dolaşarak, akropolü ulaşılmaz kıldığı bir öyküyü aktarmaktadır³⁹¹. Lydia hanedanlığının sembolleri arasında aslan figürü görülmektedir.

Sardeis'te, 1913 yılında Artemis Tapınağı'nın kuzeyinde hepsi mermerden yapılmış iki aslan heykeli ile bir kartaldan oluşan üçlü bir grup bulunmuştur³⁹².

Resim 83: Sardeis'te bulunan üçlü grup. Shear 1931 fig. 4.

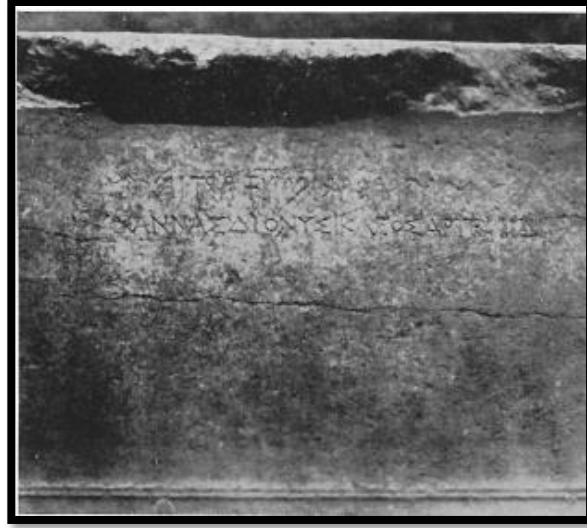
Doğu sanatında, aslanla kartal genellikle bir kompozisyon içerisinde betimlenir. Sardeis'te ele geçen aslan heykellerinde asimetric bir durum söz konusudur. Aslanın biri sağa diğeri sola dönüktür. Bu da muhtemelen doğunun ve batının fethini tasvir ediyor olmalıdır³⁹³. Her bir figür ayrı bir kaide üzerinde yer almaktadır. Kaide üzerindeki yazıların harf karakterlerinin incelenmesi sonucunda, yazıt MÖ IV. veya III. yüzyıla tarihlenmektedir³⁹⁴.

³⁹¹ Herodotos I, 84.

³⁹² Butler 1913: 474; Shear 1931:127-128.

³⁹³ Shear 1931: 31.

³⁹⁴ Shear 1931:132. Fig. 8.

Resim 84: MÖ IV-III. Yüzyıla tarihlendirilen yazılı kaide.

Yapılan incelemeler sonucunda, aslanların farklı iki stilde yapıldığı detaylar saptanmıştır. Uzanmış pozisyondaki aslan figürünün MÖ VI. yüzyıla tarihlenebileceği öne sürülmüştür. Aslan, başını sola çevirmiş, ağzını geniş bir biçimde açmış ve dili dışarıda tasvir edilmiştir. Bu özellikleri ile Batı Anadolu, başının yaprak biçimli lüle-yele ile çevrili oluşuyla da Orta Anadolu stilini yansıtmaktadır. Shear, bu aslan tasvir şeklinin Sardeis ile Hititler arasında geliştirilmiş ilişkilere ışık tutacak bir heykeltıraşlık eseri olmasına dikkat çekmektedir³⁹⁵.

Resim 85: Sardeis'te bulunan MÖ 6. Yüzyıla tarihlendirilen aslan heykeli. Shear 1931: fig. 1-16.

³⁹⁵ Shear 1931: 135-137.

Sardeis'te altın arıtım alanında yer alan Kybele sunağının güneybatı köşesinde duran, kumtaşından yapılmış aslan heykeli bulunmuştur. MÖ 570- 560 yıllarına tarihlendirilen bu heykel oldukça kolay ufalanabilmektedir. İki parçaya ayrılmış olan başın ön kısmının büyük bölümü kırılmış vaziyettedir. Sağ göz bölgesi ve ağız kısmının bir bölümü korunmuştur³⁹⁶. Sardeis'te en yaygın görülen heykel grubunu aslanlar temsil etmektedir.

Resim 86: Sardeis'te Kybele sunağının güneybatı köşesinde duran kum taşından yapılmış aslan heykeli. MÖ 570-560. Hanfmann ve Ramage 1978, no. 29.

Sardeis'te 1913 yılında yapılan kazılar sırasında ve 1958 ile 1975 yılları arasında Arkaik ve Klasik Dönem'e tarihlendirilen birçok aslan heykeli parçaları bulunmuştur. 1975 yılından sonra ise MÖ 6. Yüzyıla tarihlendirilen bir grup dişi aslan heykeli ele geçmiştir³⁹⁷. Kuyruklarının üzerine oturmuş ve uzanmış vaziyette duran ve birbirine genel olarak benzeyen aslan heykellerinin en erkeni MÖ 6. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmiştir. Heykelin baş kısmı oval, gözleri dairesel, kedi tipinde bir burun ve köşeli kavislere sahip özellikleri vardır³⁹⁸.

³⁹⁶ Hanfmann ve Ramage 1978: 21-22.

³⁹⁷ Ratte 1989b: 380.

³⁹⁸ Ratte 1989b: 381.

Resim 87: Sardeis'te bulunan Arkaik Dönem'e tarihlendirilen aslan heykelleri. (MÖ 6. Yüzyıl) Ratte 1989b: 380-383.

5.4. İnanç Sistemi ve Ölü Gömme Gelenekleri

Lydia uygarlığının belki de en belirgin kültürel miraslarından birisi mezarlarıdır. Sardeis çevresindeki tümülüs geleneği Mermnadlar döneminde ortaya çıkmış ve Phryg tümülüslerinin etkisi altında geliştiği anlaşılmaktadır. Lydiannın ölü gömme gelenekleriyle ilgili en sağlıklı veriler Alyattes ve Kroisos dönemlerine yani Orta Lydia Döneminin sonuyla, Geç Lydia veya Akamenid dönemine tarihlenmektedir. Ölü gömme geleneğinde Sardeis'te, toplumsal statü açısından farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar yerleşme dışında yer alan, basit çukur, lahit ve oda mezarlardan oluşan çeşitli mezar tipleriyle kendini göstermektedir³⁹⁹. Tümülüsler ve kaya mezarların dikkat çekici görünüşleri, Lydia gömü geleneğinde genelde anıtsallığa önem verildiğini göstermektedir⁴⁰⁰.

³⁹⁹ Roosevelt 2017: 186.

⁴⁰⁰ Baughan 2010: 275.

Tümülüsler, kraliyet ailelerinin, soyluların ve ekonomik gücü elinde tutanların, toplumsal statülerini, öldükten sonra da devam ettirme biçimi olarak algılanabilir. Tümülüsler, genellikle yüzeyde çok az iz bırakan çukur ve lahit mezarlara kıyasla daha kolay tanımlanmakta ve belgelenmesi daha kolay olmaktadır. Diğer yandan tümülüslerin görünür olması mezar soyguncularının hedefi haline gelmelerine neden olmaktadır.

Antik Çağda başlayan ve günümüze kadar devam eden bu yağmalar yüzünden Lydia ölü gömme gelenekleriyle ilgili bilgilerin çoğu kaçak kazılarda elde edilen verilerden almaktayız.

Sardeis ve çevresinde yapılan ilk araştırmalar 1444 yılında topografya, anıtlar ve taşlara kaydedilmiş yazıtlar üzerinden yorumlar yapan Ancona'lı Cyriacus'un ziyaretiyle başlamıştır. Kazılar ise 1750 yılında Robert Wood ile ekibinin ziyareti ve Artemis Tapınağı'nda yapılan çalışmalar ile başlamıştır⁴⁰¹.

L. Spiegelthal, 1853 yılında Alyattes tümülüsünü kazmış, A. Choisy ve G. Dennis de 1870-1880 yılları arasında Bintepeleler'deki diğer tümülüslerde araştırmalar yapmıştır⁴⁰². Fakat sadece birkaç Lydia tümülüsü antik dönemdeki ya da günümüz soyguncularından kurtulabilmiştir. Ele geçen bulgulardan, diğer gömü tiplerinden, mezar ikonografisi ve yazıtlar yardımıyla Lydia gömü gelenekleri hakkında bir fikir sahibi olmaktayız.

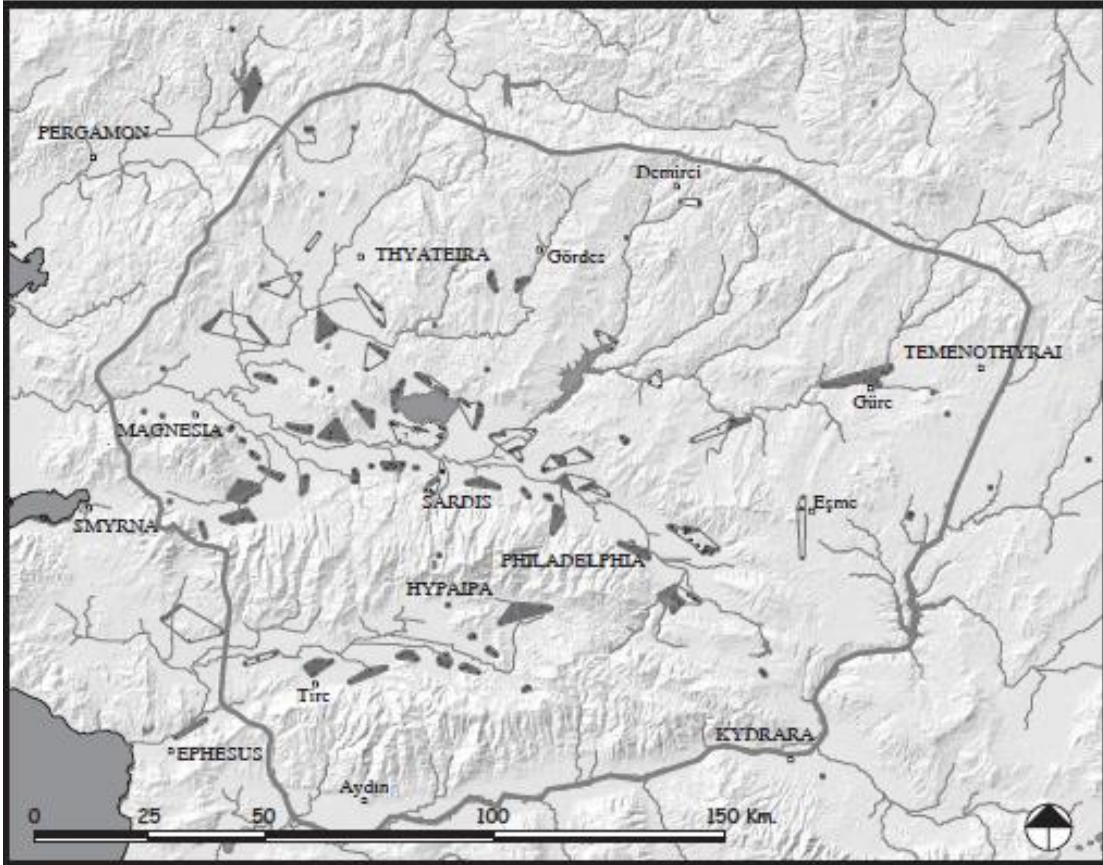
Lydia'nın bilinen en erken gömüleri, Yortan, Eski Balıkhane, Ahlatlı Tepecik ve Dağdeviren Höyüğü'nde tespit edilen, İlk Tunç Çağı'na tarihlenen pithos ya da sanduka mezarlara aittir. Her iki gömü tipi Batı Anadolu'da pek çok örnekten bilinmektedir⁴⁰³. En erken tümülüslerin ve kayaya oyulmuş mezar odalarının ortaya çıktığı yaklaşık olarak MÖ 600 yılı öncesine ait gömüler hakkında çok az veri mevcuttur. Son Tunç Çağı'na ait sadece bir pithos kremasyonu, Demir Çağı'ndan ise toplu bir gömü ve birkaç dağınık mezar kalıntısı bilinmektedir. Demir Çağı'nın başlarında Sardeis'lilerin ölümlerini nereye gömdüklerine dair bilgimiz yetersizdir. Sardeis'teki bazı kaya mezarlarında MÖ VI. yüzyıl öncesine tarihlenen malzemeler bulunduğu için, erken dönem mezarların da aynı bölgede, Paktolos Çayı'nın batısındaki nekropol alanında bulunması nedeniyle MÖ VI. yüzyılda tahrip edildiğinin ya da ikincil bir kullanım olduğunu düşündürmektedir.

⁴⁰¹ Greenewalt 2010: 28.

⁴⁰² Baughan 2010: 273.

⁴⁰³ Roosevelt 2010: 44-45.

Lydia ölü gömme geleneklerinde, özellikle soylu definlerinde en dikkat çekici mezar yapıları tümülüslerdir. Lydia bölgesinde 500'ün üzerinde tümülüs olduğu tespit edilmiştir. Strabon, Kral mezarlarının Koloe Gölü etrafında kümелendiğini ifade etmektedir⁴⁰⁴. Sardeis çevresindeki tümülüsler, MÖ VII. yy'dan başlamak üzere MÖ IV. yy'a kadar geniş bir zaman dilimine işaret etmektedir⁴⁰⁵. Lydia Tümülüslerinde yön birliği görülmemekle birlikte mezarlar mimari plan ve coğrafi konuma göre biçimlendirilmiştir⁴⁰⁶.

Resim 88: Lydia Tümülüslerinin Dağılımını Gösteren Harita. Roosevelt 2003: 203.

Lydia tümülüsleri bloklardan yapılmış veya ana kayaya oyulmuş mezar odalarını, nadiren taşla sınırlanmış sandıkları ya da çukurlara yerleştirilmiş lahitlerin üzerini örtmektedir. Mezar odalarının içindeki gömüler, lahitlerin içine ya da klinelerin (sekilerin) üzerine yerleştirilmiştir⁴⁰⁷. Bin Tepeler yöresinde Karnıyarık Tepe ve Duman Tepe'de yer alan tümülüslerin, aradan geçen uzun yıllardan dolayı, doğa olayları karşısında toprağın

⁴⁰⁴ Strabon XIII, 4-7.

⁴⁰⁵ Ratte 1994: 157.

⁴⁰⁶ Dinç 1993: 104.

⁴⁰⁷ Baughan 2010: 275.

akmasıyla, gerçek boyutlarını yitirdikleri düşünülmektedir⁴⁰⁸. Kral mezarlarının üzerine yığılan toprak homojen değildir. Elde edilen veriler ışığında bu toprağın kil, kum, çakıl, kireç taşı, moloz ve nehirtaşı parçaları içerdiği anlaşılmaktadır⁴⁰⁹. Bazı mezar odalarının hemen üzerindeki toprak tabakasında kömür katmanına rastlanılmıştır. Kömür bir defin töreninden arta kalanları temsil etmekten ziyade mezar odasına tepeden nem girmesini engellemek için konulmuş olmalıdır⁴¹⁰. Benzer yerlerde ele geçen kireç harcı ve çatı kiremitlerinin de bulunması yine bununla ilgilidir.

Duvarların örülmesi sırasında, yerel bir kireçtaşı kullanılırken, nadiren mermer kullanımını destekleyen kanıtlara ulaşılmaktadır⁴¹¹. En erken mermer kullanımına, MÖ VI. yüzyıla tarihlendirilen Alyattes mezarında rastlanmaktadır⁴¹². Lydia tümülüslerinde, bir sundurma veya dromosa sıklıkla karşılaşılmaktadır⁴¹³. Dromoslar, genelde kaba ve işlenmemiş taş, kerpiç ve moloz kullanarak yapılmaktadır⁴¹⁴. MÖ VI. yy'ın ilk yarısına tarihlenen Alyattes Tümülüsü'nde görüldüğü üzere, dromos standart bir unsur değildir⁴¹⁵. Taş kapılar, metal kabartmalı ahşap kapıların benzerlerini taklit etmişlerdir. Giriş yolunu kapatan bu kapılar, bir mil içerisine yerleştirilmiştir ve kendi eksenleri etrafında dönerek kapanırlar. Tümülüs tamamlandıktan sonra içeriye tekrar girmek mümkün değildir⁴¹⁶. Sardeis mezarlarının, duvar işçiliğinde görülen, zimba tipinde kenetler Anadolu dışından yabancı etkileri çağrıştırmaktadır. Özellikle de Yunanistan ve Mısır'dan etkilendiğini göstermektedir⁴¹⁷. Mermnadlar dönemine tarihlendirilen tümülüslerin, mezar odalarında pencere bulunamamıştır⁴¹⁸. Bazı Tümülüslerin dış cephesindeki görsel işaretler arasında phalloslar ve steller bulunmaktadır. Mantar başlı phallos işaretleri Lydia'da yaygındır ve bazıları tümülüslerin tepesinde bulunmuştur, fakat neyi temsil ettikleri açık değildir. Tümülüslerle ilişkili korunmuş steller kapıları temsil edecek biçimde işlenmiştir. Muhtemelen hem mezara hem de ölümden sonraki hayata girişi temsil etmektedir⁴¹⁹.

⁴⁰⁸ Hanfmann 1983: 53.

⁴⁰⁹ Hanfmnn 1983: 52-54.

⁴¹⁰ Baughan 2010: 277.

⁴¹¹ Hanfmann 1983: 54.

⁴¹² Hanfmann 1983: 54; Ratte 1989a: 7-8.

⁴¹³ Hanfmann 1983: 55; Baughan 2010: 275.

⁴¹⁴ Dinç 1993: 32.

⁴¹⁵ Dinç 1993: 34.

⁴¹⁶ Baughan 2010: 277.

⁴¹⁷ Hanfmann 1983: 55.

⁴¹⁸ Dinç 1993: 44.

⁴¹⁹ Roosevelt 2006: 65-91.

Resim 89: İkiz Tepe’de bulunan kapı taşları. Baughan 2010: 278.

Bin Tepeler yöresinin en büyük üç tümülüsü Antik Çağ'dan beri Mermnad sülalesi ile ilişkilendirilmiştir. Bunlardan Karnıyarık Tepe’de bulunan tümülüse ait kalıntılar arasında yerel kireçtaşından örülmüş bir krepis duvarı tespit edilmiş ve bu duvar üzerinde iki “*gamma*” ve iki “*upsilon*” dan oluşan “Gu-Gu” ifadesi tespit edilmiştir⁴²⁰. Asur kayıtlarında görülen Gyges adının, Asur dilindeki karşılığı olarak kabul edilen, monogram sıradan bir taş ustasının imzası olarak da değerlendirilmektedir⁴²¹. Gyges’e ait olduğu ileri sürülen bu tümülüsün henüz tamamlanmamış mimarisi dikkat çekmektedir⁴²². Karnıyarık Tepe’de MÖ VII. yy ve MÖ VI. yy başlarına tarihlendirilen seramikler ele geçmiş böylece Sardis’te inşa edilen erken tarihli Tümülüs saptanmıştır⁴²³. Karnıyarık Tepe’deki tümülüsün taş işçiliği, akropolün teras duvarlarında da görülmektedir⁴²⁴. Tümülüs’ün mezar odası henüz bulunamamıştır.

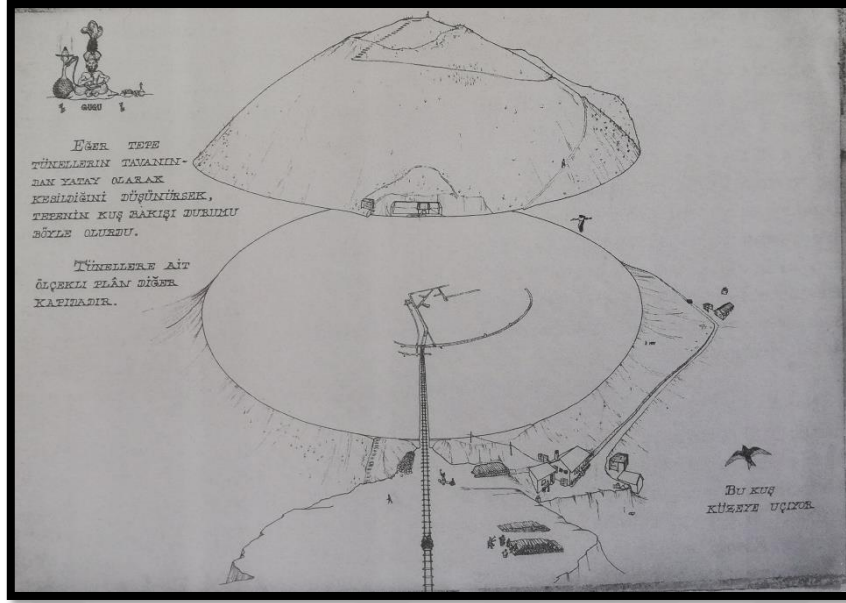
⁴²⁰ Hanfmann 1983: 57; Ratte 1989a: 12.

⁴²¹ Hanfmann 1983: 57.

⁴²² Ratte 1994: 158.

⁴²³ Hanfmann 1983: 57.

⁴²⁴ Ratte 1994: 160.

Resim 90: Karniyarık Tepe'nin rekonstrüksiyonu. Baughan 2010: 276.

Herodotos'un da bildirdiği üzere, en gösterişli mezar Alyattes'in tümülüsü idi. Bu tümülüs günümüzde Kocamutaf Tepe olarak anılan tepe olmalıdır. Herodotos, mezarın Lydia halkının bağışları ile yapıldığını ve en büyük payın, fahişelik gelirleri olduğunu belirtmektedir. Tümülüsü, Mısır ve Babil'dekiler ile birlikte dünyanın en önemli anıtları arasında saymıştır⁴²⁵. Tümülüs özenle inşa edilmiş avlulu mermer bir odadan meydana gelmektedir. Alyattes mezarında, beyaz mermer ve demir kenetlerin kullanımı, yüksek kaliteli taş işçiliğini ifade etmektedir⁴²⁶. Muhtemelen tek bir defin için tasarlanmıştır, fakat içerisinde herhangi bir mezar mobilyası ya da iskelet kalıntısına rastlanılmamıştır⁴²⁷. Alyattes mezar odasının işçilik bakımından en yakın paraleli, Kyros mezarında bulunmakta ve bu ayrıntı, her iki mezarda aynı ustaların çalıştığını akla getirmektedir⁴²⁸. Alyattes mezarının krepislerinde, Lydia taş işçiliğinin tanımlayıcı unsurları arasında sayılabilecek, ortası, üzeri nokta nokta delinmek suretiyle işlenmiş, kenarları ise keski ile düzeltilmiş, fıçı biçiminde yontulmuş kireçtaşı bloklar ele geçmiştir⁴²⁹. Bu taş işçiliği, Sardeis ve Bin Tepeler'de Arkaik dönemde, Lydia taş işçiliğini tanımlama aracı olarak da kullanılmaktadır⁴³⁰.

⁴²⁵ Herodotos I. 93.

⁴²⁶ Hanfmann 1983: 56; Dinç 1993: 16.

⁴²⁷ Baughan 2010: 279.

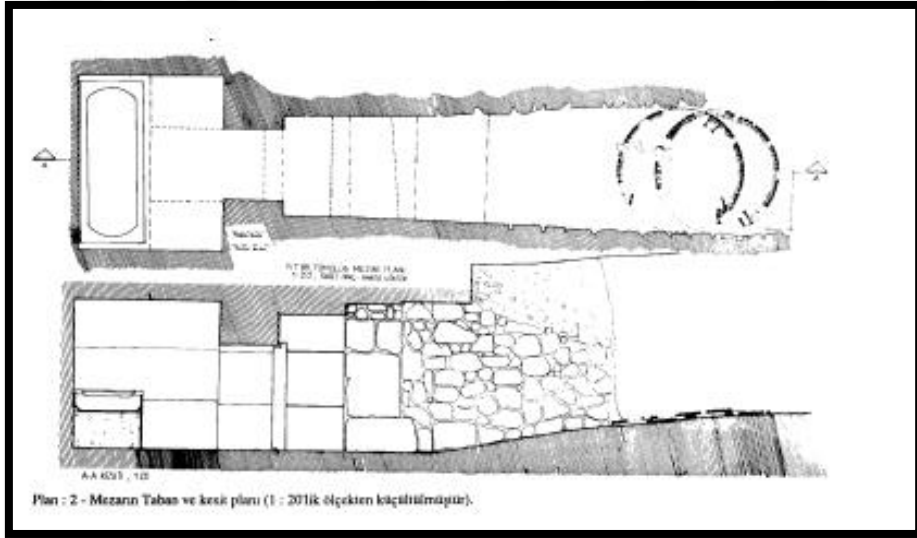
⁴²⁸ Hanfmann 1983: 57.

⁴²⁹ Greenewalt 1995: 23; Greenewalt-Rautman 2000: 676.

⁴³⁰ Greenewalt-Rautman 2000: 676.

Alyattes Tümülsü'ndeki ön avlulu oda mezar kompleksi, Lydia'nın en eski mezar kompleksidir. C. Ratté, tümülüsün inşasına Alyattes'in Medlerle savaşmaya giderken ve dönerken üzerinden geçtiği Phrygia topraklarında krallara yakışır nitelikteki mezarları görmesinin ardından başladığını ileri sürmüştür. Bu da yaklaşık olarak MÖ 585-560 yıllarına denk gelmektedir⁴³¹.

Akamenid üslubundaki malzemeler bazı Tümülüslerin Pers Döneminde de kullanıldıklarını göstermektedir. Örneğin BT89.1'de arka duvardaki kireçtaşı kline üzerinde tek bir gömüye sahip olan mezar odasının dromosunda, sökülmüş halde bir Akamenid savaş arabasına ait kalıntılar bulunmuştur⁴³². Fakat birçok tümülüsün yağmalanmış olmasından ötürü kesin bir kronoloji vermek zordur. Daha küçük bazı tümülüsler çıkan buluntulardan dolayı Pers işgali öncesine, MÖ VI. yüzyılın ilk yarısı veya ortalarına tarihlendirilmektedir.

Resim 91: BT89.1 Tümülüsünün taban ve kesit planı. Dedeoğlu 1991: 119-149.

⁴³¹ Ratté 1993: 5.

⁴³² Baughan 2010: 280.

Resim 92: BT89.1 Tümülüsünün dromosundaki insutu halde belgelenen tekerlerin kalıntıları.
Baughan 2010: 280.

Resim 93: BT89.1 Tümülüsünde ele geçen figürlü tekerlek dingilleri ve süslemeli çiviler.
Baughan 2010: 281.

Lydia'da Sardeis çevresinde, tümölüslerin dışında, özellikle Paktalos Çayı'nın batı yakasında kaya mezarları da görölmektedir⁴³³. H. C. Butler'in Sardeis nekropolisinde 1910-1914 ve 1920 yıllarındaki araştırmalarında en az 1154 oda mezar tespit edilmiřtir⁴³⁴. Mezarların büyük bir kısmı doğa olayları ve yapılan kaçak kazılardan dolayı zarar görmüş durumdadır. Mezar odasına bir dromosla ulaşılan ve gömünün yapıldığı ana kısmın üzeri, taş veya ahşap bir levha ile kapatılmıřtır⁴³⁵. Sardis'te en erken kaya mezarı, ele geöen seramikler yardımı ile MÖ VII. yüzyıl'a (Geö Lydia Dönemi) tarihlendirilmektedir⁴³⁶. Mezarların içinde gömü yerlerinin belli olduğu durumlarda, gömüler bir kline üzerine yerleştirildiği anlaşılmıştır. Bazıları mezar odalarının zeminindeki lahitlere ya da zemin iöine oyulmuş öukurlara koyulmuřtur⁴³⁷. Bazı mezarlarda ise her iki yanda sekisi bulunan bir ön oda ya da sonraki dönemlerde bir genişletme yapılarak ek odalar açılmıştır. Bazı sekiler iki-üö kat genişliğinde olup bireysel gömü yerleri kazıma öizgilerle belirtilmiştir. Biröok Lydia kaya mezar odası, muhtemelen bir ailenin bireyelerine uzun süre hizmet eden, biröok define uygun yerlerdir. Hellenistik ve Roma Dönemlerinde de yeniden kullanıldıkları görölmektedir. Yapılan tekrar tekrar gömüler ve öok daha geö dönemlerde de kullanılmış olan bu mezarların gelişiminin nasıl olduğu fikri zorlařtırmaktadır⁴³⁸.

⁴³³ Hanfmann 1983: 58.

⁴³⁴ Baughan 2010: 285.

⁴³⁵ Hanfmann 1983: 58.

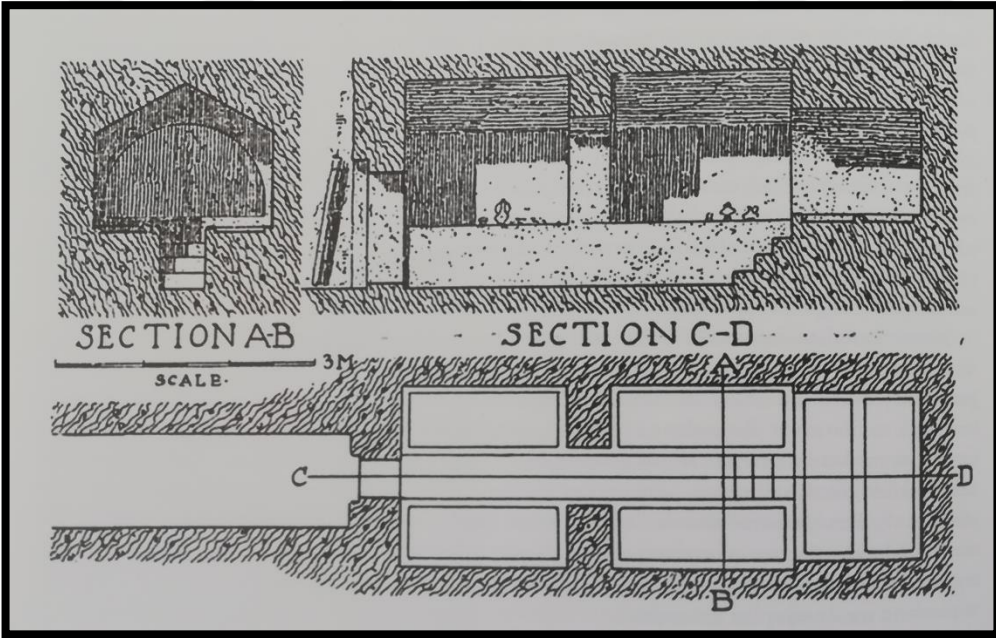
⁴³⁶ Hanfmann 1960: 11.

⁴³⁷ Baughan 2010: 285.

⁴³⁸ Ratte 1989a: 94. Not. 3.

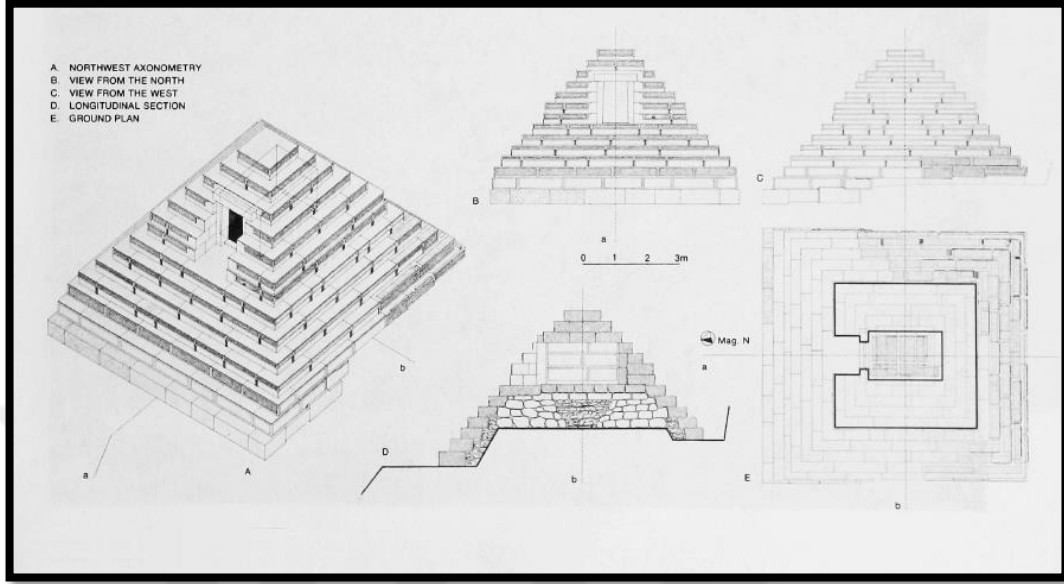

Resim 94: Sardeis'in güney nekropolisinde bulunan kaya mezarların girişlerinin güneyden görünümü. Baughan 2010: 292.

Resim 95: Sardeiste bulunan tipik kaya mezarı. Baughan 2010: 298.

Sardeis'te bulunan ve Piramit mezar olarak adlandırılan basamaklı anıtsal mezar, Pasargad şehrindeki Kyros Mezarı'na benzemektedir. Her iki mezar da yaklaşık olarak aynı döneme MÖ VI. yüzyıla tarihlenmektedir⁴³⁹.

Resim 96: Sardeis'te bulunan Piramit Mezar'ın rekonstrüksiyon çizimleri. Ramage, Goldstein ve Mierse 1983: 333, Fig.68.

Lahitler, genellikle tümülüslerde toprak yığını tarafından örtülen bir sandık mezar ya da çukurun içine yerleştirilmiş birincil gömü olarak kullanılmış ya da tümülüslerin eteklerinde ikincil gömü mekanı olarak işlev görmüşlerdir. Kaya mezarlarında ise zeminde, sekilerin üzerinde veya sekilere oyulmuş sandıkların içinde bulunurlar⁴⁴⁰. Lahitlerde kullanılan malzemenin masraflı olması, pişmiş toprak ve diğer çeşitli taşların işlenmesinin daha zor olması bakımından lahit mezarlara gömülen bireylerin sanduka mezarlara oranla daha yüksek bir statüye sahip olduğu gözlemlenmektedir. Lahitler genellikle yeşilimsi-gri şist kayalardan yontulmuş ve üzeri şist veya kireçtaşı plakalarıyla örtülmüştür⁴⁴¹. Paktalos'un doğu yakasında ve İndere'de bulunan mezarlardan biri, seramikler aracılığı ile MÖ VI. yy. başlarına tarihlendirilmektedir⁴⁴². Bu alanın, Sardeis'te yoksul halk tarafından kullanılan bir mezarlık olduğu önerilmiştir⁴⁴³.

⁴³⁹ Roosevelt 2017: 192.

⁴⁴⁰ Baughan 2010: 287.

⁴⁴¹ Hanfmann 1983: 59-60.

⁴⁴² Hanfmann 1983: 60.

⁴⁴³ Hanfmann 1983: 66.

Sardeis'te MÖ VI. yy ortalarından itibaren küvet biçiminde yontulmuş, kireçtaşı lahitler de görülmüştür. Bu tür lahitlerin Hellenistik Döneme kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır⁴⁴⁴. Lahitlerin alt kısımları yuvarlak ve küvet biçimli, üst kısımları ise beşik çatılı kapaklarla örtülmüştür.

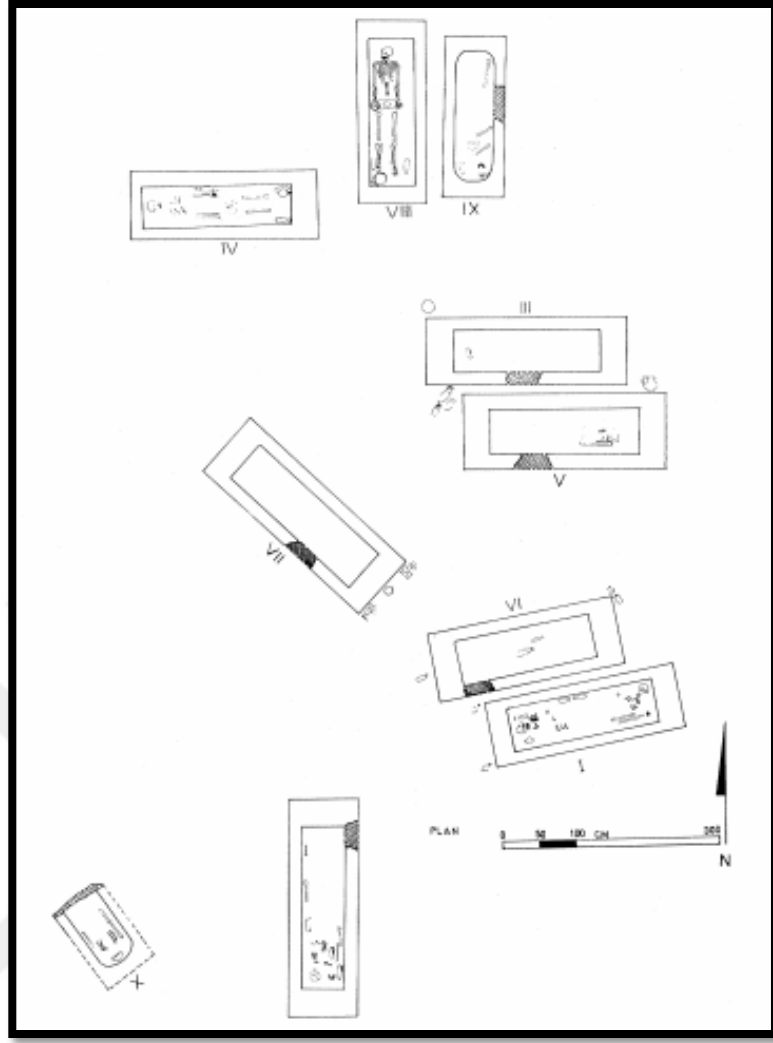

Resim 97: Sardeis'te bulunan Lydia tipi küvet biçimli lahitler. Butler 1922: 160, Resim 177.

Lydia pişmiş toprak lahitleri düşük ısıda pişirilmiş dayanıksız kaba hamurdan yapılmıştır. Bundan dolayı çok az sayıda örnek günümüze sağlam olarak gelmiştir. Bazıları basit geometrik süslemelere sahiptir. Çürümüş ahşap ve metal kalıntıların olması ahşap lahitlerin de kullanılmış olduğunu göstermektedir⁴⁴⁵. Diğer Lydia mezarlarında olduğu gibi sadece birkaç lahit zarar görmemiş halde bulunmuştur.

⁴⁴⁴ Hanfmann 1983: 61.

⁴⁴⁵ Baughan 2010: 287.

Resim 98: Hacı Oğlan bölgesinde bulunan küvet biçimli lahitler. Greenewalt-Ratte-Rautmann- 1993: 36, Fig. 30.

1961 yılında Sart Amerikan Hafriyat Heyeti tarafından yapılan kazılarda MÖ VI. yüzyıla tarihlendirilen iki sandık mezar tespit edilmiştir. Sandık mezarların genellikle yapımının diğer mezar tiplerine oranla daha zahmetsiz olması, en düşük statüye sahip kişilerin gömüt türü olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu mezarların sayı bakımından daha fazla olması gerekirken aksine bu türde çok az mezar tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda mezarlar zemine açılmış ve kenarları taş levhalarla çevrilerek kapatılmıştır. Mezarlar kabaca dikdörtgen formlu çukurlardan oluşmaktadır. Gömülen bireylerin yetişkin oldukları tespit edilmiştir⁴⁴⁶. 1968 yılında Ahlatlı Tepecik'te yine aynı dönemlere tarihlendirilen iki sandık mezar ortaya çıkarılmıştır. Mezarlardan biri genç yetişkin bireye, diğeri ise bir çocuğa

⁴⁴⁶ Roosevelt 2017: 187.

aittir⁴⁴⁷. Taş levhalarla çevrili bir başka mezar, yapılan kaçak kazılardan sonra başlatılan kurtarma kazısında Büyükbelen'in Kanboğaz mevkinde bulunmuştur. Mezar MÖ VI. yüzyıla ya da V. yüzyıl başlarına tarihlendirilen bir çocuk mezarıdır⁴⁴⁸.

Sardeis'te 1922'deki yapılan kazı çalışmaları sırasında bulunan unik bir mezardan söz etmek gerekmektedir. MÖ VI. yüzyıla tarihlendirilen mezarın içi ve üzeri mimari pişmiş toprak levhalarla kaplanmıştır⁴⁴⁹. Hanfmann, Lydia'da Son Tunç Çağı'nda kremasyon gömü gömü geleneğinin varlığına işaret ederek Alyattes Tümülüsü'nün mezar odasında ve İndere Nekropolü'nde ele geçen karbonlaşmış parçacıklar ve kül tabakası, kremasyon gömülerin, bu eski geleneğin Lydia Krallığı döneminde devam ettiğini kanıtlamak için yeterli olmadığını vurgulamaktadır⁴⁵⁰. Buna ilaveten, Kroisos'un Sardis düştükten sonra, ateşte yakıldığını anlatan antik kaynakları ve vazo resmini destekleyecek arkeolojik veriler henüz sağlanamamıştır⁴⁵¹.

Lydia cenaze merasimlerinde ölen birey, takılar ve giysilerle süslenir bazen de kefenlenirdi. Buna kanıt olarak, metal ölü hediyelerinin üzerinde bulunan kumaşa ait düzensiz şekiller ve hediyelerin arasına dağılmış halde bulunan bir zamanlar ölünün üzerindeki kıyafete dikili olan altın yaprak apliklerdir⁴⁵². Bozulmamış gömülerde yapılan incelemeler definlerin herhangi bir yön doğrultusunda olmadıklarını göstermektedir. Hacı Oğlan lahitlerinde ölülerin başlarının bütün ana yönlere doğru baktığı örnekler saptanmıştır. Kaya mezarların ve Tümülüslerin mezar odalarında ölünün yönü, ana yönlerden ziyade odanın genel planı ya da klinelerin konumuna göre belirlenmiştir. Klinelerde başlar sağa bakmaktadır⁴⁵³. Birden fazla gömü yerlerine sahip mezarların muhtemelen MÖ VI. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. Perslerle birlikte çoklu mezar gömüsü geleneği ortaya çıkmıştır⁴⁵⁴. Aynı mezara defnedilmiş kişilerin aralarındaki kan bağı iskelet kalıntılarıyla kanıtlanmış değildir⁴⁵⁵.

Lydia genelindeki tümülüslere bakacak olursak Pers üslupları ve mevki sembolleri yerel gömü tipleriyle iç içe girmiş durumdadır. Nekropolisten gelen mezar yazıtları ile

⁴⁴⁷ Hanfmann ve Waldbaum 1970: 14; Greenewalt 1972: 113-145.

⁴⁴⁸ Dinç 1994: 57-59.

⁴⁴⁹ Shear 1922: 395-396

⁴⁵⁰ Hanfmann 1983: 62.

⁴⁵¹ Herodotos I, 86.

⁴⁵² Roosevelt 2003: 631-632.

⁴⁵³ Baughan 2010: 297.

⁴⁵⁴ Roosevelt 2003: 195-199.

⁴⁵⁵ Baughan 2010: 297.

Sardeisliler'in Pers Dönemindeki etnik kimlikleri ve inançları hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Mezar odalarıyla ilişkili bazı yazıtlı stellerde, mezar sahibinin ismi yazılmakla birlikte mezara izinsiz girenlere karşı da lanetleme ifadeleri yer almaktadır.

Resim 99: Astrastas'ın mezar steli. (MÖ 520-500). Hanfmann, G. M. A., Ramage, N. H. 1978; Fig.70.

Stel üzerinde “Bu anıt Sakardas'ın oğlu Atrastas'ın'dır. Bunu kim yıkarsa veya yağmalarsa, sahip olduğu tüm varlığı...Artemis Ephesia'ya adıyorum” yazmaktadır⁴⁵⁶.

Astrastas'ın mezar stelindeki yazıta benzer metinler Lydialılar'ın gömü ve mezar anıtlarına verdikleri önemi göstermesi açısından önemlidir. Bazı mezar odalarının tekrar kullanımı veya mezarların birkaç nesil boyunca kullanılmış olması, lanet veya tehditlerin aile geleneklerinin üzerine ağırlığını fazla koymadığını göstermektedir.

Son olarak Lydia gömü geleneğinde, tümülüslerde çıkan az sayıdaki buluntularla öne sürebileceğimiz “*ekphora*” yani ölünün tekerlekli araba üzerinde mezarına defin alaydır. Dromos girişinin hemen dışında üst üste koyulmuş Akamenid savaş arabası tekerlekleri ve

⁴⁵⁶ Melchert 2010: 267-273.

mezarın girişinin yakınındaki iki tip dingil çivisi bulunmuştur. Harta tümülüsünde 1960'larda araba alayının tasvir edildiği bir duvar resmi de tespit edilmiştir. Define kazıları ve arkeolojik kontekstlerin tahrip edilmesi yüzünden Lydia cenaze törenlerinde ekphoranın varlığına dair kanıtlar yetersizdir.

5.5. Dil

Lydia dili, Hint-Avrupa dil ailesinin Anadolu koluna mensuptur. Bu dille ilgili sözlük bilgimiz çok kısıtlı ve belirsizdir. Eldeki az sayıdaki veriyle Lydia dili üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Lydia dili, MÖ I. bin yıldaki Lykia, Karia, Pisidia ve Side dilleri ile benzerlik göstermektedir. Lydialılar ile Frigyalılar arasındaki önemli kültürel bağlantıya rağmen Lydiadilinin diğer dil gruplarından tamamen farklı Hint-Avrupa dilini temsil eden Frig dili ile de özel bir bağı yoktur.

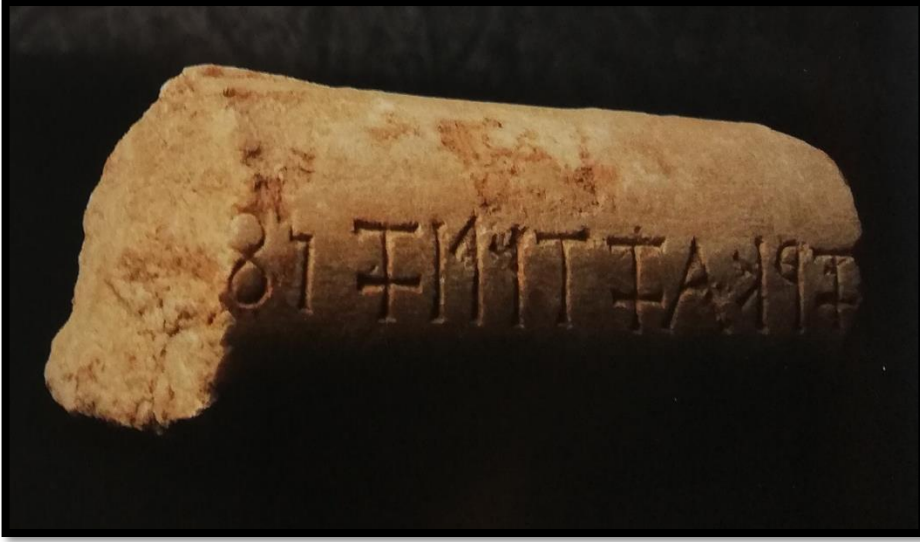
Lydia dili yüzden fazla yazıtta tespit edilmiştir. Fakat bunların çok az kelimesi tamdır. Bazı sikke lejantları ve MÖ VII. yüzyıl sonuna ait nesnelere üzerindeki bir iki yazıt vardır. Ele geçen metinlerin büyük bir kısmı MÖ V. ve MÖ IV. yüzyıllara tarihlenmektedir. Yazıtların önemli bir kısmı Lydia başkenti Sardeis ve çevresinde ele geçmiştir⁴⁵⁷.

Sardeis Artemis tapınağının yaklaşık olarak 60 m. kuzeyinde bulunan bir sütuna ait astragal silme parçasının üzerinde Lydce yazıt yer almaktadır. Yazıt Artemis'e adakta bulunan bir kişiyle ilgilidir⁴⁵⁸. Gusmani⁴⁵⁹ bu yazıtı "Bakivas'ın oğlu Manes'in torunu (?) olan Manes'ten Artemis'e..." olarak yorumlamıştır.

⁴⁵⁷ Melchert 2010: 267

⁴⁵⁸ Dedeoğlu 2003: 84.

⁴⁵⁹ Gusmani 1964: 254.

Resim 100: Sardeis Artemis Tapınağı'ndan bir sütuna ait astragal silme parçası. MÖ III. yüzyıl'a tarihlendirmektedir. Dedeoğlu 2003: 84.

Yakın Doğu krallarına özenen Alyattes, Sardeis'i güzelleştirmek için büyük ölçekli bir inşa programı başlatmıştır. Saltanat sırasında, Yakın Doğu inşaat teknikleri Lydia'ya getirilmiş ve muhtemelen buradan da İonya'ya geçmiştir. Böylece Lydialı ve İonyalı taş ustaları arasında etkileşim olmuştur. Smyrna'daki Athena Kutsal Alanı'ndaki yarım kalmış sütun tamburlarının üzerindeki Lydia alfabesiyle yazılmış duvarcı işaretleri Lydialı ustaların da katkı sağladığını göstermektedir. Lydia ve İonya'nın dahil olduğu büyük bir inşa projesi olan Ephesos Artemis Tapınağı'dır⁴⁶⁰. Son Lydia kralına ithafen "Kroisos Tapınağı" olarak da adlandırılan yapıya Kroisos, birçok sütun adamıştır⁴⁶¹. Herodotos'un aktarmış olduğu bu bilgi, üzerinde "Kral Kroisos adadı" yazan sütun kaidesi parçalarının bulunması ile doğrulanmıştır. Ayrıca Artemision'da bulunan dikey bir mimari silme üzerinde "...Alyattes'in oğlu (?) verdi" şeklinde okunan yazıt bulunmuştur. Bundan dolayı Lydialı taş işçileri ile İonyalı taş işçilerinin birlikte çalıştığı anlaşılmaktadır⁴⁶².

⁴⁶⁰ Kerschner 2010: 257.

⁴⁶¹ Herodotos I. 92.

⁴⁶² Kerschner 2010: 257.

Resim 101: Ephesos Artemision’unda ele geçen Lydia dilinde yazılmış yazıt. Kerschner 2010: 256.

Lydia yazısı Yunan alfabesinin bir türünden uyarlanmıştır. 26 işaretin (8 sesli, 18 sessiz) Yunanca’da doğrudan bir karşılığı vardır. Ya da Yunanca’daki harflerden tretebilecek seslere sahiptir. Lykia dili gibi, Lydia dilinin de Yunanca’da olmayan sesler için birkaç Yunanca harf kullanılmaktadır. Lydia dili düzenli şekilde sağdan sola doğru yazılmaktadır. Fakat Arkaik Dönemde soldan sağa ve boustrophedon (birbirini izleyen soldan sağa ve sağdan sola satırlar) gibi örneklere rastlanmaktadır. Kelimeler genellikle boşluk ile ayrılmıştır. Yine Arkaik dönemde boşluk bırakmaksızın yazılmış, metinler ve sıkça kullanılan kelime ayırıcılara rastlanmaktadır⁴⁶³.

⁴⁶³ Melchert 2008: 57.

Table 6.1 The Lydian alphabet	
Character	Transcription
A	a
B	b
C	g
D	d (/d/)
E	e
F	v
G	i
H	y
I	k
J	l
K	m
L	n
M	o
N	r
O	ś (/s/)
P	t
Q	u
R	F
S	q (/k ^w /)
T	s (/ç/)
U	τ (/t ² /)
V	a
W	e
X	λ
Y	v
Z	c (/d ² /?)

Resim 102: Lydia alfabesi. Melchert 2008: 57.

Lydia dilinin ve bununla bağlantılı olarak Lydialıların kökeni hakkında dikkat çekilen bir husus da Luwi dilidir. Bu fikre göre, Lydia öncesi halkları, MÖ İkinci binyılda çok daha kuzeybatıda, (Bithynia bölgesi?) yaşamışlar, Lydia'ya daha sonra geldiklerinde bu coğrafyada muhtemelen yönetici üst sınıf olarak Luwice konuşan bir halk ile karışmışlardır. Lydia dili bu şekilde Luwi dili kökenlidir. Bazı bilim adamları bağımsız olarak Lydoi adının aslında Luviya (Lidya dilinde doğrulanmamış *lūda-)’dan türediğini savunmaktadır. Buna göre Lydia, Lydialılar'ın kendilerini tanımladıkları isim değil, yeni yurtlarının asıl ismini yansıtmaktadır⁴⁶⁴.

⁴⁶⁴ Melchert 2010: 267-273.

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

“Erken Lydia Dönemi Tarihi ve Arkeolojisi” adlı tez çalışması beş bölümden oluşmuştur. İlk bölümde, “Lidya Coğrafyasının Genel Özellikleri” bölgenin sınırları ve fiziki coğrafyası, jeomorfolojisi, klimatolojisi, biyocoğrafyası, hidrografyası, beşeri coğrafyası ve ekonomik coğrafyası başlıkları ele alınmıştır.

Lydia Bölgesinde ilk bilimsel çalışmalara 20. yüzyılın başında P. Gaudin, tarafından başlanmıştır. 1910- 1914 yılları arasında H. C. Butler, 1958 yılında G. M. A. Hanfmann ve H. Detweiler, 1950’li yılların sonunda D. French, 1966-1969 yılları arasında D. G. Mitten, G. Yüğrüm, J. S. Hendersen, D. H. Finkel, 1976- 2007 yılları arasında C. H. Jr. Greenewalt, 1987-1992 yılları arasında R. Meriç, 2008 den itibaren N. Cahill ve sonraki yıllarda R. Dinç, T. Takaoğlu, E. Akdeniz, C. H. Roosevelt ve A. Erön çalışmalarda bulunmuştur. Tezin ikinci bölümü olan “ Lidya Uygarlığı Hakkında Yapılan Bilimsel Araştırmalar” kısmında yukarıda sözü edilen araştırmacıların yapmış oldukları bilimsel kazı ve araştırmaların sonuçları incelenip değerlendirilmiştir.

Lydia Bölgesi'nin tarih öncesi dönemlerine ilişkin verilerin kesin olmamakla birlikte Paleolitik Çağ'a kadar uzandığı iddia edilmektedir. Manisa'nın Salihli/Köprübaşı ilçe sınırlarında tespit edilen fosil insan ayak izleri özellikle bölgenin arkeolojik ve jeolojik durumuyla ilişkili çok ilginç bilgiler sunar. Çakallar Tepesi'nde tespit edilen fosil ayak izleri İ. Kayan'ın yaptığı jeomorfolojik ve radyometrik çalışmalar sonucunda MÖ 10.000-8.000 yıla tarihlendirmektedir. Ayak izlerinin bulunduğu alanın yaklaşık 700 metre batısında, Neolitik Çağ öncesine tarihlendirilen Kanlıtaş adıyla anılan bir kaya sığınağı keşfedilmiştir. Resimlerin ayak izleri ile ilişkisi kesin olarak tespit edilemese de son zamanlarda yapılan bazı yayınlarda radyometrik teknolojilerle yapılan tarihlendirmeye göre MÖ 2. 700'e ait olduğu önerilmiştir.

Lydia coğrafyasında Neolitik Çağ'a ait çok sayıda yerleşim yeri tespit edilmiştir. Yörenin en önemli Neolitik yerleşimi güney kesimde Ulucak yakınlarındaki Ulucak Höyüğü ile kuzeyde Akhisar'daki Moralılar Höyüğü'dür. Verimli Kemalpaşa Ovası'nın kuzey kıyısındaki Ulucak Höyüğü, son yıllarda çanak çömleksiz Neolitik tartışmasına dahi sahne olmuştur.

Yörede ciddi bir Neolitik nüfusun varlığı özellikle yüzey araştırmalarıyla tespit edilmiştir. Ulucak ve Moralılar Höyüğü'nün yanı sıra Kulaksızlar, Akhisar Höyük, Refik Arslan Höyüğü, Kızılçukur, Nuriye, Koldere, Naim Tepe, Taklan Tepe, Su Deliği Tepesi

diğer önemli Neolitik çağ merkezleridir. Lydia Bölgesi sınırları içerisinde çok sayıda Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı yerleşimi tespit edilmiş, ancak Gölarmara kıyısındaki iki küçük kazı ile Akhisar merkezdeki Hastane Höyüğü kazıları dışında kazı yapılmamıştır. Kulaksızlar ise özellikle Kalkolitik Çağ için tüm Ege Havzası'nın en önemli figürin üretim merkezidir.

Lydia Bölgesinin erken dönemleri hakkında bilimsel kazılar yapılmıştır. Bu yerlerden en önemli merkezleri; Yortan, Ahlatlı Tepecik, Eski Balıkhane, Gavurtepe Höyüğü, Hastane Höyüğü, Sardeis, Kaymakçı/Gölarmara, Ulucak'tır. Yortan mezarlığında 1900 yılında P.Gaudin tarafından başlatılan kazı çalışmalarında 100'ün üzerinde pithos mezar açığa çıkartılmıştır. Yortan mezarlığı, Batı Anadolu'nun en önemli İlk Tunç Çağı mezarlıklarından birisidir. Özellikle T. Kamil ve devamındaki araştırmacılar sayesinde buranın tek bir mezarlıktan ibaret olmadığı "Yortan Kültürü" tanımlamasının kullanılması gerektiği anlaşılmıştır. Buna göre Yortan Kültürü, İlk Tunç Çağı II ve III. evrenin başında, Balıkesir'in güney kesimleri ile Manisa'nın kuzey kesimleri başta olmak üzere, daha çok karasal coğrafyada geniş bir alana yayılmıştır. Pithos mezarların formları ve yönlerinin ötesinde bu mezarlara bırakılan mezar armağanları, bunlar içerisinde de seramikler gösterdikleri form (gaga ağızlı testiler, çömlekler...) ve bezeme özellikleri dolayısıyla "Yortan Kültürü" tanımlaması için en belirgin eserlerdir.

Ahlatlı Tepecik'teki kazı çalışmalarına 1968 yılında D.G. Mitten ve G. Yüğrüm yönetiminde başlanmıştır. Ahlatlı Tepecik, İlk Tunç Çağı'ndan Roma dönemine kadar çeşitli dönemlerde iskan görmüştür. Yörenin İlk Tunç Çağı'na ait verileri mezarlarda ortaya çıkarılan buluntulara dayanmaktadır. Küçük bir tarım toplumu olan yöre halkının geçimini avcılık ve balıkçılık ile sağlamakta olup kendi çanak çömleğini üretmişlerdir.

Eski Balıkhane'de D. G. Mitten yönetiminde, D. H. Finkel ve G. Yüğrüm'ün katılımıyla 1969 yılında kazı çalışmalarına başlanmıştır. Yerleşmede, İlk Tunç Çağı, Lydia, Roma ve Bizans Dönemlerine ait tabakalar saptanmıştır. Yapılan çalışmalarda alanda beş adet pithos mezar açığa çıkarılmıştır. Pithoslardan ikisi küçük, diğer üçü büyük boyuttadır. Gömülerin hepsi kuzey-güney yönlüdür. Bu coğrafyada olmayan bir uygulama olmasın bakımından önemlidir.

Gavurtepe Höyüğü'nde ilk çalışmalar 1987-1992 yılları arasında R. Meriç başkanlığında yapılmıştır. Höyükte, Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı, Hellenistik Dönem ve Bizans Dönemlerine ait kalıntılar saptanmıştır. MÖ II. bin yıla tarihlenen bir sur mimarisi ve

höyüğün ana giriş kapısına ait olduğu düşünülen orthostat bloklar önemli mimari-plastik kalıntılardır. Diğer İlk Tunç Çağı yerleşmelerinde de olduğu gibi burada da pithos mezar gömüsü vardır.

Hastane Höyüğü'nde 2011 yılında Prof. Dr. E. Akdeniz başkanlığında başlatılan kazılar günümüzde de devam etmektedir. En eski buluntular Son Neolitik-İlk Kalkolitik Çağ'a tarihlenmektedir. Höyükteki iskan yüzyıllar boyunca devam etmiş, Osmanlı Dönemi sonlarına kadar uzanmıştır. Höyükte, İlk, Orta ve Son Tunç Çağlarına ait mimari höyüğün üzerini tümünden kaplayan Hellenistik-Roma dönemi tapınağı sebebiyle tahrip edilmiş olsa da bu dönemlere tarihlendirilen seramikler yoğun olarak ele geçmiştir. Yerleşmenin en eski mimari kalıntısı İlk Tunç Çağına tarihlendirilmektedir. İlk Tunç Çağı'na tarihlenen çanak ve çömlek dışında küçük buluntu olarak çakmaktaşı ve obsidyen dilgiler, bazalt baltalar, stilize taş idol, pişmiş toprak ağırşaklar ve deniz kabuğundan yapılmış kolye ucu bulunmuştur. Orta ve Son Tunç Çağları'na ait çok yoğun çanak ve çömlek parçaları da ele geçmiştir fakat bu iki evreye ait bir tabaka saptanamamıştır. Gri seramik ile altın yıldızlı seramik buluntuları önemli yer tutmaktadır.

Kaymakçı/Gölmarmara'da yapılan araştırmalarda ele geçen çanak çömlek, mimari yapı kalıntıları, tümülüs mezarlar ve bireysel gömülere ait buluntular yerleşmenin, Son Kalkolitik Çağ'dan Demir Çağı'na kadar uzun bir süre iskan edildiğini göstermektedir. Kazı başkanı Roosevelt buranın Seha Ülkesi'nin başkenti olduğunu iddia etmektedir.

Sardeis'te, 1910-1914 yılları arasında H. Crosby Butler, 1958 yılında M. A. Hanfmann ve H. Detweiler, 1976-2007 yılları arasında ise C. H. Greenewalt tarafından kazı çalışmaları yürütülmüştür. 2008 yılından itibaren N. Cahill'in kazı başkanlığında çalışmalar devam etmektedir. Sardeis'te olmasa da yakınlarında ele geçen en erken buluntular Bintepeler mevkiinde, Bozyer açık hava yerleşmesinde ele geçen Levallois ve Abeville tipi yongalardır. Roosevelt'e göre günümüzden 250.000 yıl önce, Orta Paleolitik Çağ'da, bu coğrafyada yaşamış avcı toplayıcı insan topluluklarının varlığını kanıtlamaktadır. Yoğun alüvyon dolguya karşın yapılan arkeolojik kazılar Sardeis'e kesin olarak II. bin yılın ortalarında yerleşildiğini ve MÖ II. bin yılda, batıdaki Mikenler ile ilişkiler kurduğunu kanıtlamaktadır. Saptanan en erken tabaka Son Tunç Çağı, MÖ 15. yüzyıla tarihlenmektedir. Son Tunç Çağı boyunca Lydia bölgesinin Luwice konuştuğu düşünülen Seha Irmağı Ülkesi ve Mira Krallığı halkları tarafından iskan edildiği önerilmektedir.

Lydia Bölgesi sınırları içerisinde Neolitik Çağ'a ilişkin bilgilerin kazılar yoluyla tespit edildiği tek merkez Ulucak Höyüğüdür. Höyükte bugüne kadar gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, Erken Neolitik Dönemden Geç Roma-Erken Bizans dönemine kadar iskan edilmiş farklı kültür tabakaları saptanmıştır. Höyüğün çeşitli tabakalarında yapılan radyokarbon tarihlemeleri ile en erken kültür tabakası MÖ 7040-6660 aralığına tarihlenmektedir. Höyükte çok sayıda küçük buluntular ele geçmiştir. Kadın figürinleri yoğunlukta olmak üzere, hayvan ve insan figürinleri, basma kalıpları (pintadera), kulak tıkaçları, sapan taneleri, ağırşaklar, kemik aletler çeşitli boyutlarda yassı baltalar ve “sunu masası” olarak bilinen çok ayaklı köşeli kaplara ait örnekler yer almaktadır.

Batı Anadolu'da Gediz ve Küçük Menderes arasındaki coğrafyaya yerleşen Lydialıların kökenleri kesin olarak bilinmemektedir. Geleneksel bakış açısında Lydialıların Anadolu'ya, Tunç Çağı'nın sonlarına doğru, Phrygler ile aynı zamanda (MÖ 1200/1180) geldikleri savunulmaktadır. Lydialıların MÖ I. bin yıl öncesi tarihleri hakkında da yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak MÖ II. bin yılın 2. yarısından itibaren Anadolu'da var oldukları kabul edilmektedir. Lydialıların önceleri “Maionialılar” olarak bilindiğini söyleyen Herodotos; şimdiki adlarını Atys'in oğlu Lydos'tan aldığını ve eski isimlerinin unutulmuş olduğunu belirtmektedir. Lydialıların üç kral sülalesi Atyadlar, Heraklidler (Tylonidler) ve Mermnadlar'ın yönetiminde olduğu tarihsel kayıtlardan aktarılırken Lydia kültür varlığının maddesel anlamda (arkeolojik) kanıtları MÖ 700- 300 yılları arasında karşımıza çıkmaktadır. Antik kaynakların yanı sıra çeşitli söylenceleri bir araya getirdiğimizde, Maionia topraklarında ilk olarak Atys'in oğlu Lydos'un sülalesi hüküm sürmüştür. Lydia'nın ikinci sülalesi, yirmi iki nesil ya da 505 yıl boyunca hüküm sürmüş olan Heraklidler (Tylonidler)'dir. Heraklidlerin ilk kralı Agron, son kralı Kandaules'tir. Heraklid sülalesinden sonra yönetime geçen Mermnad sülalesinin ilk kralı Gyges döneminde Lydia, Kimmer akınları ile yıkılan Frig imparatorluğunun ardından büyük bir güç olarak Anadolu'da tarih sahnesinde görülür. MÖ 546 yılında Kroisos'un yenilgisi ile 200 yıl süren Pers egemenliğinde yaşayan Lydia sonrasında diğer Anadolu halkları gibi MÖ 334'de İskender ve MÖ 130 yılı ile birlikte Roma yönetiminde varlığını sürdürmüştür. MÖ III. bin yılda Lydia topraklarında, özellikle akarsu kıyılarında kümelenmiş yerleşim birimleri olduğu saptanmıştır. Lydia krallığı olarak bilinen dönem MÖ 1185 ile MÖ 546 yılları arasında Sardeis merkezli olarak organize edilmiştir. Sardeis'in sözcük olarak Lydia dilinde "yıl" anlamına geldiği düşünülmektedir.

Lydia'da Hellenistik ve Roma dönemlerinde farklı kentlerin adları ifade edilse de, Lydia Krallığı'nın kurulduğu yıllarda, Tunç ve Demir Çağlar boyunca Gyges Gölü ve Sardis

çevresi ekonomik, dini, siyasi ve kültürel birer merkez gibi örgütlenerek sivil nüfusun yerleştiği başlıca alanlardır. Lydialılar MÖ 7.yy'ın ilk yarısından itibaren Asur ve Yunan metinlerinde yer almaya başlamakta ve Lydialı elçiler, doğuda Asur saraylarına kabul edilmektedir. Birbirleriyle yoğun bir etkileşim içerisine girmişlerdir. Lydia Krallığının tarihsel misyonu, Tmolos Dağı'ndan kaynağını aldıktan sonra Hermos'a dökülen Paktalos Nehri'nin getirdiği altın mineralinin keşfinin ardından belirginleşmektedir. Lydia Krallığı MÖ 546 yılında Pers kralı Kyros'un Sardeis'i ele geçirmesi ile yıkılmıştır. Başkent Sardeis Pers Satraplığının merkezi durumuna gelmiştir. Persler satraplık merkezi olarak, İonia ve Karia'yı da kapsayan Lydia bölgesinde Sardeis'i, Mysia bölgesinde Daskyleion'u seçmişlerdir. Persler Satrapların yanısıra her satraplıkta doğrudan krala bağlı olan garnizon komutanları ve "Kralın Gözleri" denilen müfettişler bırakmışlardır.

Lydia Krallığı'nı ele geçiren Kyros, daha sonra Sardeis'i Tabalos adında Persli bir komutana emanet etmiştir. Kroisos'un hazinelerini ve esir düşen Lydialıları ise Susa'ya götürme görevini Paktyas adında bir Lydialıya vererek kendisi Ekbatana'ya dönmüştür. Pers Kralı Kyros Küçük Asia'nın fethini tamamlama işini komutanı Harpagos'a bırakıp, Babil'i ele geçirmek üzere doğuya dönmüştür. Kyros'un Anadoludan ayrıldığını fırsat bilen Paktyas, elindeki hazine ile denize doğru inip paralı askerler toplayarak Sardeis kendine gelip Tabalos'u kuşatmıştır. Sardeis'in kuşatıldığını haber alan Kyros, komutanlarından Med kökenli Malzares'i bölgeye göndermiştir. Üzerlerine bir ordunun gönderildiğini haber alan isyancılar korkup dağılmışlar ve Paktyas da Kyme'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Mazares Kyme'ye haberciler göndererek Paktyas'ı teslim etmelerini istemiş, ancak bu isteği karşılıksız kalmıştır. Khios'a götürülen Paktyas Khioslulara Aterneos'un (Dikili) verilmesi karşılığında Perslere teslim edilmiştir. Ayaklanmanın ardından Mazares Lydia'ya bir çeki düzen verdikten sonra tüm Batı Anadolu'yu Pers egemenliği altına almak için, ilk olarak Sardeis'in kuşatılmasına yardım eden Priene kentini ele geçirip halkını köleleştirmiş ve buradan Menderes ovasına inerek Magnesia kenti de dahil olmak üzere bir çok kenti yağmalamıştır⁴⁶⁵. Mazares'in ölümünden sonra, Kyros'a yakın olan bir başka Med kökenli komutan olan Harpagos ordunun başına geçmiştir. Harpagos Batı Anadolu'da siyasibirliği sağlamıştır.

⁴⁶⁵ Herodotos, I. 156-161.

7. KAYNAKLAR

Antik Kaynaklar

Homer. (2011). *İlyada*, (Çev. Erhat, A). İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Herodotos, (2016). *Tarih* (Çev. Ökmen, M.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Ksenophon (2015). *Anabasis-Onbinlerin Dönüşü* (Çev. Çokona, A.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Ksenophon (1999). *Yunan Tarihi* (Çev. Sinanoğlu, S.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Plinius (2017). *Natural History*, (Çev. Pastırmacı, İ.). İstanbul: Say Yayınları.

Strabon (2012). *Geographica: Antik Anadolu Coğrafyası Kitap XII- XIII-XIV*. (Çev. Pekman, A.). İstanbul.

İnternet Sayfaları

<http://www.sardisexpedition.org.tr>

<http://www.caldagi.com>

www.hittitemonuments.com

www.tayproject.org

<http://thyateirakazisi.com>

Modern Kaynaklar

Akar-Tanrıver, D.S. (2007) “Kula Yakınlarında Bir Antik Kent: Maionia (Gökçeören/Menye)”, *Geçmişten Geleceğe Yanık Ülke Kula Sempozyumu (Bildiriler)*, (Çevre-Kültür-Turizm) 1-3 Eylül 2006, (İzmir, 2007), 197-209.

Akdeniz, E. (1999) “Büyük Menderes Havzasının Demir Çağı Öncesi Kültürleri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji bölümü, İzmir.

Akdeniz, E. (2008) “Yanık Arazi’deki (Katakekaumene) Çakallar Fossil İnsan-Hayvan Ayak İzleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Türkiye Arkeoloji Dergisi*, Sayı 8, 91-106.

Akdeniz, E. (2009a) “2007 Yılında Manisa İli ve İlçelerinde Yürütülen Prehistorik-Protohistorik Yüzey Araştırmaları”, *26.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (Ankara, 26-30 Mayıs 2008), 2. Cilt, Ankara, 255-266.

Akdeniz, E. (2009b) “Yortan Mezarlığı Hakkında Yeni Gözlemler”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi, TÜBA-AR*, Sayı 12, 49-64.

- Akdeniz, E. (2010) “Kulaksızlar Atölyesinde Kilya tipi Figürin Üretimi”, *OLBA XVIII*, 65-84.
- Akdeniz, E. (2011a) “Neolitik Çağ’da Manisa Yöresi” *OLBA XIX*, 1-46.
- Akdeniz, E. (2011b) *Tarih Öncesinden İlk Demir Çağı’na Manisa*, Aydın, 2011.
- Akdeniz, E. (2013a) “2011 Yılı- Akhisar-Thyateira Kazıları”, *34. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (Çorum, 28 Mayıs-1 Haziran 2012), 2. Cilt, Ankara, 429-444.
- Akdeniz, E. (2013b) “Manisa Yöresindeki Prehistorik-Protohistorik Buluntu Merkezlerinin Dönemsel ve Coğrafi Dağılımları”, *Akdeniz Sanat Dergisi* Cilt 3, Sayı 6,
- Akdeniz, E. (2014a) “Kuzey Lydia’daki Thyateira’nın Erken Dönem Yerleşimi: Hastane Höyüğü Kazısı”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi, TÜBA-AR*, Sayı 15 (2012), 21-45.
- Akdeniz, E. (2014b) “2012 Yılı Akhisar-Thyateira Kazıları”, *35. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Muğla, 27-31 Mayıs 2013), 2. Cilt, Ankara, 124-139.
- Akdeniz, E., Şahin, M. K., Erön, A. (2015) “2013 Yılı Akhisar Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı”, *36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (Gaziantep, 02-06 Haziran 2014), 2. Cilt, Ankara, 121-138.
- Akdeniz, E., Erön, A. (2017) “2015 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı”, *38. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (Edirne, 23-27 Mayıs 2016), 2. Cilt, Ankara, 403-417.
- Akıllı, N. (2018) “Manisa İl Sınırları İçerisinde Yapılan Prehistorik ve Protohistorik Kazıların Sonuçlarının Genel Değerlendirilmesi”, *Geçmişten Günümüze Manisa: Şehzade II. Mehmed ve Manisa Tarihi-Kültürü-Ekonomisi*, (Ed; Çağlar, İ. M., Çiftçioğlu, F., Ustaoglu, Z.). Cilt 3, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa, 2327-2353
- Akkök, R. (1983) “Structural and Metamorphic Evolution of the Northern Part of the Menderes-Massif: New Data from the Derbent Area and their Implications for the Tectonics of the Massif”, *Journal of Geology*, Vol.91: 342-50.
- Akşit, O. (1983) *Manisa Tarihi (Magnesia ad Sipylum)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul, No:3104.
- Akşit, İ. (2008) *Anadolu Uygarlıkları ve Türkiye’nin Antik Kentleri*, İstanbul 2008.
- Akurgal, E. (1998) *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara.
- Balcer, J. M. (1984) Sparda by the Bitter Sea. *Imperial Interaction in Western Anatolia. Brown Judaic Studies*, Sayı 52. Chico, CA: Scholars Press.
- Baughan, E. (2010) “Lidya Gümü Gelenekleri”, Cahill, N. D. (Ed), *Lidyahılar ve Dünyaları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 273-305.
- Bean, G. (2000) *Eski Çağ’da Menderes’in Ötesi*, (Çev. Kurtoğlu, P.). İstanbul.

- Bengisu R. L. (1996) "Lydian Mount Karios." *Cybele, Attis, and Related Cults Essays in Memory of M.J. Vermaseren* içinde, der. E.N. Lane, 1-36. Leiden: Brill.
- Beekes, R. S. P. (2002) "The Prehistory of the Lydians, the Origin of the Etruscans, Troy and Aeneas." *Bibliotheca Orientalis* Vol. 59: 205-41.
- Beekes, R. S. P. (2003) "Luwians and Lydians" *Kadmos* Vol.43: 47-49.
- Bittel, K. (1939-1941) "Die Reliefs am Karabel bei Nif (Kemal Paşa)", *Archiv für Orientforschung*, Vol.13, 181-193.
- Bolling, G. M. (1927) "Kandaules", *Language*, Vol. 3, No. 1, 15-18.
- Botemma, S., Woldring H. (1984) "Late Quaternary Vegetation and Climate of Southwestern Turkey, Part II." *Palaeohistoria* Vol. 26: 123-149.
- Briant, P. (2002) *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Winona Lake, IN: Eisenbraun.
- Bryce, T. R. (2003) "History." *The Luwians* içinde, der. Melchert, H. C. 27-127. Handbook of Oriental Studies 68. Leiden/Boston: Brill.
- Butler, H. C. (1913) "Fourth Preliminary Report on the American Excavations at Sardes in Asia Minor", *American Journal of Archaeology*, Vol.17, 1913.
- Butler, H. C. (1922) *Sardis I. The Excavations, Part 1: 1910-1914*. Leiden: Brill.
- Cahill, N. D., Rautman, M. L., Greenewalt, C. H., Jr., (1987) "The Sardis Campaign of 1985", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, Supplementary Studies, No. 25, 55-92.
- Cahill, N. D. (2002) "Lydian Houses, Domestic Assemblages and Household Size" *Across the Anatolian Plateau* içinde, der. Hopkins, D. C., 173-185. *Annual of the American Schools of Oriental Research* 57 (2000). Boston: American Schools of Oriental Research.
- Cahill, N. D. (2006) "Lydia Altın Mucize." Karul, N., (Ed), *Arkeoatlas: Demir Kayalar, Batının Demir Çağı*. Sayı 5, 86-136.
- Cahill, N. D. (2010) "Sardeis Şehri", Cahill, N.D. (Ed), *Lidyalılar ve Dünyaları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 75-107.
- Carruba, O. (2003) "Λυδική αρχαιολογία. La Lidia fra II e I millennio." *Lidia Lidia prima dell' Ellenizzazione. Atti del Convegno internazionale Roma, 11-12 Ekim 1999* içinde, der. Giorgieri, M., Salvini, M., Tremouille M. C., Vannicelli, P. 145-170. *Istituto di Studi sulle Civiltà dell' Egeo e dell Vicino Oriente. Roma: Consiglio Nazionale delle Ricerche. (Monografie Scientifiche. Serie Scienze Umane e Sociali.)*.
- Cogan, M., Tadmor H. (1977) "Gyges and Assurbanipal: A Study in Literary Transmission", *Orientalia Nova Series*, Vol.46, No.1, 65-85.
- Çilingiroğlu, A., Derin Z., Abay, E., Sağlamtimur, H., Kayan, İ., (2004). Ulucak Höyük:

Excavations Conducted between 1995-2002, Peeters, Ancient Near Eastern Supplement 15, Louvain.

Çilingiroğlu, Ç., (2005). "The Concept of 'Neolithic Package': Considering its Meaning and Applicability", *Documenta Praehistorica* XXXII, 1-13.

Çilingiroğlu, A., Çilingiroğlu, Ç., (2007). "Ulucak". *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı: Türkiye'de Neolitik Dönem yeni kazılar-yeni bulgular*, (Ed; Özdoğan M., Başgelen N). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007, 361-372.

Çilingiroğlu, A. Çevik, Ö., Çilingiroğlu, Ç. (2012). Ulucak höyüğü. *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, (Ed; Çilingiroğlu, A., Mercangöz, Z., Polat, G.), İzmir, 157-168.

Darga, A. M. (1922) *Hitit Sanatı*, İstanbul.

Day, L. P. (1984) "Dog Burials in the Greek World", *American Journal of Archaeology*, Vol.88, No.1, 21-32.

Debord, P. (1999) "L' Asie Mineure au IVe Siecle (412-323 a. C.), *Pouvoirs et Jeux Politiques*, Bordeaux, Vol.10/2, 2000, 451-458.

Dedeoğlu, H. (1991) "Lydia'da bir Tümülüs Kazısı." *Müze Kurtarma Kazıları Semineri 1*. 119-149

Dedeoğlu, H. (2003) "The Lydians and Sardis", İstanbul: A Turizm Yayınları,

Derin, Z., Öner, E. (1997) "Ulucak Höyük Kazıları ve Paleo-Coğrafya Araştırmaları 1995", *18. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (Ankara, 27-31 Mayıs 1996), 1. Cilt, Ankara 411-441.

Dinç, R. (1993) "*Lydia Tümülüsleri*", Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.

Dinç, R. (1994) "Lydia'da Bulunan Bir Çocuk Mezarı", Malay, H. (Ed) *Arkeoloji Dergisi 2: M.(Usman) Anabolu'ya Armağan Ege Üniversitesi Yayınları* İzmir. 57-59.

Dinç, R. (1996) "1994 Yılı Akhisar-Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi Yüzey Araştırması", *13. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, 11-41.

Dinç, R. (1997) "Akhisar Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi ve Çevre Araştırmaları", *XIV. AST*, 2.Cilt, Ankara, 255-282.

Dinç, M. (2015) "Lydia Bölgesi'nin (Philadelphia, Thyateira, Magnesia ad Sipylum ve Çevresi) Erken Hıristiyanlık Dönemi Sonuna Kadar Tarihi-Coğrafyası", Durugönül, S. (Ed) *Manisa Müzesi Heykeltraşlık Eserleri*, Mersin Üniversitesi KAAM (Klilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi) Yayınları 3. Mersin, 11-21.

Dusinberre, E. R. M. (2003) *Aspects of Empire in Achaemenid Sardis*. Cambridge, Birleşik Krallık: Cambridge University Press.

Duyuran, R. (1969) "Akhisar Tepe Mezarlığında Yapılan Arkeolojik Araştırmalar." *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı XVII/2, 73-76.

- Eliade, M. (1976) *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, (Çev. Berktaş, A.) İstanbul.
- Emre, K. (2002) “Kaya Kabartmaları, Steller, Ortostatlar”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu; 1000 Tanrılı Halk*, (Ed: Jacob, W.), 487-492, Almanya.
- Ercan, T. (1993) “Interpretation of Geochemical, Radiometric and Isotopic Data on Kula Volcanics (Manisa Western Anatolia)”, *Bulletin of the Geological Society of Turkey* Vol.36. 1. 113-29.
- Erön, A. Akdeniz, E., Çekilmez, M., Çakan, M.S. (2018). “2016 Yılı Karahöyük Dağı Arkeolojik Yüzey Araştırması Çalışmaları.”, *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (Bursa, 22-26 Mayıs 2017), 1. Cilt, Ankara, 147-162.
- French, D. H. (1961) “Late Chalcolithic Pottery in North-West Turkey and Aegean”, *Anatolian Studies*, Vol. 11. 99-141.
- French, D.H. (1965) “Early Pottery Sites from Western Anatolia.”, *Bulletin of the Institute of Archaeology, University of London*, c. 5, 15-24.
- Graves, R. (2004) *Yunan Mitleri*, (Çev. Akpur, U.). 3. Baskı, İstanbul.
- Greenewalt, C. H. Jr. (1968) “Lydian Vases from Western Asia Minor.”, *California Studies in Classical Antiquity*, Vol. 1, 139-154.
- Greenewalt, C. H. Jr. (1972) “Two Lydian Graves at Sardis.” *California Studies in Classical Antiquity*. Vol.5, 113-145.
- Greenewalt, C. H. Jr. (1978) “Ritual Dinners in Early Historic Sardis”, *University of California Press*, Vol.17 USA.
- Greenewalt, C. H. Jr. (1983) “The Sardis Campaign of 1979 and 1980”, *BASOR* 249, 1-44.
- Greenewalt, C. H. Jr., Ratte, C., Rautman M.L. (1993) “The Sardis Campaigns of 1988 and 1989.” *BASOR* 51: 1-43.
- Greenewalt, C. H. Jr. (1995) “The Sardis Campaigns of 1992 and 1993”, *AASOR* 53.
- Greenewalt, C.H. Jr., Rautmann, M.L. (1996). “The Sardis Campaigns of 1994 and 1995.”, *AASOR*, No. 54, 1-36.
- Greenewalt, C. H. Jr., Rautmann, M. L. (1998) “The Sardis Campaigns of 1994 and 1995”, *American Journal of Archaeology*, No.102, 469-505.
- Greenewalt, C. H. Jr., Rautmann, M. L. (2000) “The Sardis Campaigns of 1996 , 1997 and 1998”, *American Journal of Archaeology*, No.104, 643-681.
- Greenewalt, C.H., jr. (2010). “Giriş”, Cahill, N.D. (Ed), *Lidyalılar ve Dünyaları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 7-37.
- Gusmani, R. (1986) *Lydiches Wörterbuch mit grammatischer Skizze und Inschriftensammlung*, Ergänzungsband, 3. Heidelberg: Winter.

- Gusmani, R., Akkan, Y. (2004) "Bericht über einen lydischen Neufund aus dem Kaystrostal." *Kadmos* 43: 139-150.
- Gürtekin, R. G. (1998) "Lydia Seramiğindeki Yabancı Etkiler.", Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Güterbock, H. G., Alexander, R. L. (1983) "The Second Inscription on Mount Sipylus." *Anatolian Studies*, Vol.33: 29-32.
- Hanfmann, G. M. A. (1948) "Archaeology in Homeric Asia Minor", *AJA* 52, 139-140.
- Hanfmann, G. M. A. (1958) "Lydiaka." *Harvard Studies in Classical Philology* Vol.63: 65-88
- Hanfmann, G. M. A. (1960) "Excavations at Sardis 1959", *BASOR* No.157, 8-43.
- Hanfmann, G. M. A. (1964) "The Sixth Campaign at Sardis, 1963", *BASOR* No.174, 3-58.
- Hanfmann, G. M. A., Swift, G. F. Jr., Greenewalt, C. H., Jr. (1967) "The Ninth Campaign at Sardis (1966)." *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* No.186, 17-52.
- Hanfmann, G. M. A., Waldbaum, J. C. (1970) "New Excavations at Sardis and Some Problems of Western Anatolian Archaeology", *Essays in Honor of Nelson Glueck, Near Eastern Archaeology in the Twentieth Century*. Edit. J.A. Sanders. Garden City, New York.
- Hanfmann, G. M. A., Waldbaum, J. C. (1970) "The Eleventh and Twelfth Campaigns at Sardis (1968,1969)." *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No.199: 7-58.
- Hanfman, G. M. A., Ramage, N. H., (1978) *Sculpture from Sardis: The Finds Through 1975, Sardis Report 2*, Cambridge.
- Hanfmann, G. M. A., Foss, C. (1983) "The City and Its Environment." *Sardis From Prehistoric to Roman Times, Results of Archaeological Exploration of Sardis, 1958-1975*, Harvard University Press.
- Hanfmann, G. M. A. (1983) *Sardis from Prehistoric to Roman Times*, London.
- Hawkins, J. D. (1998) "Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel", *Anatolian Studies*, Vol.48, 1-31.
- Hermann, P., Malay, H. (2007) *New Documents from Lydia*, Wien 2007.
- Işık, F. (2012) *Uygurluk Anadolu'da Doğdu*, İstanbul.
- İnci, U. (1998) "Miocene Synvolcanic Alluvial Sedimentation in Lignite-Bearing Soma Basin, Western Turkey." *Turkish Journal of Earth Sciences* 7: 63-78.
- Jones, A. H. M. (1971) *The Cities of the Eastern Roman Provinces*.
- Kagan, D. (1982) "The Dates of the Earliest Coins", *American Journal of Archaeology*, Vol 86, 343-360.

- Kamil, T. (1982) "Yortan Cemetery in The Early Bronze Age of Western Anatolia", *BAR International Series* 145, Oxford 1982.
- Kayan, İ. (2004), Çilingiroğlu, vd. (yay.). "Paleogeography", *Ulucak Höyük: Excavations Conducted between 1995-2002: 3-9*. Peeters, Ancient Near Eastern Supplement 15, Louvain.
- Kerschner, M. (2010) "Lidyalıların Komşuları İyonyalılar ve Aiolia'lılar", *Lidyalılar ve Dünyaları*, İstanbul, 247-267.
- Lewis, D. M. (1977) *Sparda and Persia: Lectures Delivered at the University of Cincinnati, Autumn 1976, in Memory of Donald W. Bradeen*. Leiden: Brill.
- Llyod, S. (1997) "Türkiye'nin Tarihi: Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları", (Çeviri: Ender Varinlioğlu). 1989, *Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu*.
- Luke, C. Ve Roosevelt, C. H. (2009) "The Central Lydia Archaeological Survey: Documenting the Prehistoric through Iron Age Periods." *Tree-rings, Kings, and Old World Archaeology and Environment: Papers Presented in Honor of Peter Ian Kuniholm* içinde, der. S. W. Manning ve M. J. Bruce. Oxford: Oxbow Books.
- Macqueen, J. G. (2001), *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*. Ankara.
- Maddy, D. (2015) "The Earliest Securely-Dated Hominin Artefact in Anatolia?", *Quaternary Science Reviews* 109, 68-75.
- Magie, D. (1950) *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century After Christ*, Cilt 2.
- Malay, H. (1983) "Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu" *Ege Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi* 2, 50-61.
- Malay, H. (2009) "Çal Dağı'ndaki Arkeolojik Yerleşimler." <http://www.caldagi.com> 18.11.2019. 1-8.
- Mee, C. B. (1978) "Aegean Trade and Settlement in Western Anatolia." *Anatolian Studies*, 28: 121-156.
- Melchert, H. C. (2003a) The Luwians. *Handbook of Oriental Studies* 68. Leiden/Boston: Brill.
- Melchert, H. C. (2003b), "The Dialectical Position of Lydian and Lycian within Anatolian." *Licia e Lidia prima dell'Ellenizzazione. Atti del Convegno internazionale Roma*, 11-12 Ekim 1999 içinde, der. Giorgieri, M., Salvini, M., Tremouille, M.C., Vannicelli, P. 265-72. *Istituto di Studi sulle Civiltà dell' Egeo e del Vicino Oriente. Roma: Consiglio Nazionale delle Ricerche*.
- Melchert, H. C. (2008) "Langue in ancient Asia Minor an introduction, Lydian." *The Ancient Languages of Asia Minor*, Woodard, R. D. (Ed) Cambridge University Press.
- Melchert, H. C. (2010) "Lidya dili ve Yazıtları", Cahill, N. D. (Ed), *Lidyalılar ve Dünyaları*, İstanbul, 267- 273.

- Meriç, R. (1988) “1987 yılı Alaşehir Kazısı” *KST X*, Cilt 1, Ankara 1988, 157-171.
- Meriç, R. (1990) “1988 yılı Alaşehir Kazısı” *Kazı Sonuçları toplantısı, XI*, Ankara 1990, 180-191.
- Meriç, R. (1993) “1991 yılı Alaşehir Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı, XIV/II*, Ankara 1993, 356-365.
- Meriç, R. (1993b) “Pre-Bronze age settlements of West-Central Anatolia”, *Anatolica XIX*: 143-150.
- Mitten, D. G., Yügrüm, G. (1969) “Excavation At Ahlatlı Tepecik The Gygean Lake 1968” *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı. XVII-I, (Ankara, 1969), 125-131.
- Mitten, D. G., Yügrüm, G. (1971) “Eski Balikhane, Preliminary Report”, *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 75, 191-195.
- Mountjoy, P. A. (1998) “The East Aegean-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age: Mycenaeans and the Kingdom of Ahhiyawa.” *Anatolian Studies* 48: 33-67
- Niemeier, W. D. (2002) “Hattuşa ve Ahhiyava Arasındaki Millavanda/Milet Sorunu”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu; 1000 Tanrılı Halk*, (Ed: Jacob, W.) Almanya, 521-523.
- Oreshko, R. (2013) “Hieroglyphic Inscriptions of Western Anatolia,” in *Luwian Identities* (CHANE 64), 345-420 (368-71).
- Özgünel, C. (1983) “Batı Anadolu ve çevrelerinde Miken Etkinlikleri,” *Belleten* (47).
- Pedley, J. G. (1972) *Ancient Literary Sources on Sardis*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts.
- Pedley, J. G. (1974) “Carians in Sardis”, *JHS*, 94.
- Purvis, M., Robertson. (2004). “A Pulsed Extension Model for the Neogene-Recent E-W-trending Alaşehir Graben and the NE-SW-trending Selendi and Gördes Basins, Western Turkey.” *Tectonophysics* 391:171-201.
- Ramage, A. (1978) “Lydian Houses and Architectural Terracottas”, *Harvard University Press*, USA.
- Ramage, A., Goldstein, S. M., Mierse, W. E. (1983) “Lydian Excavation Sectors” *Sardis From Prehistoric to Roman Times, Results of Archaeological Exploration of Sardis, 1958-1975*, Harvard University Press, 26-53.
- Ramage, A., Craddock, P. (2000), *King Croesus's Gold*, British Museum Press.
- Ratte, C. J. (1989a) *Lydian Masonary and Monumental Architecture at Sardis*, University of California, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Ratte, C. J. (1989b) “Five Lydian Felines” *AJA*, 93, 379-393
- Ratte, C. J. (1993) “Lydian Contributions to Archaic East Greek Architecture.” *Les grands ateliers d'architecture dans le monde egeen du VIe siecle av. J.C. Actes du colloque*

- d'Istanbul, 23-25 Mayıs 1991*, J. des Courtils ve J.C. Moretti, 1-12. İstanbul: L'Institut Français d'Etudes Anatoliennes.
- Ratte, C. J. (1994) "Not the Tomb of Gyges", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol.114, 157-161.
- Reitler, R. (1949) "A Theriomorphic Representation of Hekate- Artemis", *AJA*, 53, 29-31.
- Robertson, N. (1982) "Hittite Ritual at Sardis", *Classical Antiquity*, Vol 1, 122- 140.
- Roosevelt, C. H. (2003) Lydian and Persian period settlement in Lydia, *Dissertation*, Ithaca.
- Roosevelt, C. H. (2006) "Symbolic Door Stelae and Graveside Monuments in Western Anatolia", *AJA*, 110: 65-91.
- Roosevelt, C. H. (2010) "Lidyalılarından Önce Lidya", *Lidyalılar ve Dünyaları*, (Ed: N.D. Cahill, N. D.), 37-74, İstanbul.
- Roosevelt, C. H., Luke C. (2013) "The Central Lydia Archaeological Survey: 2011 Work at Kaymakçı and in the Marmara Lake Basin", *30. Araştırma Sonuçları Toplantıları*, Cilt I, Ankara, 237-245.
- Roosevelt, C. H. (2016) "Kaymakçı Arkeoloji Projesi 2014 Yılı Kazı Sonuçları", *37. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (11-15 Mayıs 2015 Erzurum) 2. Cilt, Ankara 2016, 243-269.
- Roosevelt, C. H. (2017a) *Gyges'ten Büyük İskender'e Lydia Arkeolojisi*, (Çeviren: H. G. Çatak, H. G.), İstanbul.
- Roosevelt, C. H. (2017b) "Kaymakçı Arkeoloji Projesi: 2015 Yılı Kazı Sonuçları", *38. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, Ankara 2017, 563-587.
- Russin, R. U., Hanfmann, G. M. A. (1983) "Lydian Graves and Cemeteries" *Sardis From Prehistoric to Roman Times, Results of Archaeological Exploration of Sardis, 1958-1975*, Harvard University Press. 53-67.
- Schuiling, R. D. (1962) "On Petrology, Age, and Structure of the Menderes Migmatite Complex (SW- Türkiye)." *MTA Bulletin* 58: 71-84.
- Spalinger, A. J. (1978) "The Date of Gyges and its Historical Implications." *Journal of the American Oriental Society*. Vol.98, 400-409.
- Sekunda, N.V. (1985) "Achaemenid Colonization in Lydia" *Revue des Etudes Anciennes*, Cilt.87, Bordeaux, 7-30.
- Sevin, V. (1982) "Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 2" *Görsel Yayınları*.
- Sevin, V. (2001) *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası 1* Ankara.
- Sevin, V. (2003) *Eski Anadolu ve Trakya: Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, İstanbul.
- Shear, T. L. (1922) "Sixth Preliminary Report on the American Excavations at Sardes in Asia Minor" *American Journal of Archaeology*, Vol. 26, 389-409.

- Shear, T. L. (1931) "The Lion Group at Sardis", *The Art Bulletin*, Vol.13, 127-137.
- Spalinger, A. J. (1978) "The Date of Gyges and its Historical Implications." *Journal of the American Oriental Society*, Vol.98: 400-409.
- Spier, J. (1983) "Prehistoric and Protohistoric Periods", *Sardis from Prehistoric to Roman Times*, 17-26.
- Şahin, I. (1998) "Lydia'da Küçük Yerleşimler" E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı. Doktora Tezi, İzmir.
- Takaoğlu, T. (2001) "1999 Yılı Kulaksızlar Mermer Atölyesi Araştırması", *AST XVIII*, 157-168.
- Takaoğlu, T. (2002) "Chalcolithic Marble Working at Kulaksızlar in Western Anatolia", *TÜBA-AR*, Vol. V, Ankara, 73-97.
- Tanrıver, C. (2006) "Antik Devirde Lydia'da Sosyal ve Ekonomik amaçlı Dernekler" E. Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi. İzmir.
- Tanrıver, C. (2007) "Antik Devirde Hermos (Gediz) Vadisinde Şehirleşme", *Geçmişten Geleceğe Köprü: Yanık Ülke Kula Sempozyumu (Bildiriler)*, (Çevre-Kültür-Turizm) 1-3 Eylül 2006, (İzmir, 2007), 177-197.
- Tekkaya, İ. (1976) "İnsanlara Ait Fosil Ayak İzleri." *Yeryuvarı ve İnsan* 1: 8-10.
- Uhri, A. (2006) "Batı Anadolu Erken Tunç Çağı Ölü Gömme Gelenekleri" E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir.
- Ulusoy, İ., Sarıkaya, M. A., Schmitt, A. K., Şen, E., Danisk, M., Gümüş, E. (2019) "Tarih öncesi insanlar tarafından şahit olunan ve kaydedilen volkanik patlama" (Volcanic eruption eye-witnessed and recorded by prehistoric humans) *Quaternary Science Reviews (Kuvaterner Bilim Yorumları) Dergisi*, (15.05.2019), 187-198.
- Van den Hout, T. (2006) "Institutions, Vernaculars, Publics: The Case of Second-Millennium Anatolia." *Margins of Writing, Origins of Cultures* içinde, der. (Ed: Sanders, S. L.) 221-261. *Oriental Institute Seminars*, sayı 2. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago.
- Van Zeist, W., Woldring, H., Stapert, D. (1975) "Late Quaternary Vegetation and Climate of Southwestern Turkey." *Palaeohistoria* 17: 53-143.
- Vengosh, A., Helvacı, C., Karamendresi, İ. H. (2002) "Geochemical Constraints for the Origin of Thermal Waters from Western Turkey." *Applied Geochemistry*, 17: 163-83.
- Widmer, P. (2004) "Λυδία: Ein Toponym zwischen Orient und Okzident." *Historische Sprachforschung*, 117: 197-203.
- Yakar, J. (2000) "Ethnoarchaeology of Anatolia. Rural Socio-Economy in the Bronze and Iron Ages. Tel Aviv: Emery and Claire Yass Publications in Archaeology.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Murat AKTAŞ
Doğum Yeri ve Tarihi : Ceylanpınar/ 27.08.1991

Eğitim Durumu

Lisans : 2012-2016 Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Arkeoloji Anabilim Dalı

Lisans Tezi : Antik Çağda Thyateira (Thyatira)'da Din

Yüksek Lisans : Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Arkeoloji Anabilim Dalı

Yabancı Dil : İngilizce

İş Deneyimi

Kazılar

:Thyateira ve Hastane Höyük Kazı Çalışmaları 2014
: Thyateira ve Hastane Höyük Kazı Çalışmaları 2015
: Thyateira ve Hastane Höyük Kazı Çalışmaları 2016
: Thyateira ve Hastane Höyük Kazı Çalışmaları 2017
: Akhisar/Musaca Tümülüsü Müze Kurtarma Kazısı 2018
: Thyateira ve Hastane Höyük Kazı Çalışmaları 2018
: Thyateira ve Hastane Höyük Kazı Çalışmaları 2019

Çalıştığı Kurumlar : Thyateira Kazısı Başkanlığı, Akhisar/Manisa

İletişim

e-posta Adresi : murataktas1066@gmail.com

Tarih